

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ГЕОГРАФІЯ ТА ТУРИЗМ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

заснований у 2007 р.

Випуск 67

КИЇВ – 2022

УДК 338.483(082)

ББК 65.433я43

Г35

ISSN 2308-135X

Географія та туризм: науковий журнал /ред. кол.: Запотоцький С.П. (гол. ред.) та ін. – К.: Альфа-ПК, 2022. – Вип. 67 – 56 с.

Науковий журнал висвітлює актуальні питання теорії та практики туризму, країнознавчих досліджень, проблем регіонального розвитку, теорії та практики природничої географії.

Для фахівців сфери туризму, наукових працівників, викладачів, аспірантів, студентів.

Головний редактор: *Запотоцький Сергій Петрович*, доктор географічних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна.

Заступник головного редактора: *Любіцева Ольга Олександрівна*, доктор географічних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна.

Відповідальний секретар: *Сировець Сергій Юрійович*, кандидат географічних наук, доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна.

Члени редколегії: *Антоненко Володимир Степанович*, доктор географічних наук, професор, Київський університет культури, м. Київ, Україна. *Антонюк Наталія Володимирівна*, доктор історичних наук, професор, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна. *Бабушко Світлана Ростиславівна*, доктор педагогічних наук, доцент, Національний університет фізичного виховання і спорту України, м. Київ. *Бучко Жанна Іванівна*, кандидат географічних наук, доцент, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна. *Гукалова Ірина Володимирівна*, доктор географічних наук, провідний науковий співробітник, Інститут географії НАН України, м. Київ, Україна. *Дністрянський Мирослав Степанович*, доктор географічних наук, професор, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна. *Зеленська Любов Іванівна*, доктор педагогічних наук, професор, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпро, Україна. *Колотуха Олександр Васильович*, доктор географічних наук, доцент, Львівська академія Національного авіаційного університету, м. Кропивницький, Україна. *Кристов Віліян*, кандидат географічних наук, доцент, Економічний університет, м. Варна, Болгарія. *Мальська Марта Пилипівна*, доктор економічних наук, професор, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів, Україна. *Михайленко Валерій Петрович*, кандидат хімічних наук, доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна. *Плахотнік Ольга Василівна*, доктор педагогічних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна. *Поляк Ольга Вікторівна*, кандидат педагогічних наук, доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна. *Рудковський Олександр Володимирович*, доктор економічних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна. *Самойленко Віктор Миколайович*, доктор географічних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна. *Сарменто Жоао*, кандидат географічних наук, доцент, Університет Мінью, м. Брага, Португалія. *Сніжко Сергій Іванович*, доктор географічних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна. *Сокол Тетяна Георгіївна*, кандидат педагогічних наук, доцент, Університет економіки та права «КРОК», м. Київ, Україна. *Стебельський Ігор*, доктор географічних наук, професор, Віндзорський університет, м. Віндзор, Канада. *Ткач Олег Іванович*, доктор політичних наук, кандидат історичних наук, доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна. *Уварова Ганна Шевкетівна*, кандидат педагогічних наук, доцент, Національний авіаційний університет, м. Київ, Україна. *Хільчевський Валентин Кирилович*, доктор географічних наук, професор, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна. *Чепурда Лариса Михайлівна*, доктор економічних наук, професор, Черкаський державний технологічний університет, м. Черкаси, Україна. *Яворська Вікторія Володимирівна*, доктор географічних наук, професор, Одеський національний університет імені І.І.Мечникова, м. Одеса, Україна.

АДРЕСА РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ: м. Київ, МСП-680, проспект Глушкова, 2-а. Київський національний університет імені Тараса Шевченка, географічний факультет, кафедра країнознавства та туризму, тел. 521-32-49.

Зареєстровано Міністерством юстиції України. Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ 23969-13809 ПР від 11.05.2019.

Наукове фахове видання України, географія. Наказ Міністерства освіти і науки України від 02.07.2020 р., № 886.

Рекомендовано до друку Вченою радою географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка 19 серпня 2022 р., протокол №1.

Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат та інших відомостей.

I. ГЕОГРАФІЯ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПИТАННЯ

УДК 379.85(477.43)

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2022.67.3-9>

Долінська Олеся Олегівна,
доктор філософії, доцент

Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія м. Хмельницький,
Україна, e-mail: dolynskiy@ukr.net

ЗАМКОВИЙ ТУРИЗМ В ХМЕЛЬНИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

Мета дослідження. Дослідити сучасний стан та перспективи розвитку замкового туризму в Хмельницькій області. В період пандемії COVID-19 та часткової закритості кордонів особливої актуальності набуває розвиток внутрішнього туризму та відновлення пам'яток історії рідного краю, збереження історичного спадку для майбутніх поколінь.

Методика. У дослідженні задіяні загальнонаукові методи дослідження, а саме, загальнологічні методи: порівняння, аналізу, синтезу, узагальнення та аналогії. Методи аналізу, синтезу та узагальнення використано при вивченні причинно-наслідкового зв'язку зростання туристичної активності в області внаслідок використання та збереження туристичних об'єктів та культурних, історичних традицій місцевих громад. За допомогою використання методу аналогії оцінювалися ймовірні позитивні результати розвитку замкового туризму в Хмельницькій області.

Результати. Продemonстровано приклади розвитку замкового туризму в Хмельницькій області. Визначено перспективи розвитку замкового туризму в Хмельницькій області. Для зручності сприйняття нами розроблено карту усіх кам'яних замків і фортець Хмельницької області, що збереглися для сучасності.

Наукова новизна. Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що у результаті дослідження визначено потенціал використання замків в сфері туризму Хмельницької області. Описано напрями розвитку використання замків Хмельниччини для активізації внутрішнього туризму та покращення іміджу області на міжнародному рівні. Аби глибше вивчити питання історії Хмельницького краю варто створити наукову групу, яка б могла працювати у польських та інших європейських архівах і музеях, шукати документи та робити нові відкриття в історії замків на території сучасної Хмельницької області.

Практична значимість. У статті наведено приклади розвитку замкового туризму в Хмельницькій області. Проаналізовано сильні та слабкі сторони замкового туризму в області. Розвиток цього виду туризму має багато позитивних аспектів: збереження природних ландшафтів, популяризація рідного краю, розвиток інфраструктури прилеглої місцевості, підняття національно-патріотичного духу, надходження коштів до бюджету, створення нових робочих місць. У статті аргументовано, що потенціал замкового туризму Хмельницької області дуже багатий і потребує розвитку. Одержані наукові результати використовуються у освітньому процесі майбутніх фахівців за напрямом підготовки «Туризм», з освітньою кваліфікацією «Туризмознавець, організатор екскурсійно-анімаційної діяльності» при викладанні дисциплін «Краєзнавство і туризм», «Туристична робота», «Професійні компетентності в туристичному бізнесі», «Організація туристичної діяльності». Отримані дані можуть бути використані для проведення туристичної, музейної, екскурсійної та інших видів студентських практик.

Ключові слова: замковий туризм, фортеця, шляхи розвитку замкового туризму, туризм Хмельницької області, замковий туризм Хмельницької області.

UDC 379.85(477.43)

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2022.67.3-9>

Dolynska Olesya Olehivna,
Doctor of Philosophy, Associate Professor

Khmelnytskyi Humanitarian and Pedagogical Academy,
Khmelnytskyi, Ukraine, e-mail: dolynskiy@ukr.net

CASTLE TOURISM IN KHMELNYTSKYI REGION

The aim of the study. To study the current state and prospects of castle tourism in Khmelnytskyi region. During the COVID-19 pandemic and the partial closure of borders, the development of domestic tourism and the restoration of historical monuments of the native land, preservation of historical heritage for future generations becomes especially important.

Method. The study uses general scientific research methods, namely, general scientific methods: comparison, analysis, synthesis, generalization and analogy. Methods of analysis, synthesis and generalization were used in the study of the causal relationship of tourist activity growth in the region due to the use and preservation of tourist sites and cultural, historical traditions of local communities. Using the method of analogy, the probable positive results of the castle tourism development in Khmelnytskyi region were evaluated.

Results. Examples of the castle tourism development in Khmelnytskyi region are demonstrated. Also prospects of the castle tourism development in the Khmelnytskyi region are described. For ease of perception, we have developed a map of all the stone castles and fortresses of the Khmelnytsky region that have survived to the present day.

The scientific novelty. The scientific novelty of the obtained results was determined as a result of the potential of castles using research in the sphere of Khmelnytskyi region tourism. The development directions of the castles use in Khmelnytskyi region for the intensification of domestic tourism and the improvement of the image of the region at the international level are described. To further study the history of the Khmelnytskyi region, it is necessary to create a scientific group that could work in Polish and other European archives and museums, search for documents and make new discoveries in the history of castles in the modern Khmelnytskyi region.

Practical significance. The article presents examples of the castle tourism development in Khmelnytskyi region. The strengths and weaknesses of castle tourism in the region are analyzed. The development of this type of tourism has many positive aspects: preservation of natural landscapes, popularization of the native land, development of infrastructure of the surrounding area, raising the national-patriotic spirit, receipt of funds to the budget, creation of new jobs. The article argues that the potential of castle tourism in Khmelnytskyi region is very rich and needs development. The obtained scientific results are used in the educational process of future specialists in the field of «Tourism», with the educational qualification «Tourism expert, organizer of excursions and animation activities» when teaching the disciplines «Local history and tourism», «Tourist work», «Professional competencies in tourism business». «Organization of tourist activities». The obtained data can be used for tourism, museum, excursion and other types of student's practices.

Keywords: castle tourism, fortress, ways of castle tourism development, tourism of Khmelnytskyi region, castle tourism of Khmelnytskyi region.

Вступ. Постановка проблеми. У Європі вже давно існує практика залучення замків та фортифікаційних споруд у туристичному бізнесі. На сьогодні існує багато прикладів успішно відновлених у Європі замків та фортифікаційних споруд, що використовуються у туристичній сфері, зокрема у готельному господарстві. Все більше туристів проявляють бажання зупинитися на кілька днів у справжньому замку, фортифікаційній споруді та відчувати себе жителем колишньої епохи. Європейські туристи проявляють великий інтерес до проведення фестивалів, тематичних заходів, розважальних заходів, проведених у середньовічній тематиці на території замку, фортифікаційній споруді. Великий відсоток замків, фортифікаційних споруд Європи обладнанні в музеї, картинні галереї і користуються великою популярністю у туристів. Території замків Європи залучають в кінозйомки, організації показів моди, культурних заходів, фестивалів, театралізованих вистав, весільних церемоній.

Наша держава пройшла багато історичних етапів становлення та володіє великою кількістю замків та фортифікаційних споруд. Ці історичні об'єкти є важливою складовою нашої історії та культури. В сучасних умовах життя замковий туризм є надзвичайно цікавий для відвідувань туристами. Хмельницька область має всі умови для розвитку замкового туризму.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток туризму, проблеми та перспективи вивчали такі вітчизняні науковці як: О. Бейдик, О. Любіцева, М. Мальська, В. Федорченко, В. Киляк. Питання збереження туристичних ресурсів досліджували В. Гетьман, Б. Данилишин, В. Міщенко. Замковий туризм в своїх роботах вивчали М. Рутинський, І. Білецька, Д. Каднічанський, О. Лесик, О. Мацюк.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Замковий туризм в Хмельницькій області вивчався мало. Досі не окресленні проблеми та перспективи розвитку замкового туризму в Хмельницькій області.

Формулювання цілей статті. Метою статті є аналіз сучасного стану та визначення перспектив використання замків та фортифікаційних споруд, палацового комплексу в Хмельницькій області.

Виклад основного матеріалу дослідження. В сучасних умовах обмежених можливостей подорожувати через пандемію COVID-19, велику перспективу має розвиток внутрішнього туризму. Розвиток внутрішнього туризму здатний забезпечити значні економічні надходження до місцевих бюджетів. Одним з пріоритетних напрямів розвитку внутрішньої туристичної індустрії в Україні та Хмельницькій області повинен бути замковий туризм. Хмельницька область має багато туристичних ресурсів, які здатні залучити туристів, особливо цікавим є замковий туризм, в основі якого закладено використання об'єктів фортифікаційного характеру, палаців та садиб. Питання підвищення привабливості замкового туризму на національному та міжнародному рівнях є особливо важливим.

Замковий туризм – це підвид історико-культурного туризму, об'єктами відвідування якого є оборонні споруди: городища та замчища давньоруського часу, середньовічні замки та фортеці,

фортифікації Нового часу, інкастельовані сакральні об'єкти, фортифікації XIX ст., оборонні лінії Першої та Другої світових воєн тощо.

Найбільша кількість замків, фортець та оборонних монастирів збереглися до нашого часу на заході України (за підрахунками різних експертів приблизно 90% всіх замків і палаців держави) – на Львівщині, Івано-Франківщині, Тернопільщині, Волині, Закарпатті та Хмельниччині [5].

Хмельницька область – це регіон, що поєднує цікаву історію, унікальну архітектуру та прекрасні пейзажі. В різні історичні часи на території області було розміщено велику кількість замків, палаців та фортифікаційних споруд. До наших днів збереглися лише 34 історичні пам'ятки, а саме: замки, палаци та фортифікаційні споруди. На жаль, на сьогоднішній день не всі збереглися у гарному стані та потребують реставрації. Також існує понад 20 об'єктів, де залишилися тільки окремі фрагменти, залишки, які свідчать про існування на тих місцях замків, палаців та фортифікаційних споруд. На теренах Хмельниччини збереглося 9 замків, які датовані періодом XII-XIV ст. Всього, під охороною держави перебуває 2 916 пам'яток, з них: археології – 227, історії – 2 442, мистецтва – 474.

Серед палаців та садиб найкраще збереглися:

1) *Палац Сангушків в Ізяславі*. Палац збудований у стилі бароко в 1746-1750 роках видатним італійським архітектором Пауло Антонієм Фонтана. Цей палац став головною резиденцією княжого роду Сангушків [1].

2) *Антонінський палац*. Цей палац був збудований у стилі необароко в другій половині XVIII століття – на початку XX століття. Архітектором виступив Франсуа Арво. Палац був резиденцією Ієроніма Сангушко.

3) *Палацово-парковий ансамбль «Самчики»*. Садибу в селі Самчики почав облаштовувати Ян Хоєцький на початку XVIII ст. З тих часів зберігся так званий «Старий палац», що був побудований 1725 р. Пізніше паркові будівлі в стилі класицизму були доповнені витвором середньовічного мистецтва Китаю, напрямку шинуазрі – Китайським павільйоном. Палац є добре збережений, що дало змогу облаштувати в ньому музей-садибу [4].

4) *Палац Орловських*. Палац збудований у стилі класицизму в 1788 році італійським архітектором Доменіко Мерліні у селищі Маліївцях. Це була резиденція графа Яна Онуфрія Орловського. З вересня 2021 в палаці діє музей [8].

5) *Садиба Ігнація Сцибора-Мархоцького*. Садиба Ігнація Сцибора-Мархоцького нагадує середньовічний замок, що було зведено на основі збережених руїн Отроківського замку XII-XIV століть в Отрокові. На сьогодні від цього комплексу залишилися фрагменти стін і вежа. Зараз тут тривають реставраційні роботи. На його території відбувається щорічний фестиваль «Миньковецька держава» [10].

6) *Садиба Корф*. Садиба була зведена в 1910 році в Рахнівцях і належала роду баронів Корф. На сьогоднішній день тут знаходиться школа.

7) *Садибний маєток М. Римського-Корсакова*. Знаходиться у селі Голосків. Садибний маєток побудований у 1865 році. На сьогоднішній день тут знаходиться школа.

8) *Палац Новинських*. Палац збудований в 1896 – 1911 роках у стилі неоготики в с. Слобідка-Шелехівська.

9) *Садиба Хелмінських*. Палацово-парковий комплекс був закладений у 1868 році поміщиком І. Хелмінським в селищі Великий Жванчик.

10) *Палац Пшездецьких*. Палац був збудований в місті Чорний Острів у XVIII ст., виконаний у стилі класицизму. Зараз в палаці діє музична школа і музей Л. Глібова.

11) *Палац Гіжицького* у Новоселиці. Палац побудований у 1820 році родиною Гіжицьких, що володіла селом Новоселицею з 1725 року. Палац побудовано у стилі англійської неоготики. Це пам'ятка архітектури національного значення.

12) *Особняк на вулиці Грушевського, 95 (місто Хмельницький)*. Особняк на Грушевського – одна з найоригінальніших споруд історичної забудови Хмельницького на межі XIX–XX ст., визнана пам'яткою архітектури місцевого значення.

Хмельниччина також відзначається багатством пам'яток оборонної архітектури. Серед замків та фортець найкраще збереглися:

1. *Замок в Старокостянтинові*. Замок в свій час був резиденцією князів Острозьких. Унікальність замку в тому, що він був побудований в один час з містом. Будівництво замку

датується 1561 роком та було першою оборонною спорудою міста. На сьогоднішній день замок зберігся частково.

2. *Меджибізький замок.* Замок у Меджибожі – пам'ятка фортифікаційної архітектури XVI століття. Стилiстика пам'ятки змiшана – вiд мурованого будiвництва литовської доби до схiдноєвропейського ренесансу та псевдоготики XIX ст. Фортеця внесена до Державного реєстру національного культурного надбання України пiд № 764 0. Має статус державного iсторико-культурного заповідника.

3. *Кам'янець-Подільська фортеця.* Вiдома з XIV столiття як частина оборонної системи мiста Кам'янець, колишньої столицi Подiльського князiвства XIV–XV ст., Подiльського воєводства XV–XVIII ст., а далi Подiльської губернiї (1793–1925 рр.). Фортеця є складовою частиною Нацiонального iсторико-архiтектурного заповідника «Кам'янець», що належить до «7 Чудес України» [6].

4. *Руїни Жванецького замку.* Замок був збудований у XV ст. До сьогоднiшнього дня збереглися лише окремі фрагменти.

5. *Руїни Сутківецького замку.* Замок був збудований у XV ст. До сьогоднiшнього дня збереглися лише окремі фрагменти.

6. *Руїни Летичiвського замку.* Замок був збудований у 1579 р. До сьогоднiшнього дня збереглися лише окремі фрагменти.

7. *Руїни Зiнькiвського замку.* Замок був збудований на початку 1400 р. На сьогоднiшній день залишилися тiльки залишки однiєї з веж.

Розвиток замкового, палацового туризму сприятиме розвитку iнфраструктури населених пунктiв, залучення цих об'єктiв в туристичнiй дiяльностi сприятиме створенню нових робочих мiсць.

Крiм того, вiн дає змогу розвивати знання щодо української культури i спадщини, бiльшiсть оборонних споруд сприяє пiдняттю рiвня нацiональної свiдомостi населення. В основi розвитку замкового, палацового туризму повиннi знаходити втілення наступнi принципи:

- охорона навколишнього середовища, мiнiмiзацiя збитку в процесi туристичної дiяльностi, збереження та покращення стану споруд, нагляд за станом туристичного освоєння територiї;
- контрольоване використання технологiй туристичного обслуговування;
- естетична гармонiзацiя туристичного природокористування (туристична iнфраструктура повинна органiчно вливатися в iсторично сформоване середовище i зберiгати унікальну своєрiднiсть кожної мiсцевостi).

Особливо цiкавими для туристiв будуть маршрути, якi включають вiдвiдування рiзних замкiв, палацiв у поєднаннi з використанням iнших видiв туризму, представлених на Хмельниччинi. Прiоритетне мiсце мають займати комплекснi туристичнi маршрути, що залучатимуть туристiв до одночасного використання природних, культурно-iсторичнi, архiтектурних туристичних принад. Особливо сприятливі для цього умови склались у пiвденних районах, де порiвняно недалеко одне вiд одного розмiщенi рiзноманiтнi iсторичнi, природнi, культурнi пам'ятки загальнодержавного значення. Найбiльше замкiв, палацiв знаходяться у Хмельницькому та Кам'янець-Подiльському районах (рис. 1).

На такий нерiвномiрний розподiл впливав ряд iсторичних факторiв. Двi найпопулярнiшi фортифікацiйнi споруди областi – Кам'янець-Подiльська фортеця та Меджибiзький замок також знаходяться в цих районах, що дає ще перспективи для залучення iнших замкiв, палацiв до туристичних маршрутiв, адже вiдстань мiж ними невелика. Серед головних переваг розробки таких маршрутiв можна видiлити наступнi: пiдвищення рiвня розвитку iнфраструктури та комунікацiй в областi, високий рiвень концентрацiї туристичних принад в областi, наявнiсть великої кiлькостi додаткових туристичних заходiв (ярмарки, фестивалi, майстер класи) У Шепетiвському районi цей вид туризму потребує бiльше ресурсiв для розвитку, проте має для цього всi перспективи.

Місто Кам'янець-Подільський – найпопулярніше туристичне місто Хмельницької області, яке щороку вiдвiдує понад 500 000 туристiв. За вiсiм мiсяцiв 2021 року мiсто прийняло 250 000 туристiв. Скорочення кiлькостi туристiв вiдбулося через пандемiю, насамперед за рахунок iноземних туристiв, проте, в мiстi помічають зростання внутрiшнього туризму [12]. Для залучення бiльшої кiлькостi туристiв цього року проводився «Перший Хмельницький кiнофестиваль сучасного українського кiно», що проходив з 10 по 12 вересня 2021 року у мiстах Кам'янець –

Подільський та Хмельницький. Відкриття кінофестивалю відбулося у місті Кам'янці-Подільському на території фортеці. Кінофестиваль започаткували з метою популяризації українського кіно, підтримки молодих діячів у сфері кінематографії, розвитку кіноіндустрії в Україні, а також популяризації унікальних локацій Хмельницької області серед кінематографічної спільноти України та світу.

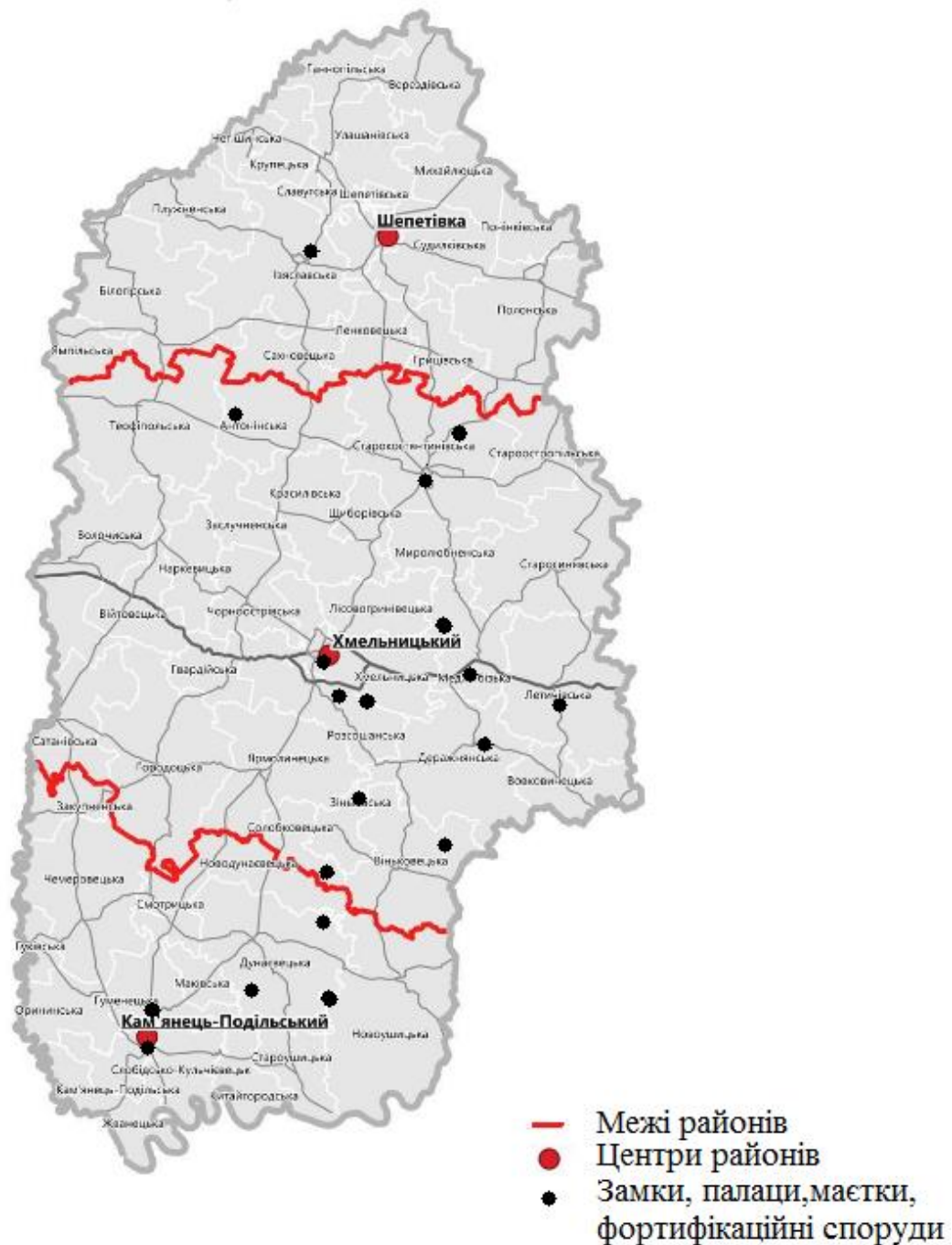

Рис. 1. Картохема розміщення замків, палаців, садиб Хмельницької області

Цікавим фактом про місто Кам'янець-Подільський, яке відоме насамперед своєю могутньою фортецею, що височіє на скелястому схилі між двома берегами річки Смотрич, є велика зацікавленість цим містом режисерів кінострічок. Архітектура міста була представлена у різних кінострічках, які стали відомими не тільки на теренах України а й за кордоном [12]. Представлення фортець у кінострічках має позитивний ефект для залучення туристів та популяризації місцевості.

Важливим аспектом використання замків та маєтків в туризмі є те, що вони є історичними об'єктами, кожний з них має свою унікальну історію. В сучасних умовах життя туристам дуже цікаво дізнатися про особливості життя населення у минулі епохи і саме замковий туризм може допомогти відчувати дух минулих епох. Використання фортифікаційних споруд в туризмі також має і охоронний аспект, оскільки такі споруди є привабливими для залучення інвестицій у його розвиток. Європейський досвід замкового туризму яскраво демонструє популярність використання колишніх замків і маєтків для розвитку там готельних комплексів. Туристи з задоволенням залишаються на ночівлі в таких засобах розміщення, щоб відчувати себе учасником замкового життя. Поодинокі приклади такого залучення замків, палаців є і у Хмельницькій області. Так у садибі Ігнація Сцибора-Мархоцького XVIII ст., яка знаходиться в селі Отроків, можна зупинитися переночувати. Маєток з баштою та підземеллям, меблями різних епох доступний як засіб розміщення для туристів. Також неподалік розташовано музей, в якому можна перенестися в атмосферу минулого [9].

Для залучення більшої кількості туристів до замків, палаців на їхній території можливі проведення картинних виставок, театральних вистав, концертів, розважальних шоу, фестивалів. На території Хмельницької області є практика проведення щорічних фестивалів на території замків, фортець. У селі Отроків Кам'янець-Подільського району щороку проходить фестиваль. Це село було частиною «Миньковецької держави» – самопроголошеної держави, створеної подільським шляхтичем Ігнацієм Сцибор-Мархоцьким (1749–1827). У селі Миньківці відпочивальники можуть відвідати музей Ігнація Сцибора-Мархоцького [13].

Місто Кам'янець-Подільський – визначний український фестивальний осередок. Тут відбуваються різноманітні культурні заходи, етнографічні, історичні та інші фестивалі. Місто претендує на звання фестивальної столиці України. Зокрема, у фортеці міста проходять фестивалі: «Форпост», «PortaTemporis» та інші [7].

На жаль, історична спадщина України на сьогоднішній день здебільшого потребує реставрації та збереження. На території області збереглися руїни замків, які також можна задіяти в туристичних маршрутах та комбінованих турах.

Розвиток замкового, маєткового туризму Хмельниччини дасть змогу зберегти історичний спадок для майбутніх поколінь. Залучення замків, палаців до комерційного туризму, надання таких об'єктів приватним орендарям для відкриття музеїв, виставок, галерей, готелів дозволить залучити кошти підприємців для реставрації. Збільшення туристичних потоків дозволить збільшити надходження коштів до місцевих бюджетів, у місцевих бюджетів з'являться кошти для покращення інфраструктури. Саме залучення пам'яток історії в туристичну діяльність може слугувати фактором збереження та відновлення цих пам'яток.

Популяризація туристичних об'єктів слугує додатковою рекламою для відповідного регіону. Позитивними змінами може слугувати залучення інноваційних технологій для розвитку замкового, палацового комплексу. Розвиток замкового туризму буде сприяти формуванню стійкої громадської думки про збереження та відродження місцевих традицій, обрядів. Формуються додаткові конкурентні переваги регіонального туристичного продукту.

Висновки з проведеного дослідження. Україна мала величну історію, що відображається в наявних історичних об'єктах. Історичні об'єкти, замки, фортифікаційні споруди мають великий потенціал для свого подальшого розвитку завдяки використанню в туристичному секторі. В сучасних умовах життя замковий туризм є надзвичайно цікавий для відвідувань туристами. Використання фортифікаційних споруд в туризмі також має і охоронний аспект, оскільки такі споруди є привабливими для залучення інвестицій у його розвиток. Замкові споруди збереглися у різних станах, одні використовуються як музеї, інші не використовуються. Для залучення більшої кількості туристів до замкової інфраструктури можна проводити наступні заходи: художні виставки, театральні вистави, концерти, розважальні шоу, фестивалі. На жаль, велика кількість історичної спадщини України на сьогоднішній день потребує реставрації та збереження.

Розвиток замкового туризму є перспективним та пріоритетним напрямком розвитку туристичної діяльності Хмельницької області. Розвиток замкового туризму має на меті розв'язання соціальних, економічних та фінансових проблем місцевих територій. Розвиток цього виду туризму має багато позитивних аспектів: збереження природних ландшафтів, популяризацію рідного краю, розвиток інфраструктури прилеглої місцевості, підняття національно-патріотичного духу, надходження коштів до бюджету, створення нових робочих місць. Хмельницька область має

позитивні приклади розвитку замкового туризму (Кам'янець-Подільський, Меджибіж) та приклади залучення нових форм розвитку замкового туризму (Отроків). Проте, потрібно докласти ще багато зусиль для розвитку замкового, палацового туризму. В умовах замкового, палацового туризму відбувається знайомство туриста з культурними традиціями регіону, обрядами, побутом давнини. Хмельницька область має сприятливі умови для розвитку замкового туризму: сприятливий клімат, водні ресурси, лісові ресурси, мальовничі пейзажі, екологічно чисте повітря, зручне географічне положення, транспортну доступність, багату культурну спадщину.

Вважаємо, що для розвитку замкового туризму в регіоні необхідно: 1) розвивати методи відповідального і сталого туризму; 2) залучати усі верстви населення до відвідування історичних об'єктів; 3) проводити арт-культурні проекти, заходи на території цих об'єктів; 4) охороняти історичні об'єкти; 5) розвивати інфраструктуру; 6) застосовувати інноваційні технології.

Список використаних джерел

1. Байдак І. Стежками рідного краю : історико-архітектурні пам'ятки Хмельниччини. Хмельницький, 2008. С. 57–60.
2. Білецька І. М. Сучасний стан і перспективи розвитку замкового туризму в Україні. *Проблеми підвищення ефективності інфраструктури* : зб. наук. праць. Київ: НАУ, 2011. Вип. № 31. С. 104–112.
3. Василенко А. В., Василенко В. В., Діхтяренко О. В., Перепелиця А. С. Стан та перспективи використання замково-палацового комплексу України в туризмі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Міжнародні відносини. Економіка. Країнознавство. Туризм*, 2019. Вип. (9). С. 173–178. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2019-9-21>
4. Державний історико-культурний заповідник «Самчики». URL : <https://samchikmuseum.wordpress.com/> (дата звернення: 18.02.2022).
5. Каднічанський Д. А., Завадовський Т. Б., Каднічанська М. Я. Стан та перспективи розвитку замкового туризму у Львівській області. *Географія та туризм: Науковий збірник*. Київ, 2018. Вип. № 43. С. 73–82.
6. Кам'янець-Подільський. Жива фортеця. URL : <https://ukrainer.net/kamyanets-podilska-fortetsya/> (дата звернення: 16.02.2022).
7. Кам'янець-Подільський. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D0%BC%27%D1%8F%D0%BD%D0%B5%D1%86%D1%8C-%D0%9F%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9> (дата звернення: 08.02.2022).
8. Палац Орловських (Маліївці). URL : [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D1%86_%D0%9E%D1%80%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D1%85_\(%D0%9C%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%97%D0%B2%D1%86%D1%96\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D1%86_%D0%9E%D1%80%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D1%85_(%D0%9C%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%97%D0%B2%D1%86%D1%96)) (дата звернення: 10.02.2022).
9. Садиба Сцибор-Мархотського. URL : <https://www.booking.com/hotel/ua/sadiba-stsibor-markhots-kogo.ru.html> (дата звернення: 15.02.2022).
10. Садиба Сцибор-Мархотського. URL : <https://zruchno.travel/ObjectEntity/ObjectEntity?lang=ua&idCrm=3d13a093-2322-a098-1a17-58ac62003e31> (дата звернення: 11.02.2022).
11. Сайт Кам'янець-Подільського. Кам'янець-Подільський прийняв 250 тисяч туристів за 8 місяців. URL : www.3849.com.ua/news/3219142/kamianec-podilskij-prijnav-250-tisac-turistiv-za-8-misaciv (дата звернення: 09.02.2022).
12. Сайт Кам'янець-Подільського. ТОП-10 фільмів де присутня архітектура міста. URL : www.3849.com.ua/news/1416489/top-10-filmiv-de-prisutna-arhitektura-mista (дата звернення: 17.02.2022).
13. Фестиваль Отроків. URL : <http://otrokiv.org.ua/> (дата звернення: 12.02.2022).

References

1. Baidak I. Stezhkami ridnoho kraiu : istoryko-arkhitekturni pamiatky Khmelnychchyny. Khmelnytskyi, 2008. S. 57–60.
2. Biletska I. M. Suchasnyi stan i perspektivyvy rozvytku zamkovoho turyzmu v Ukraini. *Problemy pidvyshchennia efektyvnosti infrastruktury* : zb. nauk. prats. Kyiv: NAU, 2011. Vyp. # 31. S. 104–112.
3. Vasylenko A. V., Vasylenko V. V., Dikhtarenko O. V., Perepelytsia A. S. Stan ta perspektivyvy vykorystannia zamkovo-palatsovoho kompleksu Ukrainy v turyzmi. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriya: Mizhnarodni vidnosyny. Ekonomika. Krainoznavstvo. Turyzm*, 2019. Vyp. (9). S. 173–178. <https://doi.org/10.26565/2310-9513-2019-9-21>
4. Derzhavnyi istoryko-kulturnyi zapovidnyk «Samchyky». URL: <https://samchikmuseum.wordpress.com/> (data zvernennia: 18.02.2022).
5. Kadnichanskyi D. A., Zavadovskyi T. B., Kadnichanska M. Ya. Stan ta perspektivyvy rozvytku zamkovoho turyzmu u Lvivskii oblasti. *Heohrafiia ta turyzm: Naukovyi zbirnyk*. Kyiv, 2018. Vyp. # 43. S. 73–82.
6. Kamianets-Podilskyi. Zhyva fortetsia. URL: <https://ukrainer.net/kamyanets-podilska-fortetsya/> (data zvernennia: 16.02.2022).
7. Kam'yanets-Podilskyi. URL : <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D0%BC%27%D1%8F%D0%BD%D0%B5%D1%86%D1%8C-%D0%9F%D0%BE%D0%B4%D1%96%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9> (data zvernennia: 08.02.2022).
8. Palats Orlovskykh (Maliiivtsi). URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D1%86_%D0%9E%D1%80%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D1%85_\(%D0%9C%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%97%D0%B2%D1%86%D1%96\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D1%86_%D0%9E%D1%80%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D1%85_(%D0%9C%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%97%D0%B2%D1%86%D1%96)) (data zvernennia: 10.02.2022).
9. Sadyba Stsibor-Markhotskoho. URL: <https://www.booking.com/hotel/ua/sadiba-stsibor-markhots-kogo.ru.html> (data zvernennia: 15.02.2022).
10. Sadyba Stsibor-Markhotskoho. URL: <https://zruchno.travel/ObjectEntity/ObjectEntity?lang=ua&idCrm=3d13a093-2322-a098-1a17-58ac62003e31> (data zvernennia: 11.02.2022).
11. Sait Kam'yantsia-Podilskoho. Kamianets-Podilskyi pryiniav 250 tysiach turystiv za 8 misiatsiv. URL: www.3849.com.ua/news/3219142/kamianec-podilskij-prijnav-250-tisac-turistiv-za-8-misaciv (data zvernennia: 09.02.2022).
12. Sait Kam'yantsia-Podilskoho. TOP-10 filmiv de prysutnia arkhitektura mista. URL: <http://www.3849.com.ua/news/1416489/top-10-filmiv-de-prisutna-arhitektura-mista> (data zvernennia: 17.02.2022).
13. Festyval Otrokiv. URL : <http://otrokiv.org.ua/> (data zvernennia: 12.02.2022).

Надійшла до редколегії 22.05.2022

Прийнята до друку 02.07.2022

Джаман Василь Олексійович,
доктор географічних наук, професор
Джаман Ярослав Васильович,
кандидат географічних наук

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
м. Чернівці, Україна, e-mail: vasyldzhaman@ukr.net
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
м. Чернівці, Україна, e-mail: y.dzhaman@chnu.edu.ua

ПОЛІЕТНІЧНІ ЧЕРНІВЦІ – БАГАТОКУЛЬТУРНЕ МІСТО ЯК БАЗА РОЗВИТКУ ЕТНОТУРИЗМУ

Мета статті: розкрити вплив етнічної структури населення на формування полікультурного простору міста, що виступає основою розвитку етнічного туризму; проаналізувати потенційні можливості розвитку етнотуризму в поліетнічних Чернівцях.

Методика дослідження базується на опрацюванні статистичних і аналітичних матеріалів з використанням таких методів географічних досліджень, як системно-структурного і діахронічного аналізу, описового, порівняльно-географічного, статистичного.

Результати дослідження. Чернівці – яскравий приклад поліетнічного міського простору, що підтверджує діахронічний аналіз індексу етнічної різноманітності (у 1880 р. – 0,941, у 1930 р. – 0,964, у 1970 р. – 0,705). Чисельними національними групами були українці, євреї, німці, поляки, румуни, молдовани, вірмени, чехи, угорці, росіяни та інші; населення міста було етнічно змішаним та іноетнічним. Етнічні громади створили свою матеріальну і духовну культурну спадщину, яка виступає базою етно-культурного потенціалу і розробки етнографічних екскурсійних маршрутів.

Етнічний туризм, як один із популярних і перспективних видів культурно-пізнавального туризму, важливий напрям зміцнення туристичного іміджу, залучає іноземних туристів і дає можливість інтегрувати й утверджувати місто Чернівці на європейському і світовому туристичних ринках.

Наукова новизна дослідження полягає у проведенні групування і систематизації туристичних об'єктів Чернівців за етнічною приналежністю та здійсненні бальної оцінки їхньої туристичної атрактивності. Для вдосконалення етно-туристичної діяльності в Чернівцях розглянуті не тільки її сильні сторони (10 позицій) і можливості (11 позицій), але й слабкі сторони (10 позицій) та загрози (8 позицій), що представлені в SWOT-аналізі розвитку етнічного туризму в м. Чернівцях.

Практична значимість: отримані результати будуть передані для використання Координаційною радою з питань розвитку туризму при Чернівецькій обласній державній адміністрації для розробки планів розвитку туризму та впровадження нових етнографічних екскурсійних маршрутів; використовуються національно-культурними товариствами (Чернівецьким обласним Товариством польської культури імені Адама Міцкевича, Чернівецьким обласним вірменським національно-культурним товариством «Аревік») для проведення просвітницької діяльності та організації етнографічних екскурсій полікультурними Чернівцями.

Ключові слова: туризм, етнічний туризм, етнічна структура населення, культурна спадщина, етно-туристичні об'єкти, етно-туристичний потенціал, місто Чернівці.

Dzhaman Vasyly Oleksiyovych,
Doctor of Geographical Sciences, Professor
Dzhaman Yaroslav Vasylyovych,
Candidate of Geographical Sciences

Chernivtsi National Yurii Fedkovych University, Chernivtsi,
Ukraine, e-mail: vasyldzhaman@ukr.net
Chernivtsi National Yurii Fedkovych University,
Chernivtsi, Ukraine, e-mail: y.dzhaman@chnu.edu.ua

POLYETHNIC CHERNIVTSI: A MULTICULTURAL CITY AS A BASIS OF DEVELOPMENT OF ETHNIC TOURISM

Goals: disclosure of the effect of population's ethnic structure upon formation of poly-cultural space of the city that represents the basis for the development of ethnic tourism; analysis of potentialities for development of ethnic tourism in poly-ethnic City of Chernivtsi.

Methods: processing of statistical and analytical materials using such methods of geographical research as systems-structural and diachronic, descriptive, comparative-geographical and statistical analyses.

Study results. Chernivtsi is a vivid example of poly-ethnic urban space, the fact which is confirmed by the diachronic analysis of the index of ethnic variety (1880 – 0,941, 1930 – 0,964, 1970 – 0,705). Ukrainians, Jews, Germans, Poles, Rumanians, Moldavians, Armenians, Czechs, Hungarians, Russians, etc were among the largest ethnic groups of the city; the citizens were an ethnically mixed and foreign ethnicity population. Ethnic communities of Chernivtsi have created their own material, cultural and spiritual heritage that formed the basis for ethnic-cultural potential and development of ethnographic excursion routes.

Ethnic tourism as one of the most popular and perspective types of cultural-cognitive tourism and an important direction for strengthening tourism image involves foreign tourists and allows for integration and representation of Chernivtsi in the European and world tourism markets.

Scientific novelty of this research is that tourism objects of Chernivtsi were grouped and systemized according to their ethnic belonging and the point-based scale of said objects' attractiveness was introduced. To improve the ethnic tourism activity in Chernivtsi, we have considered not only its strengths (10 positions) and capacities (11 positions) but also the weak sides (10 positions) and threats (8 positions), all these being presented in the SWOT-analysis of the development of ethnic tourism in Chernivtsi.

Practical significance: the study results will be sent to Coordination Council for Tourism Development at the Chernivtsi Region State Administration to help develop plans of tourism activity and introduce new ethnographic excursion routes; national-cultural associations (Chernivtsi Regional Adam Mickiewicz Association of Polish Culture, "Arevik", Chernivtsi Region Armenian National-Cultural Association) for their educational activity and organization of ethnographic excursions in poly-cultural Chernivtsi.

Key words: tourism, ethnic tourism, population's ethnic structure, cultural heritage, ethnic tourism objects, ethnic tourism potential, City of Chernivtsi.

Постановка проблеми. Чернівці – поліетнічне місто, що є результатом етногеографічного положення та історичних особливостей розвитку. Належність і периферійне розміщення у складі різних великих країн (Галицького князівства, Галицько-Волинської держави, Молдавського князівства, Османської імперії, Австрії, Австро-Угорщини, Румунії, СРСР, України), процеси урбанізації, різні політичні ситуації сприяли значним міграційним і колонізаційним процесам. Всі держави, до складу яких входили Чернівці, впливали на зміни етнічного складу населення і розвиток (чи занепад) окремих етнічних культур. Наприклад, за даними перепису населення 1880 року переважаючою етнічною групою в центральній частині Чернівців були євреї – 13409 осіб, що становили 42,7% всього населення; другою етнічною групою були поляки – 5983 особи (19,0%), третьою – українці (5469 осіб, 17,4%), четвертою – німці (4499 осіб, 14,3%), п'ятою – румуни (1615 осіб, 5,1%). Помітними були етнічні громади чехів (431 особа), вірмен (276 осіб), а також угорців, словаків, словенців [16, с. 204 - 205]. Індекс етнічної різноманітності населення був дуже великим і характеризував його як поліетнічне (у 1880 р. – 0,941, у 1930 р. – 0,964, у 1970 р. – 0,705, у 2001 р. – 0,355) [9, с. 8]. Населення Чернівців мало етнічно змішаний та іноетнічний характер.

Поліетнічність проявилась у полікультурності Чернівців. Етнічні громади міста старалися зберігати та розвивати рідну мову і культуру, звичаї й традиції, створювати пам'ятки духовної і матеріальної культури. На сучасному етапі в місті функціонують (відновили свою культурно-просвітницьку діяльність, що була заборонена радянською владою впродовж 1940 – 1991 рр.) 5 народних домів (український, румунський, єврейський, польський, німецький). Етно-туристичний потенціал, що зумовлений наявністю великої кількості пам'яток різних історичних епох і етнічних культур, різноманітним етно-культурним традицій та звичаїв, виступає базою розвитку етнічного туризму. Об'єктом етнотуристичної атрактивності виступає етнічна культура, яка визначає стиль життя і виконує етноідентифікуючу роль, що дає можливість виділити себе серед "інших" етносів, а також розкрити значення етнічних громад у розвитку загальної (спільної) культури міста Чернівці. Туристи під час таких екскурсій знайомляться з архітектурою, одягом, фольклором, обрядами, народними традиціями, ремеслами, побутом, особливостями національної кухні, подіями, визначними постатями, пам'ятками певного етносу чи його частини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Географічні аспекти етнічного туризму в Україні досліджені ще недостатньо. Методичною основою даного дослідження послужили праці О. Бейдика [1], Ж. Бучко [2], В. Іванука і В. Явкіна [11], В. Кифяка [12], С. Кузика [13], О. Любцевої [14], І. Школи [18] та інші, які присвячені загальним проблемам розвитку туризму і методикам оцінки рекреаційно-туристичних ресурсів. Суспільно-географічна оцінка ресурсів етнічного туризму регіону (на матеріалах Одеської області) розглянута у роботах М. Орлової [15]. Аналіз етно-туристичних об'єктів окремих найбільших етнічних громад міста і розробка етногеографічних екскурсійних маршрутів Чернівцями наведені у роботах В. Старика [17] та Я. Джамана [3 – 9, 20].

Виклад основного матеріалу. Чернівці вважаються перлиною архітектури, а центральна частина міста має статус заповідної території. В історичній частині Чернівців на державному обліку знаходиться 706 пам'яток архітектури та історії, з них 23 – загальнонаціонального значення, а ансамбль колишньої Резиденції митрополитів Буковини і Далмації включений до списку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Загалом, на державному обліку в межах території міста знаходиться 755 пам'яток культурної спадщини, у тому числі 24 - загальнонаціонального значення.

Наявність великої кількості пам'яток культурної спадщини і особливо об'єкту світової спадщини ЮНЕСКО сприяє збільшенню туристичних потоків та виділяє Чернівці як центр туристичної індустрії. Особливо зростають потоки іноземних туристів, а туризм стає важливою галуззю господарського комплексу міста [10, 19].

Проведені систематизація, групування і відносна кількісна оцінка (в балах) атрактивності туристичних об'єктів матеріальної і духовної культурної спадщини міста Чернівці за етнічною приналежністю. Загалом оцінено 373 об'єкти: 145 – української національної громади, 62 – румунської і молдавської, 56 – єврейської, 61 – німецької та австрійської, 28 – польської, 21 – вірменської. Найбільшу кількість балів (25) присвоєно об'єкту світової спадщини ЮНЕСКО, 20 – архітектурним комплексам вулиць, які включені до пам'яток національного значення, 15 – архітектурним комплексам площ, що включені до пам'яток національного значення, 10 – окремим об'єктам національного значення, 1 – 5 балів – пам'яткам місцевого значення. Сумарна оцінка атрактивності етно-туристичних об'єктів становить 1195 балів: 458 – української громади, 268 – німецької та австрійської, 175 – румунської і молдавської, 142 – єврейської, 88 – польської, 64 – вірменської. Характерним для Чернівців є існування туристичних об'єктів і просторів, в яких перекриваються етнічні середовища різних етнічних громад, тому окремі ділянки етнографічних екскурсійних маршрутів часто проходять спільними площами і вулицями, включають найголовніші заклади, установи, організації, які є спільною туристичною атрактивністю багатьох національних груп міста, що засвідчує етнічну толерантність чернівчан.

Подальший розвиток етнотуризму – важливий напрям зміцнення туристичного іміджу Чернівців, він залучає іноземних туристів (австрійців, німців, поляків, євреїв, румунів тощо) і дає можливість розширювати співробітництво на міжнародному рівні, інтегрувати й утверджувати місто Чернівці на європейському і світовому туристичних ринках.

Основними сильними сторонами розвитку етнічного туризму в Чернівцях можна виділити:

- поліетнічність і мультикультурність міського простору;
- наявність значної етно-культурної історичної спадщини і потужного етно-туристичного потенціалу;
- наявність об'єкту Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО і значної кількості пам'яток національного значення;
- належність до європейського культурного простору та близькість до кордонів з ЄС;
- потужний інтелектуальний поліетнічний ресурс: загальна культура, видатні особистості, чисельна діаспора чернівчан (див. таблицю 1).

Головні можливості розвитку етнічного туризму в Чернівцях заключаються у:

- збільшенні кількості та ефективності презентацій про етно-туристичний потенціал Чернівців на державному, європейському та світовому рівнях;
- розвитку культурних традицій міста, етно-культурного розмаїття, активізації національно-культурних товариств;
- запровадженні та проведенні нових етно-фестивалів, святкових подій;
- розширенні міжнародних контактів, співпраці з містами-побратимами, іншими містами та регіонами;
- покращенні транспортної доступності до Чернівців (збільшенні кількості рейсів);
- співпраці з інвесторами та грантодавцями щодо розвитку етнотуризму і виконанні спільних проєктів і програм.

Для вдосконалення розвитку етно-туристичної діяльності в Чернівцях важливо розглянути не тільки її сильні сторони і можливості, але й слабкі сторони та загрози, що представлені в SWOT – аналізі (табл. 1). Серед слабких сторін важливо виділити головні: 1) недостатньо представлений етно-туристичний потенціал Чернівців на державному, європейському й світовому ринках туризму, 2) недостатнє використання етно-туристичного потенціалу для створення міжнародного іміджу міста, 3) недостатній рівень представлення туристичних продуктів про Чернівці, 4) недостатня кількість яскравих туристичних заходів і подій для різних етнічних груп, 5) недостатньо розвинений етно-фестивальний імідж Чернівців.

З метою підвищення конкурентоспроможності Чернівців на туристичному ринку України та Європи проводиться формування туристично-привабливого іміджу як міста культури та історії. Щороку складається “Календар туристично привабливих подій”, який розміщується на веб-

порталі Чернівецької міської ради та туристичному порталі в мережі Інтернет, а також анонсується на рекламних конструкціях.

Таблиця 1.

SWOT - аналіз розвитку етнічного туризму в Чернівцях

Сильні сторони	Слабкі сторони
1. Поліетнічність і мультикультурність міського простору.	1. Етно-туристичний потенціал Чернівців недостатньо представлений на державному, європейському і світовому ринках туризму.
2. Наявність значної етно-культурної історичної спадщини і потужного етно-туристичного потенціалу.	2. Недостатнє використання етно-туристичного потенціалу для створення міжнародного іміджу міста.
3. Наявність об'єкту Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО і значної кількості пам'яток архітектури національного значення.	3. Слабке залучення видатних особистостей міста і діаспори чернівчан у створенні позитивного іміджу Чернівців та залучення інвестицій для розвитку туризму
4. Належність до європейського культурного простору та близькість до кордонів з ЄС.	4. Недостатній рівень представлення туристичних продуктів про Чернівці.
5. Потужний інтелектуальний поліетнічний ресурс: загальна культура, видатні особистості, чисельна діаспора чернівчан.	5. Недостатня кількість яскравих туристичних заходів і подій для різних етнічних груп.
6. Розвинута туристична інфраструктура: туристичні комплекси і фірми, музеї, готельне та ресторанне господарство, заклади культури тощо.	6. Недостатньо розвинений етно-фестивальний імідж Чернівців.
7. Наявність міжнародного аеропорту та залізничного вокзалу.	7. Недостатньо коштів на ремонт і покращення зовнішнього вигляду (фасадів) і матеріально-технічної бази об'єктів етно-культурної спадщини.
8. Міжетнічна толерантність і гостинність чернівчан.	8. Недостатня транспортна доступність міста для українських та іноземних туристів (мала кількість рейсів).
9. Високий художній рівень різнонаціональних мистецьких професійних та аматорських колективів.	9. Поганий стан доріг у місті.
10. Компактність розміщення об'єктів етно-туристичного потенціалу.	10. Транспортна перевантаженість центральної частини міста та недостатність місць паркування.
Можливості	Загрози
1. Збільшення кількості та ефективності презентацій про етно-туристичний потенціал Чернівців на державному, європейському та світовому рівнях.	1. Економічна нестабільність на національному та світовому ринках і зниження рівня життя, купівельної спроможності споживачів та попиту на туристичні послуги.
2. Покращання поінформованості світу про Чернівці.	2. Дефіцит контактів для розвитку туристичної індустрії.
3. Покращання іміджу Чернівців.	3. Акультурація етно-культурного потенціалу Чернівців через глобалізаційні процеси.
4. Розробка етнографічних екскурсійних маршрутів.	4. Незадовільний стан доріг та транспортної інфраструктури.
5. Розвиток культурних традицій міста, етно-культурного розмаїття, активізація національно-культурних товариств.	5. Конкуренція зі сторони інших міст та регіонів.
6. Запровадження та проведення нових етно-фестивалів, святкових подій.	6. Еміграція та зниження етно-демографічного потенціалу.
7. Розширення міжнародних контактів, співпраця з містами-побратимами, іншими містами та регіонами.	7. Зростання індивідуалізації та персоналізації за умов зниження соціальної активності молодих поколінь.
8. Співпраця з інвесторами та грантодавцями щодо розвитку етнотуризму і виконання спільних проєктів і програм.	8. Втрата потенціалу видатних чернівчан та діаспори для популяризації Чернівців як центру етнотуризму.
9. Покращання транспортної доступності до Чернівців (збільшення кількості рейсів).	
10. Покращання стану доріг, вдосконалення місць паркування.	
11. Зростання транзитного етно-туристичного попиту міста.	

З метою відродження і підтримки національних і культурних традицій проводиться низка туристично привабливих заходів: Різдвяний ярмарок, фольклорно-етнографічний фестиваль “Маланка-фест”, фольклорно-етнографічне свято “Від Різдва Христового до Йордана”, театралізоване свято “З Йорданською водицею до здоров’я і добра”, свято “Запали найбільше серце твого міста” до Дня Святого Валентина, Масляна “Зиму проводжаймо й весну зустрічаймо”, “Великодньої писанки “Великодній дивосвіт”, свято “Христос Воскрес – Воскресне Україна”, весняний фестиваль народної творчості “Мерцішор”, Садигурське фольклорно-етнографічне свято “Рогізнянська галушка”, щорічні конкурси читців, присвячені вшануванню пам’яті Тараса Шевченка, міське свято “Петрівський ярмарок”, Буковинський туристичний ярмарок, День Європи, мистецькі проекти “Чари літньої ночі” та “Буковинська вливанка”, Всесвітній день туризму, Міжнародний фольклорний фестиваль “Буковинські зустрічі”, Міжнародний поетичний фестиваль “Meridian Czernowitz”, Регіональний конкурс рок-музики “Відродження”, заходи до Дня міста Чернівців, фестиваль української сучасної естрадної пісні імені Назарія Яремчука, Міжнародний чемпіонат з кулінарного і кондитерського мистецтва “Food Land Bukovina”, День вишиванки, Свято духовної музики, День вуличної музики, Буковинський молодіжний етнодуховний фестиваль “Обнова”, День літнього сонцестояння “Мідсоммар”, Фестиваль комедій “Золоті оплески Буковини”. З метою презентації національних традицій буковинської кухні проводиться Місячник гурмана та Гастрономічний Фестиваль “Смак Чернівців”.

З метою промоціювання туристичних можливостей Чернівців на міжнародному рівні прийнято участь у таких міжнародних та всеукраїнських туристичних виставках: у Міжнародній туристичній виставці “ITB-Berlin” (м. Берлін, Німеччина), Міжнародній туристичній виставці “IFTM TOP RESA” в м. Париж (Франція), Міжнародній Туристичній виставці UITT: “Україна – Подорожі та туризм” (м. Київ), Міжнародній туристичній виставці в м. Бухаресті (Румунія), Міжнародній туристичній виставці “TT Warsaw” у м. Варшаві (Польща), Міжнародному весняному ярмарку туристичних послуг “Відпочинок” в м. Мінську (Білорусь), Міжнародному Румунському туристичному ярмарку “TTR” в м. Бухарест (Румунія), у весняному та осінньому Міжнародному туристичному салоні “Україна” UITM – Ukraine International Travel Market (м. Київ, березень, жовтень), в Міжнародній виставці “ТурЕКСПО” в рамках Львівського міжнародного форуму індустрії туризму та гостинності (м. Львів), у міжнародній конференції “Майбутнє туризму в Україні. Кризовий менеджмент. Пошук варіантів для України” (м. Львів), у туристичній виставці “Харківщина: туристичні відкриття” (м. Харків), у засіданні Ради туристичних міст і регіонів (м. Тернопіль) та ін.

Для популяризації туристичних можливостей Чернівців виготовлені: презентаційний буклет “Чернівці – Буковина”; туристичний путівник “Чернівці” (українською та російською мовами); путівник “Чернівці в ритмі міжкультурної гармонії” (англійською, польською та румунською мовами); каталоги “Чернівці на перехресті епох і культурних традицій” (українською, англійською, польською та румунською мовами); туристичні карти-путівники “Чернівці” (українською, англійською, німецькою, румунською і польською мовами); виставковий каталог “Настінні розписи синагог Буковини”; путівник-мапу “Чернівці” (англійською, українською та російською мовами); туристичну карту “Оглядова екскурсія Чернівцями” та екскурсійні програми “Чернівці – прогулянка містом”; календарі святкових подій у м. Чернівцях; флаєри “Чернівці” (англійською та українською мовами); рекламні банери “Картосхеми історичного центру міста Чернівці”; подарункові календарі “Чернівці”; подарункові блокноти і сувенірні ручки з туристичним логотипом “Чернівці – унікальність в розмаїтті”; листівки з старовинними фото Чернівців; відео-ролики про Чернівці тощо.

З метою створення позитивного туристичного та інвестиційно-привабливого іміджу та реалізації потужних інвестиційних проєктів проведені зустрічі з представниками міст-побратимів Чернівців з Польщі, Румунії, Молдови та Австрії, дипломатичних представництв іноземних країн (Німеччини, Індії, Швейцарії, Австрії, Румунії, Польщі) та потенційними партнерами в сфері транскордонного співробітництва.

Продовжується робота з промоціювання бренду міста Чернівці, який розроблений в рамках співпраці з проєктом Німецького товариства міжнародного співробітництва (GIZ) “Сприяння економічному розвитку та зайнятості в Україні”. Підготовлено презентацію Концепції бренду міста Чернівці, яка була представлена в м. Києві в рамках конференції “Популяризація іміджу

України та її туристичних можливостей”, а також на пленарному засіданні Туристичного Таврійського конгресу в м. Нова Каховка.

Розроблена інтегральна концепція розвитку центральної частини м. Чернівців на 2015-2030 роки. За стандартами проєкту GIZ “Муніципальний розвиток та оновлення старої частини Львова” здійснено SWOT-аналіз секторальних напрямів розвитку Чернівців в контексті створення Концепції інтегрованого розвитку міста, визначені цілі, розроблені та підготовлені проєкти, які плануються до реалізації в центральній частині міста.

Проведені туристичні заходи свідчать про позитивні тенденції розвитку туристичної галузі в Чернівцях та зростання кількісних показників її діяльності [10, с. 83 - 90]. Розвиток туристичної галузі, створення конкурентоспроможного туристичного продукту, вдосконалення туристичної інфраструктури сприяють формуванню позитивного іміджу Чернівців на національному і міжнародному рівнях.

Подальший розвиток етнічного туризму і туристичної індустрії загалом в місті Чернівцях можливий через реалізацію комплексу заходів, які включають три тематичні блоки:

I. Популяризацію туристично-рекреаційного потенціалу Чернівців: 1) розробку та виготовлення презентаційних та інформаційних матеріалів про місто Чернівці, 2) поширення інформації про туристичний потенціал Чернівців через засоби масової інформації, в мережах Інтернет і на рекламно-інформаційних площинах, 3) участь Чернівців у міжнародних, національних і регіональних спеціалізованих туристичних виставках, форумах тощо, 4) здійснення співпраці з міжнародними і всеукраїнськими організаціями, з меріями сусідніх міст та іноземних міст-партнерів шляхом проведення спільних турів і підписання угод про співпрацю, 5) проведення рекламних кампаній та прес-турів, промо-турів, 6) розробку і виготовлення сувенірної продукції про місто Чернівці;

II. Підвищення конкурентоспроможності туристичних продуктів міста: 1) сприяння розвитку перспективних для Чернівців видів туризму: культурно-пізнавального, науково-освітнього, етнічного, релігійного, ділового, відпочинково-розважального тощо, 2) удосконалення існуючих і впровадження нових тематичних екскурсій та туристичних маршрутів, 3) участь у міжнародних, транскордонних проєктах, спрямованих на розвиток туристичної галузі Чернівців, 4) організація та проведення конкурсів, які спрямовані на підвищення фахового рівня працівників туристичної галузі, 5) підготовка та підвищення фахового рівня суб'єктів туристичної сфери шляхом проведення тренінгів, семінарів, консультативних навчань тощо, 6) організація та проведення Буковинського туристичного ярмарку, ярмарку народних ремесл, традиційних “Петрівського ярмарку” і “Різдвяного ярмарку”, проведення фольклорно-етнографічного фестивалю Маланок (Маланка-фест) та впровадження нових туристично-привабливих ярмарок, фестивалів, конкурсів у місті, 7) організація та участь у семінарах, конференціях, нарадах, круглих столах з питань розвитку туризму, 8) проведення маркетингових, соціологічних досліджень та опитувань в галузі туризму для здійснення аналізу та оцінки її стану тощо;

III. Розвиток та вдосконалення туристично-рекреаційної інфраструктури: 1) здійснення організаційних заходів щодо визначення та облаштування місць оглядових майданчиків з панорамними видами Чернівців, 2) покращення стану автомобільних доріг, які з'єднують об'єкти екскурсійних маршрутів Чернівців, 3) облаштування додаткових місць для стоянок туристичного автотранспорту біля основних туристично-екскурсійних об'єктів, 4) наповнення і оновлення електронних сенсорних туристично-інформаційних кіосків (боксів), 5) сприяння будівництву та облаштуванню кемпінгу для розміщення неорганізованих туристів у зеленій зоні (лісосмузі) на в'їзді в місто Чернівці, 6) сприяння відкриттю нових авіасполучень з іншими містами України та іноземними містами, 7) створення в об'єктах туристичної інфраструктури сприятливих умов особам з обмеженими фізичними можливостями тощо.

Висновки. Поліетнічність міста Чернівців проявилась у полікультурності. Групування об'єктів матеріальної та духовної культурної спадщини за етнічною приналежністю засвідчує, що найбільший слід у культурному минулому міста Чернівців залишили шість національних громад: українська, німецька і австрійська, румунська і молдавська, єврейська, польська, вірменська. Картографування етно-туристичних об'єктів розкриває особливості їхнього просторового розміщення і є основою розробки етнографічних екскурсійних маршрутів.

Проведений SWOT-аналіз розвитку етнічного туризму в Чернівцях розкриває сильні і слабкі його сторони, а також можливості та загрози. Важливою перспективою розвитку етнічного

туризму виступає активізація міжнародних функцій міста, впровадження комплексу заходів, що спрямовані на популяризацію туристично-рекреаційного потенціалу Чернівців, підвищення конкурентоспроможності туристичних продуктів, розвиток та вдосконалення туристично-рекреаційної інфраструктури.

Список використаних джерел

1. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристичні ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування. – К.: ВПЦ “Київський університет”, 2001. – 395 с.
2. Бучко Ж. І. Транскордонний туризм у контексті євроінтеграції України // Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наукових праць. – Чернівці: ЧНУ, 2015. – Вип. 744–745: Географія. – С. 109–111.
3. Джаман Я.В. Організація вірменського етнографічного екскурсійного маршруту поліетнічними Чернівцями // Географія та екологія: наука і освіта. 36. мат. VI Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (Умань, 14-15 квітня 2016 р.). – Умань: ВПЦ “Візаві”, 2016. – С. 56-60.
4. Джаман Я. В. Туристичні об’єкти і екскурсійний маршрут єврейської громади в Чернівцях // Від географії до географічного українознавства: еволюція освітньо-наукових ідей та пошуків: Мат. Міжнар. наук. конф. (Чернівці, 11-13 жовтня 2016 р.). – Чернівці: ЧНУ, 2016. – С. 128-130.
5. Джаман Я. Туристичні об’єкти і екскурсійний маршрут польської громади в Чернівцях // Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів: Мат. Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (Луцьк, 6-7 квітня 2017 р.). – Луцьк: ПП Іванюк В. П., 2017. – С. 158-161.
6. Джаман Я. В. Туристичні об’єкти і екскурсійний маршрут німецької громади в Чернівцях // Подільський регіон: виклики XXI століття (географічні аспекти): Мат. Всеукр. наук.-практ. конф. (Тернопіль, 25 квітня 2017 р.). – Тернопіль: Крок, 2017. – С. 175-181.
7. Джаман Я. В. Організація румунського етнографічного екскурсійного маршруту поліетнічними Чернівцями // Регіональні проблеми України: географічний аналіз та пошук шляхів вирішення: Мат. VII Міжнар. наук.-практ. конф. (Херсон, 5-6 жовтня 2017 р.). – Херсон: ВД “Гельветика”, 2017. – С. 74-76.
8. Джаман Я.В. Організація українського етнографічного екскурсійного маршруту поліетнічними Чернівцями // Географія в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка: 85 років – досягнення та перспективи: Мат. міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 30-31 березня 2018 р.). – К.: Прінт-Сервіс, 2018. – С. 245-247.
9. Джаман Я. В. Розвиток етнотуризму в поліетнічному місті (на прикладі м. Чернівці): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. географ. наук: спец. 11.00.02 “Економічна та соціальна географія”. – К., 2018. – 20 с.
10. Джаман Я. В. Сучасні тенденції розвитку туризму в місті Чернівцях // Вісник Одеського національного університету. Серія: Географічні та геологічні науки. – 2019. Т. 24, вип. 2. – С. 80-95.
11. Іванюк В. О., Явкін В. Г. Атрактивність рекреаційно-туристичних територій. – Чернівці: ЧНУ, 2012. – 248 с.
12. Кифяк В. Ф. Організація туристичної діяльності в Україні. – Чернівці: Зелена Буковина, 2003. – 312 с.
13. Кузык С. Теоретичні проблеми туризму: суспільно-географічний підхід. – Львів: ВЦ ЛНУ, 2010. – 254 с.
14. Любіцева О. О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти). – К.: Альтерпрес, 2003. – 436 с.
15. Орлова М.Л. Ресурси етнічного туризму регіону: суспільно-географічна оцінка (на матеріалах Одеської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук : спец. 11.00.02 “Економічна та соціальна географія”. – Одеса, 2009. – 19 с.
16. Скорейко Г.М. Населення Буковини за австрійськими урядовими переписами другої половини XIX – початку XX ст.: історико-демографічний нарис. – Чернівці: Прут, 2002. – 220 с.
17. Старик В. П. Чернівці мультикультурні. – Чернівці: Золоті литаври, 2012. – 18 с.
18. Школа І. М. Розвиток туристичного бізнесу регіону: навч. посібник. – Чернівці: Книги XXI, 2007. – 450 с.
19. Dzhaman Ja. V. Chernivtsi as a tourism development center // Науковий вісник Чернівецького університету: збірник наукових праць. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2015. – Вип. 762–763: Географія. – С. 145–148.
20. Dzhaman V., Dzhaman Ya., Zayachuk. Polish Cultural Heritage Sites in Chernivtsi: Excursion Routes // Bukovina: Wspolne dziedzictwo kulturowe i jezikowe (Tom 42 serii “Język na Pograniczu”) / Redakcja: H. Krasowska, M. Pokrzynska, E. Wroblewska-Trochimuk. – Warszawa – Zielona Cora – Pila: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, 2020. – С. 359-370.

References

1. Beidyk O. O. Rekreatsino-turystychni resursy Ukrainy: Metodolohiia ta metodyka analizu, terminolohiia, raionuvannia. – K.: VPTs “Kyivskiy universytet”, 2001. – 395 s.
2. Buchko Zh. I. Transkordonnii turizm u konteksti yevrointehratsii Ukrainy // Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu: zbirnyk naukovykh prats. – Chernivtsi: ChNU, 2015. – Vyp. 744–745: Heohrafiia. – S. 109–111.
3. Dzhaman Ya.V. Orhanizatsiia virmenskoho etnohrafichnogo ekskursiynoho marshrutu polietnichnymy Chernivtsiamy // Heohrafiia ta ekolohiia: nauka i osvita. Zb. mat. VI Vseukr. nauk.-prakt. konf. z mizhnar. uchastiu (Uman, 14-15 kvitnia 2016 r.). – Uman: VPTs “Vizavi”, 2016. – S. 56-60.
4. Dzhaman Ya. V. Turystychni obiekty i ekskursiinyi marshrut yevreiskoi hromady v Chernivtsiakh // Vid heohrafi do heohrafichnogo ukrainoznavstva: evoliutsiia osvithno-naukovykh idei ta poshukiv: Mat. Mizhnar. nauk. konf. (Chernivtsi, 11-13 zhovtnia 2016 r.). – Chernivtsi: ChNU, 2016. – S. 128-130.
5. Dzhaman Ya. Turystychni obiekty i ekskursiinyi marshrut polskoi hromady v Chernivtsiakh // Suspilno-heohrafichni chynnyky rozvytku rehioniv: Mat. Mizhnar. nauk.-prakt. internet-konf. (Lutsk, 6-7 kvitnia 2017 r.). – Lutsk: PP Ivaniuk V. P., 2017. – S. 158-161.
6. Dzhaman Ya. V. Turystychni obiekty i ekskursiinyi marshrut nimetskoi hromady v Chernivtsiakh // Podilskiy rehion: vyklyky KhKhI stolittia (heohrafichni aspekty): Mat. Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Ternopil, 25 kvitnia 2017 r.). – Ternopil: Krok, 2017. – S. 175-181.
7. Dzhaman Ya. V. Orhanizatsiia rumunskoho etnohrafichnogo ekskursiynoho marshrutu polietnichnymy Chernivtsiamy // Rehionalni problemy Ukrainy: heohrafichni analiz ta poshuk shliakhiv vyrishennia: Mat. VII Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kherson, 5-6 zhovtnia 2017 r.). – Kherson: VD “Helvetyka”, 2017. – S. 74-76.
8. Dzhaman Ya.V. Orhanizatsiia ukrainskoho etnohrafichnogo ekskursiynoho marshrutu polietnichnymy Chernivtsiamy // Heohrafiia v Kyivskomu natsionalnomu universyteti imeni Tarasa Shevchenka: 85 rokov – dosiahnennia ta perspektivy: Mat. mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 30-31 bereznia 2018 r.). – K.: Print-Servis, 2018. – S. 245-247.
9. Dzhaman Ya. V. Rozvytok etnoturizmu v polietnichnomu misti (na prykladi m. Chernivtsi): avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. heohraf. nauk: spets. 11.00.02 “Ekonomiczna ta sotsialna heohrafiia”. – K., 2018. – 20 s.
10. Dzhaman Ya. V. Suchasni tendentsii rozvytku turizmu v misti Chernivtsiakh // Visnyk Odeskoho natsionalnogo universytetu. Seriia: Heohrafichni ta heolohichni nauky. – 2019. T. 24, vyp. 2. – S. 80-95.
11. Ivanunik V. O., Yavkin V. H. Atraktyvnist rekreatsino-turystychnykh terytorii. – Chernivtsi: ChNU, 2012. – 248 s.
12. Kyfiak V. F. Orhanizatsiia turystychnoi diialnosti v Ukraini. – Chernivtsi: Zelena Bukovyna, 2003. – 312 s.
13. Kuzyk S. Teoretychni problemy turizmu: suspilno-heohrafichniy pidkhid. – Lviv: VTs LNU, 2010. – 254 s.

14. Liubitseva O. O. Rynok turystychnykh posluh (heoprostorovi aspekty). – K.: Alterpres, 2003. – 436 s.
15. Orlova M.L. Resursy etnichnoho turizmu rehionu: suspilno-heohrafichna otsinka (na materialakh Odeskoi oblasti) : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. heohr. nauk : spets. 11.00.02 “Ekonomichna ta sotsialna heohrafiia”. – Odesa, 2009. – 19 s.
16. Skoreiko H.M. Naselennia Bukovyny za avstriiskymy uriadovymy perepysamy druhoi polovyny KhIKh – pochatku KhKh st.: istoryko-demohrafichnyi narys. – Chernivtsi: Prut, 2002. – 220 s.
17. Staryk V. P. Chernivtsi multykulturni. – Chernivtsi: Zoloti lytavry, 2012. – 18 s.
18. Shkola I. M. Rozvytok turystychnoho biznesu rehionu: navch. posibnyk. – Chernivtsi: Knyhy KhKhI, 2007. – 450 s.
19. Dzhaman Ja. V. Chernivtsi as a tourism development center // Naukovi visnyk Chernivetskoho universytetu: zbirnyk naukovykh prats. – Chernivtsi: Chernivetskyi nats. un-t, 2015. – Vyp. 762–763: Heohrafiia. – S. 145–148.
20. Dzhaman V., Dzhaman Ya., Zayachuk. Polish Cultural Heritage Sites in Chernivtsi: Excursion Routes // Bukowina: Wspolne dziedzictwo kulturowe i jezikowe (Tom 42 serii “Jezyk na Pograniczach”) / Redakcja: H. Krasowska, M. Pokrzynska, E. Wroblewska-Trochimiuk. – Warszawa – Zielona Cora – Pila: Instytut Slawistyki Polskiej Akademii Nauk, 2020. – C. 359-370.

Надійшла до редколегії 09.05.2022

Прийнята до друку 24.06.2022

Кіжун Алла Григорівна,
кандидат географічних наук, доцент

Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ,
м. Вінниця, Україна, e-mail: vdpugeo2014@gmail.com

ЕКСТРЕМАЛЬНІ ВИДИ ТУРИЗМУ У ПОВСЯКДЕННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ МІСЦЕВИХ ГРОМАД

Стихийний розвиток екстремальних видів туризму не завжди корелюється з усталеним життям місцевих громад, через що можливі конфліктні ситуації.

Мета – здійснити аналіз особливостей розвитку екстремальних видів туризму та можливостей їх адаптації до повсякденної діяльності місцевих громад.

Методика: дослідження здійснено із застосуванням комплексного аналізу матеріалів польових туристично-ландшафтознавчих досліджень упродовж 2015-2020 рр., принципів історизму, сумісництва та методів ГІС-технологій.

Результати: обґрунтовано наявність трьох туристично-рекреаційних ділянок, приурочених до долини Південного Бугу: Печеро-Сокілецької, Гайворонської та Мигійської, а також окремих територій, в рекреаційному освоєнні яких окремі види екстремального туризму поступово стають провідними. Для Печеро-Сокілецької туристично – рекреаційної ділянки укладено картосхему можливостей розвитку окремих видів екстремального туризму у залежності від її сучасної ландшафтної структури.

Наукова новизна – вперше досліджено та обґрунтовано, що у межах місцевих громад, території яких приурочені до долин річок, туристично-рекреаційна сфера за минулі десять років стала прибутковою. У її структурі активно почали розвивати несприятелі раніше види екстремального туризму. Показано залежність розвитку цих видів туризму від ландшафтної структури території місцевих громад.

Практична значимість – рекомендовано дванадцятьом місцевим громадам територіально приуроченим до долини річки Південний Буг, можливі напрями і значимість розвитку екстремальних видів туризму у їх повсякденній господарській діяльності. Виокремлено ділянки, де розвиток окремих видів екстремального туризму буде найбільш ефективним у процесі розбудови місцевих громад.

Ключові слова: долина Південного Бугу, місцеві громади, екстремальні види туризму, розвиток.

Kiziun Alla Hryhorivna,
Candidate of Geographical Sciences, Assistant Professor

Vinnitsia Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of
Trade and Economics, Vinnitsia, Ukraine, e-mail: vdpugeo2014@gmail.com

EXTREME TYPES OF TOURISM IN THE DAILY ACTIVITIES OF LOCAL COMMUNITIES

The spontaneous development of extreme types of tourism is not always correlated with the established life of local communities, which can lead to conflict situations.

The aim is to analyze the peculiarities of the development of extreme types of tourism and the possibilities of their adaptation to the daily activities of local communities.

Methodology: the research was carried out using a comprehensive analysis of materials of field tourism and landscape research during 2015-2020, the principles of historicism, combination and methods of GIS technologies.

Results: substantiated the existence of three tourist and recreational areas confined to the Southern Bug Valley: Pechera-Sokilets, Gaivoron and Mygiya, as well as some areas in the recreational development of which certain types of extreme tourism are gradually becoming leading. For the Pechera-Sokilets tourist-recreational area the map of possibilities of development of separate kinds of extreme tourism depending on its modern landscape structure is concluded.

Scientific novelty – for the first time it was researched and substantiated that within the local communities the territories of which are confined to river valleys, the tourist and recreational sphere has become profitable for the last ten years. In its structure began to actively develop previously uncharacteristic types of extreme tourism. The dependence of the development of these types of tourism on the landscape structure of the territory of local communities is shown.

Practical significance – recommended to twelve local communities territorially confined to the valleys of the Southern Bug River, possible directions and importance of the development of extreme types of tourism in their daily economic activities. Areas where the development of certain types of extreme tourism will be most effective in the process of building local communities.

Key words: Southern Bug valley, local communities, extreme types of tourism, development.

Постановка проблеми. На перший погляд поєднання та сумісний розгляд проблем розвитку екстремального туризму і повсякденної діяльності людей не є звичним. Більше уваги приділяється глобальним або регіональним проблемам туризму, часто забуваючи, що їх виникнення зумовлене розвитком місцевих проблем або місцеві проблеми завдячують

регіональним та глобальним.

Особливістю сучасної соціально-економічної ситуації в Україні є значні диспропорції у рівнях розвитку окремих регіонів, ріст міських агломерацій та частковий занепад малих і середніх міст й, особливо, сільських поселень – громад, окремі з яких відносяться до депресивних. Однією з ініціатив, що може суттєво впливати на розвиток місцевих громад, є використання природних, соціально-економічних, історичних та інших ресурсів в туристично-рекреаційних цілях.

З другого десятиріччя ХХІ ст. у структурі туристично-рекреаційної сфери рівнинної частини України почав активніше розвиватися екстремальний туризм – окремі його види. Здебільшого цей розвиток проходить стихійно, його не завжди можливо контролювати та передбачити негативні наслідки. Безперечно, що у рівнинних умовах України, екстремальний туризм не повинен мати таких непередбачуваних наслідків, як у гірських умовах. Однак, його стихійний розвиток та різноманіття видів не завжди дають можливість контролювати екстремальні ситуації, що й зумовлює необхідність детальніших досліджень екстремальних видів туризму. Результати таких досліджень упродовж 2015-2020 рр. дають можливість зазначити, що місцеві громади зацікавлені у розвитку окремих екстремальних видів туризму, дбають не лише про відповідні фінансові прибутки, але й сприяють розробці заходів їх безпечного проведення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження необхідності можливостей розвитку екстремального туризму у межах рівнинної частини України поки що не привернули до себе належної уваги науковців - географів і туризмознавців. Однак, починаючи з другого десятиріччя ХХІ ст., пізнання розвитку окремих видів екстремального туризму активізувалось. Здебільшого це непланові дослідження, зумовлені потребами місцевих громад, де екстремальні види туризму поступово стають прибутковими і міняють усталену повсякденну діяльність місцевих жителів. Вони присвячені аналізу місцевих природних умов, придатних до розвитку відповідних видів екстремального туризму [1,4,5,7], специфіці повсякденної господарської діяльності людей, що дає можливість освоїти придатні для окремих екстремальних видів туризму місцеві об'єкти і території [2,3,6]. Однак, планомірних і детальних досліджень поки що стихійного розвитку екстремального туризму, його координації з розвитком місцевих громад, сумісної адаптації мало.

У процесі дослідження розвитку екстремальних видів туризму та його значення у повсякденній діяльності місцевих громад, використано історико – ландшафтознавчий підхід, принципи історизму, сумісництва і комплексності; методи польових ландшафтознавчих і туризмознавчих досліджень, а також теоретичного узагальнення, систематизації фактів та моделювання. Інформаційні джерела – матеріали власних польових досліджень упродовж 2015 – 2020 років, матеріали засідань і ухвал 12 місцевих громад та організацій, зацікавлених у розвитку екстремальних видів туризму.

Постановка завдання – здійснити аналіз та обґрунтувати можливості і значення розвитку екстремальних видів туризму в процесі розбудови місцевих громад та повсякденній діяльності місцевого населення.

Викладення основного матеріалу дослідження. Активний чи пасивний розвиток будь-якої науки або її окремого напрямку визначається відповідними запитами (проблемами розвитку) практики [Любіцева (2007); Колотуха (2015)]. У першому десятиріччі ХХІ ст. такими були (залишаються частково й зараз) проблеми екологічного стану навколишнього середовища, у другому – проблеми рекреації і туризму переважають у сучасних географічних дослідженнях. Пандемія COVID-19 частково призупинила розбудову туристично-рекреаційної сфери, однак після її завершення є всі передумови до стрімкого розвитку туризму і рекреації в Україні. У структурі туристично-рекреаційної сфери явно активізується екстремальний туризм, особливо його окремі види. Поки що обмежені можливості виїзду громадян на далекі відстані в Україні та за її межі стимулюють активніше використання місцевих і локальних природних умов та ресурсів для розвитку туризму, зокрема і екстремального. В окремих наукових публікаціях показано, що екстремальні види туризму можна і необхідно розвивати не лише в гірських системах України, але й у межах її рівнинної частини [2,4,5]. На перший погляд це незвично, однак, як показують результати досліджень упродовж 2015-2020рр., окремі види екстремального туризму, хоча й стихійно, але активно, використовуючи особливості місцевих природних умов і ресурсів, починають відігравати суттєву роль у повсякденній діяльності окремих людей і громад різного рівня організації. Недостатня увага науковців до цієї проблеми зумовлена двома чинниками:

- відсутністю географічних досліджень повсякденного життя людей упродовж

визначеного проміжку часу та необхідного простору. В Україні такі дослідження уже розпочато [Коляструк (2016); Денисик (2019)]. Під повсякденним життям розуміють звичайні, буденні дії, переживання, взаємодії людини. У науковій літературі повсякденність практикується як увесь соціокультурний світ, де людина існує так само, як й інші люди, взаємодіючи з ними й об'єктами навколишнього світу, впливаючи на них, змінюючи їх, зазнаючи у свою чергу їхніх впливів і змін. Зокрема показано, що *повсякденність – це часовий (добовий, місячний, річний) зріз життєвого (людини, громади, суспільства) середовища у межах конкретної території*. Повсякденність формує буденне життя – постійні процеси «оповсякденювання» діяльності людей у вигляді спілкування з опанування того чи іншого способу життя, засобів досягнення цілей тощо. Однак повсякденність постійно порушується інноваціями, появою незвичного, відхиленням від стереотипів, традицій і формуванням нових правил. Незвичне впродовж певного проміжку часу долучається до процесу оповсякденювання і, перетворюючись на повсякденне, розширює сферу буденного. Найкращий приклад цього – екстремальні види туризму, що розвиваються використовуючи часто оригінальні природні умови і ресурси регіону життєдіяльності людей. Ці нові, у нашому випадку екстремально-туристичні знання, виступають як елемент «подолання повсякденності», як щось нове і небуденне та можуть виступати стимулюючим чинником творення нової дійсності. Це важливо ще й тому, що з початку XXI ст. суттєво активізувались непрофесійні дослідження місцевим населенням своїх сіл, містечок і міст та їх найближчих околиць. Це не регіональні, а місцеві любительські дослідження. Більше того, спектр таких досліджень, розгортається за межами офіційної науки. Сукупність умов життя у місті або сільській місцевості – вихідний постулат такої «досліджуваної діяльності» без спроб пояснення комплексності такої сукупності. Туристи і гості, що відвідують те чи інше поселення або цікаву для них місцевість, більше оригінальних відомостей про ці об'єкти дізнаються від місцевих або заїжджих туристів – екстремалів, ніж із ЗМІ або туристичних довідників та реклами;

- не завжди достатнім висвітленням географами і туризмознавцями можливостей розвитку екстремальних видів туризму в умовах рівнинної частини України з використанням часто унікальних для них місцевих природних умов і ресурсів. У будь-якому рівнинному регіоні України є оригінальні, притаманні лише для нього природні умови і ресурси, які можна з успіхом використовувати для розвитку окремих видів екстремального туризму. Часто туристи-екстремали їх стихійно використовують застосовуючи відомі стандарти освоєння туристичного простору [Любіцева 2007; Колотуха 2015]. Варто одному з них знайти об'єкт або територію, де можна «опробувати» відповідний вид екстремального туризму, як через незначний проміжок часу їх уже освоюють група екстремалів, а пізніше й команди, які влаштовують змагання. Як приклад, стрімкі висотою 12-15 м. стінки у минулому гранітного кар'єру на лівому березі річки Південний Буг в околицях с. Сабарів (зараз це частина м. Вінниці), які поступово стихійно стали улюбленим місцем не лише для тренувань дітей шкільного віку і початківців-екстремалів з міні-альпінізму, але й проведення відповідних змагань.

Польові дослідження становлення, переважно стихійного, різних видів екстремального туризму, дають можливість констатувати, що основною «базою» їх минулого і сучасного розвитку у рівнинній частині України були і будуть у майбутньому природа і ландшафти долин річок. Крім натуральних природних об'єктів – крутих скелястих берегів, високих урвищ, важко прохідних порогів, тут зосередженні численні кар'єри із стрімкими стінками, ставки і водосховища, залишки різноманітних споруд (греблі, дамби, канали, гідроелектростанції і млини тощо), які можна активно використовувати у розбудові відповідних видів екстремального туризму. Більше того, сукупність таких об'єктів на певній ділянці долини річки, особливо в околицях села або містечка, сприяє не лише активному розвитку окремих видів екстремального туризму, але й призводить до формування і поступової розбудови туристично-рекреаційних ділянок, у структурі яких екстремальні види туризму переважають. З початку XXI ст. у долині Південного Бугу формуються три таких ділянки: Печеро-Сокілецька у Вінницькій області, Гайворонська Кіровоградської області і Мигійська Миколаївської області. Можливості їх розвитку неоднакові, але значні й різноманітні.

У межах Печеро-Сокілецької ділянки долини Південного Бугу для розвитку екстремальних видів туризму наявні оригінальні каскади порогів, що займають річище на відстані до 7 км. Їх з успіхом можна використовувати й частково стихійно уже використовують для таких екстремальних водних видів туризму як рафтинг, а в перспективі й рафтинг-тури всіх шести

категорій складності, каякінг, зокрема слалом і сплав та ін. Наявність крутих чагарникових та скелястих схилів і покинутих, з високими (12-15 м) стінками гранітних кар'єрів в околицях с. Печера, що приурочене до лівого горбистого берега Південного Бугу, сприяють формуванню мікро осередків для тренувань з міні-альпінізму та відповідних змагань. У річищі Південного Бугу збереглися оригінальні споруди гідроелектростанції та залишки «водяного» млина з відповідним каналом до нього. Крім цього, у межах Печеро-Сокілецької ділянки долини Південного Бугу збереглися численні культові й палацові споруди XVIII – XIX ст. які доповнюють оригінальний за структурою і красою ландшафт цієї рекреаційно-туристичної ділянки Середнього Побужжя (рис. 1).

У розвитку зазначених екстремальних видів туризму Печеро-Сокілецької ділянки долини Південного Бугу зацікавлені туристи-екстремали й, особливо, місцеві громади сіл Печера та Сокілець. У повсякденній діяльності місцевих жителів туризм і рекреація поступово стають прибутковими.

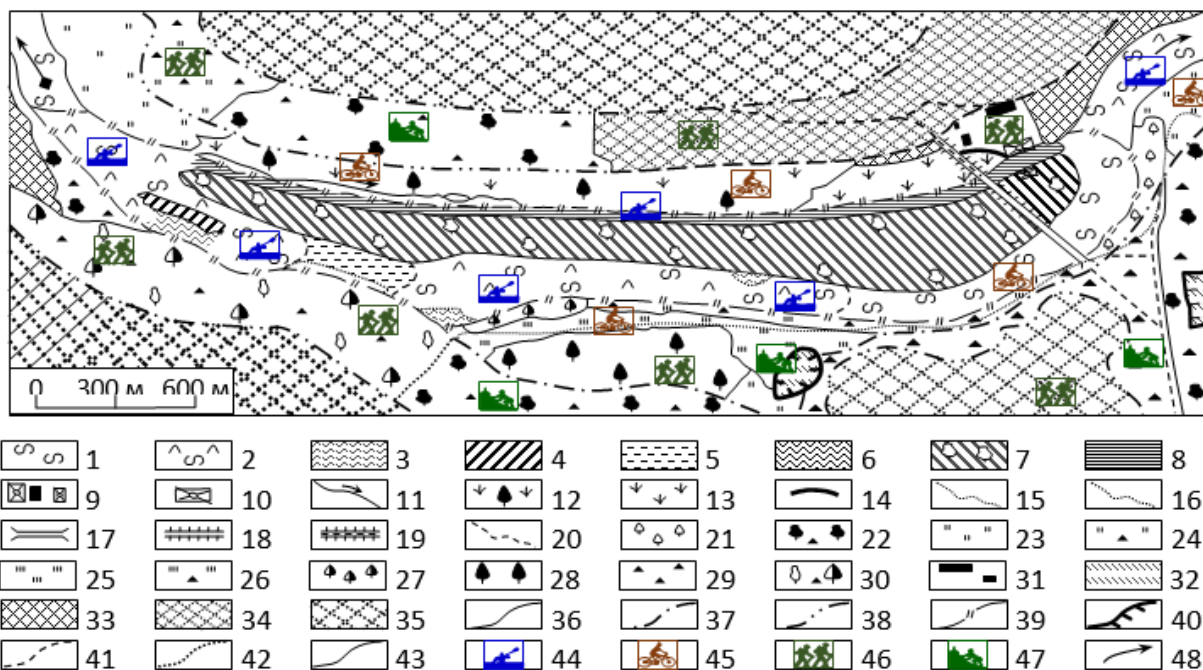

Рис. 1. Екстремальні види туризму, що стихійно розвиваються на Печеро-Сокілецькій ділянці Південного Бугу Вінницької області

Водні натуральні ландшафти. Руслово-каналні. Перекати. Урочища: 1 - центральне річище; 2 - пороги; 3 - мілководні рукави; 4 - натуральні острови. **Плеса.** Урочища: 5 - центральне глибоководдя; 6 - прибережні відмілини.

Водні антропогенні ландшафти. Канальні. Руслово-каналні. Урочища: 7 - острів з нерівною поверхнею, зарослий різноманітною кущовою та деревною рослинністю на заплавах суглинках; 8 - неглибокий (1-1,5 м) водовідвідний канал шириною 11-12 м з «опустом»; 9 - гранітна гребля (довжина - понад 30 м, ширина - 2,5 м, висота - 3 м), недіючі крупорушка та гідроелектростанція. **Заплавні.** Урочища: 10 - кам'яна будівля колишнього вальцьового млина; 11 - мілководна (0,5-1 м) притока каналу; 12 - рівні поверхні з чорновільшаниками та осоково-різнотравною рослинністю на замулених відкладах; 13 - рівні поверхні з надмірно зволженими луками із осоково-різнотравною рослинністю на замулених відкладах.

Дорожні ландшафти. Пішохідні. Ґрунтово-дерев'яні. Руслово-каналні. Урочища: 14 - дерев'яний місток без опор довжиною 13 м. **Шосейні. Ґрунтово-гравійні. Заплавні.** Урочища: 15 - невисокі (0,5-1 м) глинисто-щебнюваті насипи шириною (2,5-3 м) без рослинності. **Схилові.** Урочища: 16 - польова дорога шириною 2,5-3 м на покатих лесових поверхнях з сірими лісовими ґрунтами. **Асфальтово-бетонні. Руслово-каналні.** Урочища: 17 - залізобетонні мости на 1 та 5 опорах (довжина 44 та 121 м, ширина проїжджої частини - 6 та 7 м, вантажопідйомність - 30 та 80 т); 18 - високий (1,5-2 м) гравійно-кам'яний насип з крутими схилами, обсадженими кленом ясенolistим і вербою ламкою, на поверхні острова. **Заплавні.** Урочища: 19 - не високий (0,5-1,2 м) суглинисто-кам'яний насип з покатими схилами, обсадженими кленом ясенolistим і вербою ламкою, на поверхні заплави. **Схилові.** Урочища: 20 - високий

(2,0-2,5 м) кам'янистий насип з крутими слабкозадернованими на покатій поверхні.

Лісові антропогенні ландшафти. Похідні. Заплавні. Урочища: 21 - прируслові вільхово-вербові зарості на суглинистих лучних ґрунтах. **Схилові.** Урочища: 22 - круті (25-30°) схили з виходами кристалічних порід та дубово-грабовими лісами на сірих опідзолених ґрунтах.

Сільськогосподарські ландшафти. Лучно-пасовищні. Заплавні. Урочища: 23 - рівні суглинисті поверхні з свіжими луками із лучно-злаковою рослинністю на лучних ґрунтах під випас. **Схилові.** Урочища: 24 - круті (25-30°) схили з виходами кристалічних порід з лучно-злаковою рослинністю на сірих опідзолених ґрунтах під випас.

Рекреаційні ландшафти. Відпочинково-оздоровчі. Заплавні. Урочища: 25 - рівні суглинисті поверхні з свіжими луками із лучно-злаковою рослинністю на лучних ґрунтах під стихійними пляжами; 26 - прируслова нерівна поверхня заплави з виходами кристалічних порід і водно-болотною рослинністю на суглинистих лучних ґрунтах придатні для відпочинку; 27 - прируслові зарості вербняків на суглинистих лучних ґрунтах для тимчасового відпочинку; 28 - вільхова посадка на суглинистих лучних ґрунтах для відпочинку. **Схилові.** Урочища: 29 - круті (30-45°) схили з виходами гранітних скель та лучно-злаковою рослинністю на змитих сірих ґрунтах для прогулок; 30 - парк на покатах (10-20°) схилах з виходами кристалічних порід та дубово-березово-ялиновими насадженнями на ясно-сірих ґрунтах.

Промислові ландшафти. Власне промислові. Заплавні. Урочища: 31 - слабкопокаті (1-3°) суглинисті поверхні з млинарськими будівлями на лучних ґрунтах. **Гірничопромислові. Кар'єрно-відвальні. Гранітний варіант типу місцевостей «кам'янистий бедленд».** Урочища: 32 - невеликі (до 0,5 га) з високими (12-15 м), крутими (до 90°) схилами гранітні кар'єри, без рослинності.

Селитебні ландшафти. Сільські. Заплавні. Урочища: 33 - вирівняні суглинисті поверхні під малоповерховою забудовою, садами та городами на лучних ґрунтах. **Схилові.** Урочища: 34 - покаті поверхні під малоповерховою забудовою, садами та городами на змитих сірих лісових ґрунтах. **Плакорні.** Урочища: 35 - покаті (8-9°) поверхні на еродованих сірих лісових ґрунтах під малоповерховою забудовою.

Межі. Типів місцевостей. Натуральних: 36 - руслового та заплавного; 37 - заплавного та схилового; 38 - схилового та плакорного. **Антропогенних:** 39 - ділянок; 41 - перекатів і плес. **Урочищ:** 42 - натуральних; 43 - антропогенних.

Види екстремального туризму: 44 - рафтинг; 45 - велоспорт; 46 - пішохідний туризм; 47 - екстремальний туризм

Інші позначення: 48 - напрям течії.

Складніша за ландшафтною структурою і придатна для розвитку різноманітних видів екстремального туризму *Гайворонська ділянка* долини Південного Бугу у Кіровоградській області. Наявність тут оригінальної за будовою і діючої Гайворонської гідроелектростанції з водосховищем, системи «Червоних порогів» у річищі Південного Бугу, потужного майже відпрацьованого кар'єру гранітів з високими (до 30 м) стінками та терасованими схилами, крутих гранітних стрімчаків на схилах долини Південного Бугу в мальовничому урочищі «Соломія», прекрасна основа для розвитку екстремального туризму з переважанням водних, пішохідних (трекінг), кінних видів, міні-альпінізму, а також проведення змагань з екстремального туризму. Цьому сприятимуть наявні соціальні умови м. Гайворон, численні у містечку та його околицях історичні та архітектурні пам'ятки, покинуті, однак придатні для окремих видів екстремального туризму, промислові споруди. У майбутньому Гайворонську туристично-рекреаційну ділянку можна буде розширити, включивши до його структури гірничопромислові ландшафтні комплекси Завалівського родовища графіту. Тут глибокі кар'єри і наявні в них водойми, а також високі (до 40-50 м) з крутими (35-45°), майже без рослинності, кам'янисті схили, які при відповідному «окультуренні» можна перетворити в один із осередків розвитку екстремального туризму у структурі Гайворонської туристично-рекреаційної ділянки долини Південного Бугу. Сприятиме цьому й гарний транспортний зв'язок (7 км) між Гайвороном та Заваллям, а також можливий зв'язок між ними по Південному Бугу на байдарках і плотах. Однак у розвитку екстремального туризму у межах Гайворонської ділянки Південного Бугу поки що не зацікавлені ні державні установи, ні місцеві громади різного рівня організації. Більше уваги приділяється «виживанню музеїв», окремих екскурсійних туристичних об'єктів тощо.

Завдяки унікальним природним умовам у межах *Мигійської* ділянки долини Південного Бугу поступово формуються своєрідні умови туристично-рекреаційної діяльності, у структурі якої починають переважати водні екстремальні види туризму й, частково, міні-альпінізм. Стихійно цей процес почав розвиватися ще в 60-70-х років XX ст.. На початку XXI ст. його активізації сприяла реконструкція автотраси Голованівськ-Миколаїв. Базою для розвитку водних - екстремальних видів туризму є каскади оригінальних Мигійських порогів, аналогів яким немає в

Україні і Східноєвропейській рівнині. Ці пороги активно використовують для тренувань спортсмени-водники. Природа і структура ландшафту Мигійської ділянки долини Південного Бугу детально досліджені й описані у численних наукових і туристично-краєзнавчих джерелах [1,5,7]. Більше того, Мигійські пороги включені до складу і є основою регіонального природного парку «Побузький гард».

Поряд з Мигійськими порогами знаходиться «рукотворне диво» - покинутий глибокий кар'єр гранітів із бірюзовою водоймою. Стінки кар'єру подібні до крутих «стінок» долини Дністра. Подібних у межах Побужжя більше немає. Цей кар'єр - зразкова територія для розвитку екстремальних видів туризму. Поки що водойма кар'єру стихійно освоюється для купання, його стінки не використовують туристи-екстремали.

Загалом, на початку третього десятиріччя ХХІ ст. екстремальні види туризму у межах Мигійської ділянки долини Південного Бугу розвиваються активно, хоча й здебільшого стихійно. У цьому зацікавлені не лише туристи-екстремали, але й місцеві громади. Туризм і рекреація тут уже невід'ємні від повсякденної діяльності місцевих жителів.

Крім зазначених особливостей природи, що дають можливість розвивати відповідні види екстремального туризму, виокремленні Печеро-Сокілецька, Гайворонська та Мигійська туристично-рекреаційні ділянки долини Південного Бугу відрізняються на загальному лісопольовому фоні оригінальною долинно-річковою ландшафтною структурою. У майбутньому це дасть можливість розвивати тут такі екстремальні види туризму як польоти на повітряних кулях, дельтапланеризм і парашанеризм.

Висновки із проведеного дослідження. Прогресивний соціально-економічний розвиток будь-якого регіону здебільшого залежить від раціонального використання наявних місцевих людських і природних ресурсів. Це особливо актуально в умовах проведення децентралізації, що активно проходить в Україні. В першу чергу це стосується місцевих громад різного рівня організації. У процесі їх формування відбувається переорієнтація окремих галузей господарства або поява нових, яких раніше не було у організаційній структурі місцевих громад. Така перебудова суттєво впливає на повсякденну діяльність місцевого населення, а інколи й визначає його майбутнє. Поки що новітні процеси соціально-економічного розвитку у новостворених місцевих громадах розвиваються стихійно. Зокрема, це прослідковується на прикладі розвитку місцевих громад, територіально прив'язаних до долин річок з унікальними природними ресурсами, де можна активно розвивати туристично-рекреаційну сферу, а у її структурі екстремальний туризм. Якщо рекреанти для таких громад майже звичні, то туристи-екстремали, здебільшого, новизна, що порушує уклад життєдіяльності місцевого населення. Активне стихійне освоєння прирічкових ділянок, придатних для екстремальних видів туризму, перетворюється у проблему не лише місцевого та регіонального, але й державного рівня. Детальні дослідження щодо вирішення цієї проблеми призведуть до кращої організації туристично-рекреаційної сфери місцевих громад, зайнятості населення, збільшення їх прибутків та допоможуть попередити можливість прояву небажаних випадків у процесі розбудови окремих видів екстремального туризму. Починати такі дослідження необхідно з об'єктів і територій, які стихійно освоюють туристи-екстремали. Просторово-часовий аналіз їх функціонування показує, що більшість таких об'єктів є основою активного подальшого розвитку різних видів екстремального туризму. При цьому обов'язковим є залучення можливостей, зокрема фінансових, місцевих громад та безпосередньої підтримки місцевих жителів. В інших випадках конфліктних ситуацій не минути: туристи-екстремали суттєво порушують тихий і спокійний уклад їх повсякденного життя.

Список використаних джерел

1. Денисик Г.І., Лаврик О.Д. Антропогенні ландшафти річища та заплави Південного Бугу: монографія. Вінниця. ТД «Едельвейс і К». 2012. 200 с.
2. Денисик Г.І. Антропогенне ландшафтознавство. Частина II. Регіональне антропогенне ландшафтознавство. Вінниця. Вінницька обласна друкарня. 2015. 332 с.
3. Денисик Г.І. Географія повсякдення. Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. 2019. Вип. 31. № 1-2. с. 5-10.
4. Кізюн А.Г. Природні умови розвитку екстремального туризму у межах Поділля. Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. 2016. Випуск 28. № 3-4. с. 178 – 185.
5. Кізюн А.Г. Розвиток екстремального туризму в межах Середнього Побужжя. Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. 2019. Випуск 31. № 3-4. с. 81-85.
6. Колястук О. Історія повсякденності як об'єкт історичного дослідження: історіографічний і методологічний аспекти: монографія. Харків. Раритети України. 2016. 164 с.
7. Кляп М. П., Шандор Ф.Ф. Сучасні різновиди туризму: навчальний посібник. Київ. Знання. 2011. 334 с.

8. Колотуха О.В. Геопросторова організація спортивного туризму: монографія. Кіровоград. ФО-П Александрова М. В. 2015. 448 с.
9. Любіцева О.О., Панкова Є.В., Стафійчук В.І. Туристичні ресурси України: навчальний посібник. Київ. Альтерпрес. 2007. 372 с.
10. Любіцева О.О. Туристичний бізнес під час пандемії COVID-19: світовий та український досвід. Вісник Київського національного університету культури і мистецтв. Серія: Туризм. 2020. Том 3. Випуск 2. С. 196-208

References

1. Denysyk Hr.I., Lavryk O.D. *Anthropogenic landscapes of the Southern Bug riverbed and floodplain: monograph*. Vinnytsia. TD «Edelweis and K». 2012. 200 p.
2. Denysyk Hr.I., *Anthropogenic landscape science. Part II. Regional anthropogenic landscape science*. Vinnytsia. Vinnytsia Regional Printing House. 2015. 332 з.
3. Denysyk Hr.I., *Geography of everyday life. Scientific notes of the Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. Series: Geography*. 2019. Issue. 31. № 1-2. с. 5-10.
4. Kiziun A.H. *Natural conditions for the development of extreme tourism within Podillia. Scientific notes of the Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. Series: Geography*. 2016. Issue 28. № 3-4. p.
5. Kiziun A.H. *Development of extreme tourism within the Middle Pobuzhia. Scientific notes of the Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. Series: Geography*. 2019. Issue 31. № 3-4. 81-85 p.
6. Koliastruk O. *History of everyday life as an object of historical research: historiographical and methodological aspects: monograph*. Kharkiv. Rarities of Ukraine. 2016. 164 p.
7. Kliap M.P., Shandor F.F. *Modern varieties of tourism: a textbook*. Kyiv. Znannia. 2011. 334 p.
8. Kolotukha O.V. *Geospatial organization of sports tourism: monograph*. Kirovograd. FO-P Aleksandrova M.V. 2015. 448 p.
9. Liubitseva O.O., Pankova E.V., Stafychuk V.I. *Tourist resources of Ukraine: a textbook*. Kyiv. Alterpres. 2007. 372 p.
10. Liubitseva O.O. *Tourism business during the COVID-19 pandemic: world and Ukrainian experience. Bulletin of the Kyiv National University of Culture and Arts. Series: Tourism*. 2020. Volume 3. Issue 2. 196-208 p.

Надійшла до редколегії 16.02.2022
Прийнята до друку 12.05.2022

II. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ ТА КРАЇНОЗНАВСТВА

УДК 911.3:30/33 (477.8)

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2022.67.25-33>

Смочко Наталія Михайлівна,

доктор географічних наук, доцент

Папп Василь Васильович,

доктор економічних наук, професор

Мукачевський державний університет, м. Мукачево, Україна,
e-mail: natasmochko@gmail.com, <http://orcid.org/0000-0002-2440-5737>

Мукачевський державний університет, м. Мукачево, Україна,
e-mail: pappww@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3749-7623>

ВПЛИВ ГЕОГРАФІЧНОГО ПОЛОЖЕННЯ ТА ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ НА
ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ МОНОСИСТЕМ

Метою даної роботи є аналіз впливу географічного положення та природно-ресурсного потенціалу на формування видів суспільно-географічних моносистем Карпатського регіону.

Методика. В дослідженні використані загальнонаукові методи, зокрема аналіз, науковий синтез, аналітичний метод, методи порівняння та узагальнення. Застосувавши коефіцієнт відкритості економіки регіону здійснено оцінку рівня впливу державних кордонів на залучення Карпатського регіону до міжрегіональних економічних зв'язків.

Наукова новизна. В статті проаналізовано географічне положення Карпатського регіону з позицій оцінки його як ресурсу здатного активізувати внутрішні (ендогенні) та зовнішні (екзогенні) чинники та природно-ресурсний потенціал як детермінанти монорозвитку суспільно-географічних систем Карпатського регіону. Аналіз динаміки коефіцієнту відкритості економіки областей Карпатського регіону України та їх рівень імпортозалежності, показав на значний вплив прикордонного розташування на інтенсивність залучення регіону до міжрегіонального співробітництва, яке дає змогу вирішити конкретні економічні та соціальні питання безпосередньо для прикордонних областей. Проте, незважаючи на таку відкритість економік областей Карпатського регіону, вони є доволі імпортозалежні. Зазначимо, що відкритість економік областей Карпатського регіону визначає екзогенність моносистемного розвитку суспільно-географічних систем локального рівня. Доведено, що на екзогенність локальних моносистем суттєво впливає і транскордонне положення Карпатського регіону. Наявні в регіоні пункти пропуску формуються як моноцентри екзогенного типу з яскраво вираженою функцією міжнародної співпраці. Таким чином, географічне положення є фактором-детермінантом формування видів моносистем за джерелом їх розвитку.

Практичне значення. Результати даного дослідження сприяють глибшому суспільно-географічному розумінню процесів монорозвитку суспільно-географічних систем, їх генезису, особливостей їх протікання та дають можливість моделювати їх перспективний розвиток, досягати очікуваних результатів внаслідок довготривалої трансформації. Вони можуть бути використані для подальшого дослідження моносистем різного ієрархічного рівня, а також для розробки практичних рекомендацій та програм розвитку окремих монотериторій.

Ключові слова: територіальна система монорозвитку, монотериторія, географічне положення, природно-ресурсний потенціал, екзогенний та ендогенний розвиток.

UDC 911.3:30/33(477.8)

<https://doi.org/10.17721/2308-135X.2022.67.25-33>

Smochko Nataliia,

Doktor of Geographical Sciences, Associate Professor

Papp Vasyi, Doctor of Economic Sciences, Professor

Mukachevo State University, Mukachevo, Ukraine,

e-mail: natasmochko@gmail.com, <http://orcid.org/0000-0002-2440-5737>

Mukachevo State University, Mukachevo, Ukraine, e-mail:

pappww@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3749-7623>

INFLUENCE OF GEOGRAPHICAL LOCATION AND NATURAL RESOURCE POTENTIAL ON THE
FORMATION OF SOCIO-GEOGRAPHIC MONOSYSTEMS

The purpose of this article is to analyze the influence of geographical location and natural resource potential on the formation of socio-geographical monosystems types in the Carpathian region.

Method. General scientific methods, including analysis, scientific synthesis, analytical method, methods of comparison and generalization have been used. By applying the coefficient of openness of the region's economy, an assessment of the level of influence of state borders on the involvement of the Carpathian region in interregional economic ties has been made.

Scientific novelty. The article analyses the geographical position of the Carpathian region from the standpoint of evaluating it as a resource capable of activating internal (endogenous) and external (exogenous) factors and natural resource potential as determinants of the monodevelopment of socio-geographical systems in the Carpathian region. Analysis of the dynamics of the coefficient of openness of the regions' economy in the

Carpathian region of Ukraine and their level of import dependence showed a significant influence of the border location on the intensity of the region's involvement in interregional cooperation, which makes it possible to solve specific economic and social issues directly for the border regions. However, despite the openness of the economies of the regions of the Carpathian region, they are quite import-dependent. It should be noted that the openness of the economies of the regions in the Carpathian region determines the exogeneity of the monosystem development of socio-geographical systems at the local level. It has been proven that the transboundary position of the Carpathian region significantly affects the exogeneity of local monosystems. The checkpoints available in the region are formed as monocenters of the exogenous type with a pronounced function of international cooperation. Thus, the geographical position is a determining factor in the formation of monosystems types according to the source of their development.

Practical meaning. The results of this research contribute to a deeper socio-geographical understanding of the processes of monodevelopment of socio-geographical systems, their genesis, the peculiarities of their flow and provide an opportunity to model their prospective development, to achieve the expected results because of long-term transformation. They can be used for further research of monosystems of different hierarchical levels, as well as for the development of practical recommendations and programs for the development of individual monoterritories.

Key words: territorial system of monodevelopment, monoterritory, geographical location, natural resource potential, exogenous and endogenous development.

Постановка проблеми. Важливим напрямом у вивченні соціально-економічного розвитку регіонів є дослідження географічного положення як суспільно-географічного чинника, який має вагоме значення. Існуюча диференціація соціально-економічного розвитку регіонів України багато в чому залежить від географічного положення, мережі транспортних шляхів, міжнародних транспортних коридорів, наявності природно-ресурсного потенціалу. Однією з найважливіших категорій суспільно-географічної науки є географічне положення, яке має різні характеристики оцінювання. Головною рисою географічного положення є його позиціонування тобто відношення певного об'єкта до інших [8, с. 340-456]. Географічне положення багатоаспектне поняття, існує низка дефініцій, які характеризують його стан. У даному дослідженні розглядаються географічне положення та природно-ресурсний потенціал Карпатського регіону з позицій оцінки його як ресурсу здатного активізувати внутрішні (ендогенні) та зовнішні (екзогенні) чинники, тобто як детермінанти монорозвитку суспільно-географічних систем Карпатського регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями обґрунтування впливу географічного положення на формування суспільно-географічних систем займалось багато відомих українських вчених географів, зокрема М. Баранський, С. Ішук, О. Любіцева, Л. Немець, М. Паламарчук, О. Топчієв, О. Шаблій, Л. Шевчук та інші. У своїх працях кожен з цих вчених намагався удосконалити існуючі підходи до визначення географічного положення як чиннику – детермінанту розвитку суспільно-географічних систем. Зокрема, Л. Немець, Ю. Сільченко та П. Вірченко зазначають, що географічне положення є однією із фундаментальних категорій в географічній науці. Воно являє собою просторове (у межах земної поверхні) відношення певного об'єкта (країни, міста, гірського масиву, природної територіальної системи тощо) до географічних даностей, що лежать поза ним і мають чи можуть мати на нього суттєвий вплив) [4, с. 35]. Дослідженням природно-ресурсного потенціалу регіону займалося багато українських економіко-географів – Г. Балабанов, І. Горленко, В. Нагірна, Н. Недашківська, М. Паламарчук, В. Руденко, О. Топчієв, О. Шаблій та ін. Зокрема, В. Руденко відмічає, що природно-ресурсний потенціал території характеризується сукупною продуктивністю її природних ресурсів як засобів виробництва і предметів споживання, характеристики яких виражаються в їхній споживчій вартості [6, с. 13].

Метою дослідження є аналіз впливу географічного положення та природно-ресурсного потенціалу на формування суспільно-географічних моносистем Карпатського регіону.

Виклад основного матеріалу. Всі суспільно-географічні системи можна розділити на види. Будь-яка моносистема є географічним об'єктом, який вирізняється своїми атрибутами чи специфічними ознаками, згідно з якими її можна віднести до певного виду. Отже, ми під видом суспільно-географічної системи розумітимемо одиницю в системі класифікації суспільно-географічних систем, яка формується на локальному рівні. Це, по суті, такі системи, які мають однакові ознаки, подібні монопроцеси і входить до складу вищої одиниці. Наприклад, локальні моносистеми входять в склад регіональної, регіональні – в склад національної. Якщо при розгляді моносистеми ми беремо до уваги насамперед джерело її функціонування чи рушійну силу монорозвитку, то всі моносистеми можна поділити на три види: ендогенні, екзогенні та відносно

зрівноважені. За суспільною вагою на певному ієрархічному рівні всі моносистеми можна поділити на локальні, регіональні, національні. Зазначимо, що поділ на ендегенні, екзогенні та відносно зрівноважені моносистеми в значній мірі визначається географічним положенням. Якщо локальні моносистеми є периферійними, чи знаходяться всередині регіону, то вони часто є ендегенними. Якщо вони розташовані у прикордонній смузі чи в зоні обласних центрів, то переважає ендегенність.

Карпатський регіон має дуже вигідне географічне положення. Охоплює крайню західну частину України, а саме Львівську, Івано-Франківську, Чернівецьку та Закарпатську області. Загальна площа регіону становить 56,5 тис. км² (9,4% загальної площі України). Зокрема площа території Львівської області становить 21,8 тис. км² (3,6% території країни), Закарпатської – 12,7 тис. км² (2,1% території країни), Івано-Франківської – 13,9 тис. км² (2,3% території країни), Чернівецької – 8,1 тис. км² (1,3% території країни) [1]. Чисельність наявного населення Карпатського регіону на 01.01.2020 р. склала 6035,6 тис. осіб (14,4% населення України).

Регіон характеризується просторовою різноманітністю та високим ступенем диференціації. Це стосується не тільки орографічних, кліматичних, ґрунтових чи інших природних умов, але і показників ресурсозабезпечення, які визначають рівень його соціально-економічного розвитку. Зокрема, це стосується таких показників як розташування населених пунктів до обласних та районних центрів, що виступають полюсами зростання, різна доступність та якість суспільних послуг, умови розвитку окремих галузей економіки, включаючи туризм із використанням культурної спадщини та природних ресурсів, конкурентоспроможність сільського господарства, а також соціальний та людський капітал. Така різноманітність є історично зумовленою, найбільш вагомими чинниками є унікальне сусідське положення. На півночі та північному сході регіон межує із Північно-західним регіоном (Волинська та Рівненська області), на сході з Подільським (Тернопільська та Львівська області), на північному заході, заході і півдні кордони Карпатського регіону співпадають з державним кордоном України загальною протяжністю 1143,5 км, у т.ч.: з Польщею – 291,4 км, Словаччиною – 98,5 км, Угорщиною – 130,0 км, Румунією – 453,6 км та Молдовою – 170,0 км.

Карпатський регіон є прикордонним регіоном, оскільки має п'ятьох закордонних сусідів першого порядку і через них ще сім сусідів другого порядку, що підсилює його значення в географічному міжнародному поділі праці та має значний вплив на господарський розвиток регіону. Державний кордон із цими європейськими країнами нині відіграє не буферну, а інтегруючу функцію, сприяючи інтенсивному обміну пасажировантажними потоками між прикордонними регіонами цих країн.

Оцінити рівень впливу державних кордонів на залучення регіону до міжрегіональних економічних зв'язків можна за допомогою коефіцієнта відкритості економіки регіону (K_{ep}):

$$K_{ep} = [0,5 \cdot (3OT + 3OP + OP)] : ВВП_{рег} \cdot 100 \%, \quad (1)$$

де 3OT – зовнішній оборот товарів;

3OP – зовнішній оборот послуг;

OP – оборот довгострокових іноземних інвестицій;

$ВВП_{рег}$ – валовий внутрішній продукт регіону.

Зазначимо, що за критеріями Світового банку відкритість економіки оцінюється на основі значень коефіцієнта експортної відкритості (показник частки експорту у ВВП країни) у наступній градації: більше ніж 35% частки експорту у ВВП країни – «досить відкрита економіка»; від 25 до 35% – «відкрита економіка»; від 10 до 25% – «помірковано відкрита економіка»; менше 10% – «відносно закрита економіка» [9].

При цьому, використовуючи підхід до визначення порогових значень рівня економічної безпеки України, запропонований експертами Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України [2], визначимо вектор порогових значень індикатора «коефіцієнт відкритості економіки» наступним чином: нижній поріг – 25%; нижнє оптимальне – 35%; верхнє оптимальне – 45%; верхній поріг – 60%.

Звернемо увагу на те, що для аналізу розвитку економіки Карпатського регіону показник відкритості економіки потрібно використовувати в комплексі із показником, що визначає частку імпорту в обсязі споживання (D_i):

$$D_i = I : (ВВП_{рег} + I - E) \cdot 100\%, \quad (2)$$

де I – обсяг імпорту товарів та послуг;

Е – обсяг експорту товарів та послуг.

Зростання частки імпорту в обсязі споживання може свідчити про розширення асортименту, збільшенні пропонованих товарів (послуг), стимулюючий вплив конкуренції. Однак дуже високе значення даного показника свідчить про скорочення вітчизняного виробництва через його низьку конкурентоспроможність, про виникнення суттєвої та невиправданої залежності окремих галузей, і економіки в цілому, від імпорту.

Оскільки саме відкритість економік областей Карпатського регіону визначає екзогенність моносистемного розвитку суспільно-географічних систем локального рівня, проаналізуємо відкритість економік областей Карпатського регіону та їх рівень імпортозалежності за показниками 2010, 2015 та 2019 рр. (табл. 1.).

Динаміка коефіцієнту відкритості економіки областей Карпатського регіону України (рис. 1) показує, що серед усіх областей регіону найвищий рівень залучення до системи зовнішньоекономічних зв'язків має Закарпатська область (Квр = 88,8% у 2019 р.), а найнижчий – Чернівецька (Квр = 19,9% у 2019 р.). Цікаво, що Закарпатська область у цьому аспекті значно перевищує середньоукраїнський рівень – Квр = 65,5%.

Таблиця 1

Значення складових коефіцієнта відкритості економіки регіону*

Показник	2010 р.	2015 р.	2019 р.
Україна			
Валовий регіональний продукт у факт. цінах, млн грн	1082569	1988544	3560596
Реальний валовий регіональний продукт, у цінах попереднього року, млн грн	992272,2	1436855,2	3293402,3
Обсяг експорту товарів, млн дол. США	51405,2	38127,1	50054,6
Обсяг імпорту товарів, млн дол. США	60742,2	37516,4	60800,2
Обсяг експорту послуг, млн дол. США	12324,2	9736,6	15628,9
Обсяг імпорту послуг, млн дол. США	5467,2	5523,0	6942,2
Прямі іноземні інвестиції в економіку України, млн дол. США станом на 1 січня	38992,9	40725,4	44008,8
Прямі інвестиції з України в економіці країн світу, млн дол. США станом на 1 січня	5760,5	6456,2	2727,8
Карпатський регіон			
Валовий регіональний продукт у факт. цінах, млн грн	87292	188002	342034
Реальний валовий регіональний продукт, у цінах попереднього року, млн грн	73337,3	98156,3	292626,4
Обсяг експорту товарів, млн дол. США	2742,5	2782	4817,3
Обсяг імпорту товарів, млн дол. США	4142,1	2832,3	5599,3
Обсяг експорту послуг, млн дол. США	363,7	624,5	1050,9
Обсяг імпорту послуг, млн дол. США	130,8	86,1	150,5
Прямі іноземні інвестиції в економіку регіону, млн дол. США станом на 1 січня	2172,5	2526,4	2478,7
Прямі інвестиції з регіону в економіці країн світу, млн дол. США станом на 1 січня	0,7	38,1	8,8
Львівська область			
Валовий регіональний продукт у факт. цінах, млн грн	41655	94690	177243
Реальний валовий регіональний продукт, у цінах попереднього року, млн грн	38180,6	68419,8	163942,4
Обсяг експорту товарів, млн дол. США	974,3	1206,3	2202,1
Обсяг імпорту товарів, млн дол. США	2028,4	1447,9	3087,7
Обсяг експорту послуг, млн дол. США	145,7	369,7	610,2
Обсяг імпорту послуг, млн дол. США	69,9	50,2	85,7
Прямі іноземні інвестиції в економіку регіону, млн дол. США станом на 1 січня	1131,6	1197,7	1401,5
Прямі інвестиції з регіону в економіці країн світу, млн дол. США станом на 1 січня	0,7	38,1	8,8
Закарпатська область			
Валовий регіональний продукт у факт. цінах, млн грн	15299	28952	52445
Реальний валовий регіональний продукт, у цінах попереднього року, млн грн	14022,9	20919,7	48509,4
Обсяг експорту товарів, млн дол. США	1156,6	1094,4	1490,0
Обсяг імпорту товарів, млн дол. США	1348,6	1011,5	1471,2
Обсяг експорту послуг, млн дол. США	128,0	188,9	321,9
Обсяг імпорту послуг, млн дол. США	39,5	20,9	32,9
Прямі іноземні інвестиції в економіку регіону, млн дол. США станом на 1 січня	363,7	334,2	290,5
Прямі інвестиції з регіону в економіці країн світу, млн дол. США станом на 1 січня	-	**	**
Івано-Франківська область			
Валовий регіональний продукт у факт. цінах, млн грн.	20446	45854	78443
Реальний валовий регіональний продукт, у цінах попереднього року, млн грн	18740,6	33132,6	72556,5
Обсяг експорту товарів, млн дол. США	507,6	373,0	911,4
Обсяг імпорту товарів, млн дол. США	652,0	294,5	831,8
Обсяг експорту послуг, млн дол. США	76,4	45,4	71,5
Обсяг імпорту послуг, млн дол. США	20,6	13,2	27,4
Прямі іноземні інвестиції в економіку регіону, млн дол. США станом на 1 січня	615,4	925,9	737,6
Прямі інвестиції з регіону в економіці країн світу, млн дол. США станом на 1 січня	**	**	**
Чернівецька область			
Валовий регіональний продукт у факт. цінах, млн грн.	9892	18506	33903

Реальний валовий регіональний продукт, у цінах попереднього року, млн грн	9066,9	13371,8	31358,9
Обсяг експорту товарів, млн дол. США	104,0	108,3	213,8
Обсяг імпорту товарів, млн дол. США	113,1	78,4	208,6
Обсяг експорту послуг, млн дол. США	13,6	20,5	47,3
Обсяг імпорту послуг, млн дол. США	0,8	1,8	4,5
Прямі іноземні інвестиції в економіку регіону, млн дол. США станом на 1 січня	61,8	68,6	49,1
Прямі інвестиції з регіону в економіці країн світу, млн дол. США станом на 1 січня	**	**	**

* складено за [1], ** – дані не оприлюднюються з метою забезпечення виконання вимог Закону України «Про державну статистику» щодо конфіденційності інформації; «-» – явищ не було

Відповідно, можемо говорити й про екзогенний вплив як детермінант екзогенності монорозвитку систем локального рівня відповідних областей.

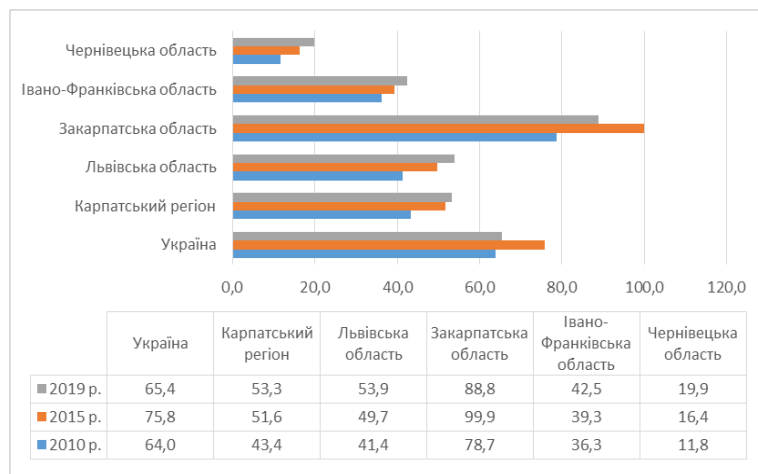

Рис. 1. Динаміка індикаторів відкритості економік областей Карпатського регіону
* побудовано на основі даних табл. 1

Отримані дані кількісно підтверджують значний вплив прикордонного розташування на інтенсивність залучення регіону до міжрегіонального співробітництва, яке дає змогу вирішити конкретні економічні та соціальні питання безпосередньо для прикордонних областей, зокрема поступово долати нижчий рівень соціально-економічного розвитку цих периферійних територій [3]. Таке положення є найбільш унікальним з числа інших прикордонних регіонів України та надає регіону низку гео економічних переваг у зовнішньоекономічній діяльності для прискореної інтеграції в європейські структури. Регіон є сприятливим «полігоном» для вкладання іноземних інвестицій, експортно-імпортних перевезень, туристських, культурних та інших зв'язків, для розвитку галузей, що орієнтуються на довізну сировину.

Насторожує той факт, що незважаючи на таку відкритість економік областей Карпатського регіону, вони є доволі імпортозалежні (рис. 2).

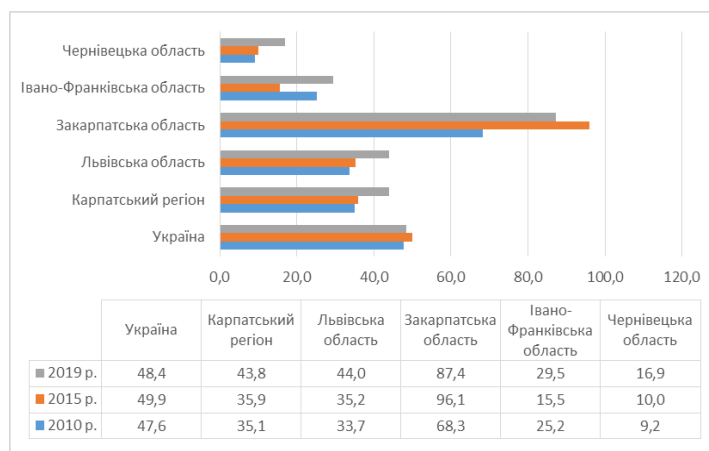

Рис. 2. Динаміка частки імпорту в обсязі споживання Карпатського регіону*

* побудовано на основі даних табл. 2

З поміж усіх областей найбільше вирізняється Закарпатська область, в якій частка імпорту в обсязі споживання зросла від 68,3% у 2010 р. до 87,4% у 2019 р., у то час як по Україні цей показник не перевищує 50%. Найменш імпортозалежною є економіка Чернівецької області: 9,2% у 2010 р. та 16,9% у 2019 р.

На екзогенність локальних моносистем суттєво впливає і те, що Карпатський регіон входить до складу Карпатського Єврорегіону, який є важливою транзитною ланкою на транс'європейському шляху «Схід-Захід», його називають західними «воротами» Української держави у Європейський союз. Через регіон проходять потужні нафто- і газопроводи, по яких значна частина експорту нафти і газу надходить в європейські країни, етиленопровід з Калуша в Угорщину, мережа енергосистеми «Мир». Розгалужена система трубопроводів прямо і опосередковано впливає на соціально-економічний розвиток регіону. Плату за транзит нафти і газу можна розглядати як додаткове джерело доходів для місцевих бюджетів, що доцільно використовувати для розв'язання регіональних проблем. Слушним є питання відшкодування екологічних збитків, заподіяних природі регіону трубопроводами і ЛЕП. Через територію Львівської та Закарпатської областей пролягають залізниці, що зв'язують її з сусідніми країнами: Львів – Самбір – Ужгород – Чоп, Львів – Стрий, Мукачево – Чоп. Функціонує екстенсивний міжнародний транспортний вузол на україно-угорсько-словацькому кордоні: «Чоп – Захонь – Черна над Тисау». Автомагістралі: Самбір – Турка – Ужгород, Івано-Франківськ – Яблунецький перевал – Рахів, Стрий – Ворітський перевал – Мукачево, Долина – Вишівський перевал – Міжгір'я – Хуст. Пролягають два шляхи державного значення: магістральний – Київ - Чоп і регіональний – Мукачево – Рогатин, а з метою інтерконтинентального забезпечення транзитних вантажних перевезень у напрямку Європа-Азія діє міжнародних транспортний коридор №5 (Критський), який сполучає західно- і східноєвропейські автомобільні, залізничні та річкові національні мережі. В Україні функціонує 196 пунктів пропуску, з них 43 в межах Карпатського регіону (табл. 2.).

Таблиця 2

Пункти пропуску через державний кордон*

За категоріями поїздок		За видами транспортного сполучення						
		автомобільний	залізничний	пішохідний	повітряний	морський	річковий	Поромний
Україна								
Всього	196	100	36	3	26	20	10	2
Міжнародний	133	51	32	1	26	20	3	1
міждержавний	28	23	4	-	-	-	-	1
місцевий	35	26	-	2	-	-	7	-
Карпатський регіон								
Всього	43	24	14	1	4	-	-	-
Міжнародний	39	20	14	1	4	-	-	-
міждержавний	1	1	-	-	-	-	-	-
місцевий	3	3	-	-	-	-	-	-
Україно-польський кордон								
Всього	9	6	3	-	-	-	-	-
Міжнародний	9	6	3	-	-	-	-	-
міждержавний	-	-	-	-	-	-	-	-
місцевий	-	-	-	-	-	-	-	-
Українсько-словацький кордон								
Всього	5	2	2	1	-	-	-	-
Міжнародний	5	2	2	1	-	-	-	-
міждержавний	-	-	-	-	-	-	-	-
місцевий	-	-	-	-	-	-	-	-
Українсько-угорський кордон								
Всього	7	5	2	-	-	-	-	-
Міжнародний	7	5	2	-	-	-	-	-
міждержавний	-	-	-	-	-	-	-	-
місцевий	-	-	-	-	-	-	-	-
Українсько-румунський кордон								
Всього	7	3	4	-	-	-	-	-
Міжнародний	7	3	4	-	-	-	-	-
міждержавний	-	-	-	-	-	-	-	-
місцевий	-	-	-	-	-	-	-	-
Українсько-молдовський кордон								
Всього	11	8	3	-	-	-	-	-
Міжнародний	7	4	3	-	-	-	-	-
міждержавний	1	1	-	-	-	-	-	-
місцевий	3	3	-	-	-	-	-	-

* складено авторкою на основі [1]

Як видно, з табл. 2. автомобільних переходів більше, ніж залізничних, проте вони відіграють меншу роль у вантажно-пасажирських перевезеннях. Крім того, діють 4 повітряні міжнародні пункти пропуску для повітряного сполучення, розташовані в міжнародному аеропорту «Ужгород» (м. Ужгород, Закарпатська область), «Чернівці» (м. Чернівці, Чернівецька область); «Івано-Франківськ» (м. Івано-Франківськ, Івано-Франківська область), «Львів» (м. Львів, Львівська область). Наявність зазначених пунктів пропуску сприяє відвідуванню Карпатського регіону іноземними громадянами, зміцненню двосторонніх торговельно-економічних та соціально-гуманітарних відносин з країнами-сусідами. Державною програмою розвитку транскордонного співробітництва на 2016-2020 рр., яка ухвалена Урядом України у 2016 р., передбачено здійснення заходів щодо відкриття міжнародних пунктів пропуску для автомобільного сполучення: «Уліч – Забрідь» на українсько-словацькому кордоні (Закарпатська область), «Лубня – Волосате» на українсько-польському кордоні (Закарпатська область); «Біла Криниця – Клімеуць» на українсько-румунському кордоні (Чернівецька область) та «Шепіт – Ізвареле-Сучевей» на українсько-румунському кордоні (Чернівецька область) [5].

Також планується внесення змін та доповнень до «Угоди між Урядом України та Урядом Словацької Республіки про пункти пропуску через спільний державний кордон» стосовно запровадження пішохідного та велосипедного руху в пункті пропуску на українсько-словацькому кордоні «Ужгород – Вишне-Немецьке» [7]. Слід зазначити, що оригінальне геополітичне розташування Карпатського регіону на перехресті міжнародних транспортних, економічних, торговельних, культурних шляхів сприяє розвитку і подальшому поглибленню всебічного міждержавного співробітництва, відводить важливу роль регіону в інтеграції України в європейські структури, оскільки, відстані по авто- і залізничних шляхах від обласних центрів Карпатського регіону до столиць дев'яти європейських держав коротші за аналогічні відстані до Києва. Отже, є реальні можливості прискорити соціально-економічний розвиток регіону за рахунок трансформування господарського механізму спрямованого на більш ефективне використання природно-ресурсного потенціалу та функціонування соціально-виробничої інфраструктури, стимулювання залучення іноземних інвестицій, зокрема країн-сусідок. Отже, пункти пропуску такі, як Чоп та інші, формуються як моноцентри екзогенного типу з яскраво вираженою функцією міжнародної співпраці. Таким чином, географічне положення є фактором-детермінантом формування видів моносистем за джерелом їх розвитку. Як ми вже відзначили, їх може бути три види: ендегенні, екзогенні та відносно зрівноважені.

Ще одним таким детермінантом є природно-ресурсний потенціал. Територія Карпатського регіону, незважаючи на невелику територію, відзначається багатством і розмаїттям природно-ресурсного потенціалу. Він представлений усіма відомими видами ресурсів: земельними, мінеральними, рекреаційними, лісовими, водними (табл. 3.).

Таблиця 3

Забезпечення Карпатського регіону природно-ресурсним потенціалом, %*

Регіон	Ресурси					
	мінеральні	земельні	водні	лісові	фауністичні	природні рекреаційні
Карпатський регіон	9,5	30,7	26,5	14,7	0,1	18,5
Львівська область	22,5	29,2	22,7	11,1	0,2	14,3
Івано-Франківська область	7,5	24,1	33,3	17,6	0,1	17,4
Закарпатська область	3,0	19,4	31,5	17,4	0,1	28,6
Чернівецька область	5,2	50,0	18,3	12,6	0,2	13,7

* складено авторкою на основі [1]

Аналіз забезпечення Карпатського регіону ПРП (табл. 3.), засвідчує що він найкраще забезпечений земельними, водними та природно-рекреаційними ресурсами. Зазначимо, що освоєність ПРП Карпатського регіону можна визначити на основі обсягів використання природного капіталу. Для цього потрібно оцінити та проаналізувати безпосередні економічні ефекти від використання природних ресурсів Карпатського регіону за вартістю реалізованої продукції, робіт, послуг підприємств природоексплуатуючих видів економічної діяльності. Результати такої оцінки, проведеної на основі даних за 2019 р., відображені у табл. 4.

Таблиця 4

Використання ПРП Карпатського регіону за показниками реалізації продукції, робіт, послуг у 2019 р., тис грн*

Сфери економічної діяльності	Області				Карпатський регіон
	Закарпатська	Івано-Франківська	Львівська	Чернівецька	
Добувна промисловість і розроблення кар'єрів	282213,9	6182806	8859427,2	129740,0	15454187,1
Переробна промисловість	16492669,4	38819724,6	84764058,4	5850583,3	145927035,7
Постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	6763577,2	23728638,8	21648155,0	7409344,8	59549715,8
Водопостачання; каналізація, поводження з відходами	420065,7	541256,3	1900495,7	239545,8	3101363,5
Сільське, лісове та рибне господарство	2890870,7	9321486,5	22973439,0	125409075,9	160594872,1
Разом	26849397	78593912,2	140145575,3	139038289,8	384627174,2

* складено авторкою на основі [1]

Дані табл. 4. вказують на те, що в Карпатському регіоні найбільш освоєними є земельні та лісові ресурси. Загалом наявність ресурсної бази виступає детермінантом ендегенного розвитку. Але, часто саме такі ресурси і приваблюють іноземних інвесторів, визначаючи екзогенність розвитку моносистем.

Загальні висновки. В статті охарактеризовано географічне положення Карпатського регіону з позицій оцінки його як ресурсу здатного активізувати внутрішні (ендегенні) та зовнішні (екзогенні) тригери. Здійснено аналіз динаміки коефіцієнту відкритості економіки областей Карпатського регіону України та їх рівень імпортозалежності на основі динамічних статистичних показників. Даний аналіз показав значний вплив прикордонного розташування на інтенсивність залучення регіону до міжрегіонального співробітництва, яке дає змогу вирішити конкретні економічні та соціальні питання безпосередньо для прикордонних областей. На екзогенність локальних моносистем суттєво впливає і те, що Карпатський регіон входить до складу Карпатського Єврорегіону, який є важливою транзитною ланкою на транс'європейському шляху «Схід-Захід». Проте, незважаючи на таку відкритість економік областей Карпатського регіону, вони є доволі імпортозалежні.

Аналіз забезпечення Карпатського регіону природно-ресурсним потенціалом, засвідчує що регіон найкращі показники забезпеченості земельними, водними та природно-рекреаційними ресурсами, а най найбільш освоєними з них є земельні та лісові. Слід наголосити, що наявність ресурсної бази виступає детермінантом ендегенного розвитку регіону і зазвичай вона і приваблює іноземних інвесторів, визначаючи екзогенність розвитку територіальних моносистем різного ієрархічного рівня.

Список використаних джерел:

1. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
2. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України, затверджена наказом Мінекономіки України №60 від 02.03.2007 р. URL: me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id.
3. Міжнародні фінанси: підручник / О. І. Рогач, А. С. Філіпенко, Т. С. Шемет, Н. Д. Амалян, С. Я. Боринець; за ред. О. І. Рогача. Київ: Либідь, 2003. 784 с. 266
4. Немець Л. М., Сільченко Ю. Ю., Вірченко П. А. Економічна і соціальна географія України. Навчальний посібник. Харків, 2014. 265 с.
5. Постанова Кабінету Міністрів України від 17 березня 2000 р. № 521 «Основні напрями забезпечення комплексного розвитку малих монофункціональних міст». Офіційний вісник України. 2000. № 12. С. 112-119.
6. Руденко В.П. Географія природно-ресурсного потенціалу України. Львів: Світ, 1993. 237 с.
7. Угода між Урядом України та Урядом Словацької Республіки про пункти пропуску через спільний державний кордон від 21.02.1996 р. (зі змінами від 06.02.2015 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/703_063
8. Шаблій О.І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії. Львів: ЛНУ ім. І.Франка, 2001. 744 с.
9. Doing Business 2017: An Opportunity for All / World Bank Group // Flagship Report. Washington: WBG, 2016. 356 p.

References:

1. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
2. Metodyka rozrakhunku rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy, zatverdzhena nakazom Minekonomiky Ukrainy №60 vid 02.03.2007 r. URL: me.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id. 264
3. Mizhnarodni finansy: pidruchnyk / O. I. Rohach, A. S. Filipenko, T. S. Shemet, N. D. Amalian, S. Ya. Borynets; za red. O. I. Rohacha. Kyiv: Lybid, 2003. 784 s. 266
4. Niemets L. M., Silchenko Yu. Yu., Virchenko P. A. Ekonomichna i sotsialna heohrafiia Ukrainy. Navchalnyi posibnyk. Kharkiv, 2014. 265 s.

5. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17 bereznia 2000 r. № 521 «Osnovni napriamy zabezpechennia kompleksnoho rozvytku malykh monofunktsionalnykh mist». Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. 2000. № 12. S. 112-119. 384
6. Rudenko V.P. Heohrafiia pryrodno-resursnoho potentsialu Ukrainy. Lviv: Svit, 1993. 237 s.
7. Uhoda mizh Uriadom Ukrainy ta Uriadom Slovatskoi Respubliky pro punkty propusku cherez spilnyi derzhavnyi kordon vid 21.02.1996 r. (zi zminamy vid 06.02.2015 r.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/703_063
8. Shablii O.I. Suspilna heohrafiia: teoriia, istoriia, ukrainoznavchi studii. Lviv : LNU im. I.Franka, 2001. 744 s.

Надійшла до редколегії 21.07.2022

Прийнята до друку 12.08.2022

Abdullayeva Nuriya

Institute of Geography named after Academician Hasan Aliyev ANAS,
Baku, Azerbaijan*TERRITORIAL ORGANIZATION OF THE CONSTRUCTION MATERIALS INDUSTRY AND PROBLEMS OF
MODERN DEVELOPMENT OF THE BANKING ECONOMIC REGION OF AZERBAIJAN*

Aim. Baku economic region consists in collecting and processing the collected material on the current socio-economic state of the territorial organization of the building materials industry and improvement, assessing the level of potential, identifying opportunities for future development, and preparing appropriate recommendations.

Methods. During the study, comparative, statistical, mathematical analysis, the method of a systematic approach and personal observations of the authors were used.

Results. As a result of the analysis of the territorial organization of the building materials industry and the problems of modern development, the following conclusions were made: For the first time, in modern conditions, on the basis of statistical data and observation materials, an analysis of the territorial organization of the building materials industry and an assessment of the level of development from an economic geographical point of view. It was revealed that the construction industry uses a lot of wood, fittings, glass, faience, sanitary ware and other products that are imported from foreign countries, and such an important industry should be exempt from customs taxes, and or on preferential terms, their importation should be taken under control and guardianship of the state. - A significant part of the stone and sand quarries located in the vicinity of the city of Baku was distributed or sold to the population. Due to population growth and the expansion of the city's neighborhood, it is necessary to pay special attention to the construction of high-rise residential and government buildings in the suburbs of the city. One of the main factors that create the problem of ecological tension in the city of Baku are stone quarries located in the suburban settlements of Garadagh, Guzdek, Turkan, Zire, Mashtaga, etc., which produce sawstone and sand used at the construction sites of the city. The implementation of recycling measures at these sites is beneficial not only for the sources of building materials, but also for the protection of the coastal resort and tourist area.

Key words: Territorial organization, stocks of raw materials, construction industry, reinforced concrete structures, natural and economic factors.

Introduction. In Azerbaijan, a significant part of the demand for raw materials is created in the construction and building materials industry. This is one of the global tasks that covers not only Azerbaijan, but also many countries of the world. The main reason for this is population growth, urbanization, industrial expansion and global economic growth. In the world, about 50% of the total use of raw materials and 36% of energy use is accounted for by the construction industry [8; 11]. Therefore, global climate change requires the inclusion of this sector as the main, leading sector. According to UN forecasts, by 2050 the world's population will amount to 9 billion people and out of 3 people, 2 people will live in the city. In addition, the current population growth rate is expected to increase from 2 billion to 4 billion by 2030 [10,14]. And this, in comparison with previous years, increases the need for construction. The construction industry in the economy of the republic is the largest consumer of natural resources and energy. Construction products, in comparison with other sectors of the economy, have a long technical service life and if they are sent for recycling after destruction, then an economic result is possible. The construction industry products, which consist of construction and fragmentation waste, and the annual need for construction resources in the world is 50%, keeps the environment, its natural resources and ecosystem under high stress. On average, it is estimated that 1.68 kg of construction waste and debris per 1 person per day and they can be used as a construction material of the second category [12].

The construction sector for the implementation of a circular economy strategy with high potential, consisting of three sectors, is known as one. The principle of circular economy (CE) in the construction industry is the use of durable materials, increasing the maximum recovery of materials and preventing the formation of unnecessary waste and their emissions into landfills.

The Baku economic region occupies an advantageous geographical position, being one of the important industrial centers in the South Caucasus, the pace of dynamic development of existing industrial enterprises, complexes of building materials dictates the correctness and efficiency of the territorial organization. It should be noted that the Baku Economic region occupies an important place in the overall balance of mineral reserves, in terms of the diversity of composition and volume of reserves in the industrial production of the country. This region, being the center of the construction sector, is also rich in construction raw materials. No matter how well the region is provided with building materials, imported products still prevail in construction and in stone quarries, when the rock is split, there is no

suitable material that is not used. However, the waste collected here at the stone quarries (in the place of non-metallic building materials) can be successfully used in the production of reinforced concrete products and structures. It should be noted that reinforced concrete products made on their basis are inexpensive.

Materials and methods. The theoretical basis of the scientific work consists of a number of directives of the “State Program of Socio–Economic Development of the Regions of the Republic of Azerbaijan”, stock materials of the SCAR, the Institute of Geography, Geology and Geophysics of ANAS, research, leading scientists of foreign countries and the UN, literary materials and practical recommendations. During the study, comparative, statistical, mathematical analysis, the method of a systematic approach and personal observations of the authors were used.

Analysis and discussions. The area of the Baku economic district is 2.14 thousand km², the population is more than 3 million people, it includes 12 districts – Binagadi, Khatai, Khazar, Garadagh, Narimanov, Nasimi, Nizami, Pirallahi, Sabunchu, Sabail, Surakhani and Yasamal. The economic region is located in the east of the country, on the western shore of the Caspian Sea, occupies an advantageous economic and political–geographical position. In the socio–economic development of this region, along with the branches of heavy industry, the leading place is occupied by the production of building materials. The building materials industry, along with providing products to the main divisions of material production, create great opportunities for harmonious reality in capital construction. Enterprises producing construction materials are forced to give preference to innovative mechanisms and strategies in their activities. In Azerbaijan, a conditional factor in the production of building materials in the creation of innovative new products advanced systems based on this technology and to establish a network of enterprises that produces an industry need to develop new machines, technologies, knowledgeable and advanced products. The main goal here in the production of building materials is to identify relevant areas that meet modern requirements and standards, as well as to implement scientific and technological achievements. The organization of innovative production of building materials depends mainly on the modernization of traditional consumer goods that meet international standards. From this point of view, the main responsibilities of enterprises producing building materials include:

- implementation of the production modernization program;
- improvement of the production program;
- increasing the production of energy efficient and resource saving products.

Manufacturing enterprises are interested in reducing costs to a minimum and effectively using resource-saving and low-waste raw materials in the production of building materials to increase profits. The analysis of statistical indicators shows small innovative moves at local manufacturing enterprises. Because there are certain difficulties for the organization of innovative production.

Factors creating difficulties:

- insufficient financial provision of industrial enterprises producing construction materials;
- small innovative potential in enterprises;
- the use of innovative techniques and methods require large expenditures;
- problems with specialists, insufficient communication of similar construction companies and research centers;
- insufficient financial assistance from the state for the implementation of innovative activities;
- limited information on the use of new technologies in the innovative production of building materials, consumer conservatism towards new generation products, lack of a legislative framework for regulating the production of innovative building materials, high risk, innovation costs are long-term returns.

From the demonstration of professional services in construction raw materials and products, building materials and components, project management and design, to physical work on the slab, which covers the entire construction process, it is called economic activity [15]. From this point of view, economic activity divides construction into three economic sectors:

- the first sector provides for the extraction of natural raw materials;
- the production of building materials and components and the use of them in construction provides for the second sector;
- both project management and the provision of engineering and design advice covers the third sector [16].

With this approach, the construction process begins even earlier. Thus, the construction industry, from planning, design, control and management to the main contractor and builders performing work on the sheet, covers all professional employees of the company and organizations in the construction process. In this respect, project management, planning and design, and off-site production of building materials and equipment do not cover all services. Such a definition of a typical sample of “Qualification of economic activities” can be seen in statistical materials [7]. According to this qualification, in addition to construction, architectural and engineering activities and project management for the production of building materials, different types of categories are given. Accordingly, only workers working in the construction industry define them as the labor force of the construction industry [17].

In Soviet times, Azerbaijan was the first in the South Caucasus in terms of the volume of construction materials produced [2]. The share of the Baku Economic District accounts for about 78% of construction works carried out by contracting organizations of the Republic. Of the total cost of 9778.8 million manats of Azerbaijan's construction work, 78% or 7678.6 million manats falls on the share of the Baku economic region. In the economic region, the volume of total construction works in 2015 amounted to 5823.9 million manats, in 2020 this figure increased by 24.2% to 7678.6 million manats. According to statistics, in 2020, 1901 construction enterprises operate in Azerbaijan, of which 1251 are located in the Baku Economic Region [3]. In the economic region, each enterprise has construction and installation works in the amount of 6.1 thousand manats. This amount includes construction and installation works (new construction, expansion, reconstruction), major repairs, and other works and services.

In the region, the area of commissioned residential buildings in 2019, compared with 2015, increased by 23 times, the number of construction enterprises by 22.1%, fixed assets commissioned by 21.5% and over the past 15 years, the number of jobs has increased 6 times and there is a reduction in investment in fixed assets and construction and installation work [4; 1].

Currently, dry building mixes predominate in the production of construction products, including gypsum products, waterproofing glue for tiles and broom, thermal insulation mixtures for masonry, decorative and simple plaster extinguished lime, dextrin paint, bricks, etc. products. Some of these products are exported outside the republic. In 2020, compared to 2016, exports of salt, sulfur, soil and stone, lime, cement, stone gypsum, asbestos mica, ceramics and glass products increased by 4 times; ceramic products by 21.6%. Azerbaijan cooperates with the Russian Federation, Georgia, Poland, Italy, Belarus, Indonesia and other countries in the export of construction materials [1; 4].

Table 1 shows that in the Baku Economic Region in 2020 compared to 2015, there is an increase in the production of cement by 19%, lime by 40%, prefabricated concrete building structures by 2.5 , mixed concrete for masonry by 2 times, and in the production of pebbles, crushed stone, small river stone, limestone, there is a decrease in production [3; 6].

Table 1.
Production of the main types of building materials, products and structures in the Baku Economic Region

<i>Production of the main types of building materials, products and structures. Types of building materials.</i>	<i>2010</i>	<i>2015</i>	<i>2020</i>	<i>2015 compared to 2010 (%)</i>	<i>2020 compared to 2015 (%)</i>
Cement, thousand m	1202,0	2484,7	3051	+ 2 times	+19
Lime, thousand m	–	17341,1	28669,7	–	+40
Pebbles, crushed stone, small river stone, thousand m	–	211,1	156,5	–	–26
Limestone, thousand m	–	299,6	233,0	–	–22,2
Assembly of building structures made of concrete m ³	32,3	13,1	32,5	– 3 times	+ 2,5 times
Concrete mix for masonry, thousand m	–	645,1	1510,3	–	+ 2 times
Asphalt, thousand m	653,3	206,9	196,9	– 3 times	+ 4,6

Baku economic region ranks first in the republic in terms of the volume of drifts and exploitation of saw stone. The cube stone is obtained mechanically from the rock, and therefore it is often called a saw stone. The distribution area of wall stone is associated with Tabashir and Biogenic deposits. The breadth

of the geographical distribution area of wall stone, proximity to railways and highways, to large settlements, resistance to frost, in comparison with other building stone, create conditions for its widespread use. The thickness of the limestone represented on the Absheron reaches 55 m. There are about 40 quarries in the Baku Economic Region to meet the need for dusty stone: Garagishlaq (total reserves 784 thousand m³), located 2.8 km northeast of the Ghizildash village, Buzovna (total reserves 184 thousand m³) 1.5–2.0 km South-West of the Buzovna village, Kuakli Burun (total reserves 46.7 million m³) 35 km southwest of Baku city, Urunus (total reserves 536 thousand m³) located on Chilov, Chukhur-aghil (total reserves 726 thousand m³) 4–5 km west of the Garadagh stone quarry, Tapdiq (total reserves 301.4 thousand m³) 4 - 5 km northwest of the Ghizildash village of the Garadagh district Western Garadagh (total reserves of 2.4 million m³) 3.0–3.5 km west of the Garadagh stone quarry, Mashtaga (total reserves 4.1 million m³) 2–3 km southwest of the Mashtaga village, Zire (total reserves 611 thousand m³) 40 km west of the city of Baku. We must say that almost 90% of these deposits are exploited [5; 18].

Table 2 [18].

Deposits of limestone (sawstone) of the Baku Economic Region

№	Name of the deposit	Location	a) type and degree of minerals b) the content of useful components c) calculation of the depth of the deposit d) maximum depth of use	Stocks thousand m ³
				A+B+C
1.	Guzdek	12 km west of Baku	a) limestone M–50-100 b) CaCO ₃ – 40-95% c) 12-22 m d) 5-6 m	16845
2.	Shahinbakh	12 km southwest of Baku	a) limestone M–75-100 b) CaCO ₃ – 85-95% c) 10,6-16,6 m d) 14-15 m	
3.	Shuvelan	3 km northwest of the Shuvelan village	a) limestone M b) CaCO ₃ – 90-96% c) 11 m d) 9-10 m	1632
4.	Nardaran	3 km north of the Nardaran village	a) limestone M–50-100 b) CaCO ₃ – 81-96% c) 18 m d) 12-18 m	2448,2
5.	Qaradagh – I	38 km northwest of Baku	a) limestone M–50-100 b) CaCO ₃ – 92-87% c) 8-17 m d) 14 m	
6.	Karvan Saray	49-56 km southwest of Baku	a) limestone b) CaCO ₃ – 94% c) 20 m d) 3-5 m	8140,9
7.	Turkan – I	1-1.2 km to the northeast from the Turkan village	a) limestone M–150 b) CaCO ₃ – 91%	1939

			c) 7-8 m d) 2 m	
8.	Garadagh II	Garadagh district of Baku city	a) limestone b) 87,3-89,72 c) 30 m d) 20 m	23163
9.	Turkan – II	30 km east from Baku	a) limestone b) 2,1 m	9990
10.	Atbulag – I	6-6.5 km southwest of the railway stan. Atbulag	a) limestone	4053
11.	Atbulag – II	6 km southwest of the railway station Atbulag	a) limestone	618
12.	Sangachal	14-15 km east of the railway station Sangachal	a) limestone b) CaCO_3 – 90%	5069
13.	Chapilmish	18 km northeast from station Sangachal	a) limestone M–50	2471
14.	Ghazanaq	40 km to the east from Baku	a) limestone M–35-100	2781
15.	Vulkan	15 km northwest from the Sahil village	a) limestone M–50-75	1318
16.	Garagishlag	2.8 km northeast from the village Ghizildash	a) limestone M–50	784
17.	Buzovna	1.5-2 km southwest of the Buzovna village	limestone M–50	184
18.	Urunus	Chilov Surakhani district	a) limestone	536
19.	Kulakli Burun	35 km southwest of Baku	a) limestone	4673
20.	Chukhur-aghil	At 4.5-5 km west Garadagh stone quarry	a) limestone M–50-75	726
21.	Plato	15-20 km southwest of Baku	a) limestone M–75	567,1
22.	Tapdiq	4-5 km north-west Ghizildash settlement, Garadagh region	a) limestone M–50-75	301,4
23.	Western Garadagh	3-3.5 km to the west. from the Garadagh stone quarry	a) limestone M–50-75	2356
24.	Zire	40 km west of Baku	a) limestone M–30-50	611
25.	Mashtagha	2-3 km southwest of the Mashtaga village	a) limestone M–35-75 b) 20 m c) 15 m	4071
26.	Hajibeyli	30 km to the north-east Pirsaat station	a) limestone M–100-125 b) 2-12 m	4749

Limestone is widely used as a facing stone in the construction of the city of Baku. However, not all limestone deposits meet this goal. The location of Gulbakhht, consisting of gently grained sediments, corresponds to this goal. This deposit contains high-quality limestone that has not lost its natural color for

decades. The deposit is located in the Garadagh district, 23 km west of the city of Baku. Facing plates have been produced here for a long time.

Baku Economic Region has a rich raw material base for the creation of a cement industry that produces various types of cement that meet not only the needs of the republic, but are also exported to other countries. Garadagh Cement Plant is one of the largest plants in the Baku Economic Region. Clay, gypsum, pumice stone, limestone, sand, pebbles, etc. are used as raw materials at this plant. This cement plant is provided with limestone from the Garadagh deposit with a total reserve of 156 million meters located 8 km from the plant, and the Shahgaya deposit located 36 km northwest of the Garadagh deposit.

Clay is used in various industries: in construction, in the production of miniature ceramics, heat-resistant materials, cement, bulk materials, purification of petroleum products, etc. goals. There are clay reserves everywhere in the republic. This clay is mined for the production of bricks, tiles, pottery. There are large reserves of clay. 82 clay deposits are being developed out of the total clay reserves of 154.5 million m³ in Azerbaijan. There are enough deposits of sea clay within the Baku Economic Region. The clay of the Zigh deposit and the Ghizildash branch is of high quality and has industrial significance. The Garadagh brick factory, with a total area of 5 hectares with a production capacity (depending on the grade), produces 150-200 m (20-45 thousand pieces) of bricks daily, occupies a leading place in Azerbaijan and produces high-quality bricks. In order to ensure long-term quality and prevent environmental pollution, the extracted clay is delivered to a special site. To increase productivity, systematic preference is given to the use of new technologies. Finished products are sent to all regions of the republic. This plant uses raw materials from the southwestern branch of the Ghizildash clay deposit. Solid buildings built of brick, which is a traditional building material, most regions of the country are a vivid example of the productive use of this type of building materials in many places. In all regions there is a great need for the organization of production of various types of bricks.

Conclusion. The article is devoted to the territorial organization of the building materials industry and the problems of modern development of the Banking economic region. A study of the methodological basis of the territorial organization of the building materials industry has been conducted and tables have been prepared based on statistical data. The analysis of natural and economic factors affecting the territorial organization of the construction materials industry and stocks of construction raw materials in the economic district is given. Along with the analysis of the current state and prospective development of the construction materials industry of the studied area, the main goals and objectives were achieved.

References

1. Строительство в Азербайджане. Материалы СКАР. Баку, 2021 г., 248 стр.
2. Регионы Азербайджана. Материалы СКАР. Баку, 2021 г., 884 стр.
3. Промышленность Азербайджана. Материалы СКАР. Баку, 166 стр.
4. Мамедов Р.Г. Экономические районы Азербай. ССР, 1989 г., 88 стр.
5. Пашаев Н.А., Абдуллаева Н.К. Территориальная организация промышленности строительных материалов Азербайджанской Республики и проблемы современного развития. География и природные ресурсы N2 (14), 2021 г., 60–70 стр.
6. Статистика город Баку. Материалы СКАР. Баку, 2020 г.
7. Классификация видов экономической деятельности материалы СКАР. Баку, 2008 г., 361 стр.
8. 2019 Global Status Report for Buildings and Construction -2019, [10.1038/s41370-017-0014-9](https://doi.org/10.1038/s41370-017-0014-9)
9. S. Geng, Y. Wang, J. Zuo, Z. Zhou, H. Du, G. Mao, Building life cycle assessment research: a review by bibliometric analysis - pp. 176-184, Renewable and Sustainable Energy Reviews, 1578 pages - 2017, [10.1016/j.rser.2017.03.068](https://doi.org/10.1016/j.rser.2017.03.068)
10. H. Kharas, The Unprecedented Expansion of the Global Middle Class an Update - 2017.
11. OECD- The Organisation for Economic Co-operation and Development, 2019.
12. Kaza, Silpa; Yao, Lisa C.; Bhada-Tata, Perinaz; Van Woerden, Frank. 2018. What a Waste 2.0 : A Global Snapshot of Solid Waste Management to 2050. 295 pages, Urban Development; Washington, DC: World Bank. © World Bank.
13. Circular economy for the built environment: A research framework 2017 Pages 710-718, ,[Francesco Pomponi, Alice Moncaster-Journal of Cleaner Production -1 February 2017, 1340 pages.](https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.03.068)
14. C. Di Biccari, J. Abualdenien, A. Borrmann, A. Corallo, A BIM-based framework to visually evaluate circularity and life cycle cost of buildings, **IOP Conference Series: Earth and Environmental Science** **290**, -2019, DOI:10.1088/1755-1315/290/1/012043
15. Infrastructure Investments in Developing Economies, Giang Dang, Low Sui Pheng- 2015, 258 pages.
16. Construction Economics : An Introduction , Stephen L. Gruneberg , 1997, 296 pages.
17. The Economics of the Modern Construction Firm, - Stephen L. Gruneberg and Graham J.Ive-2000, Palgrave Macmillan London, 307 pages.
18. Мамедов И.А. Стеновые камни. Геология Азербайджана. Том VI. Полезные ископаемые. Баку. Изд. “Nafta-Press”, 2003 г., 576 стр.

Надійшла до редколегії 25.05.2022

Прийнята до друку 04.07.2022

Musayeva Matanat Aghayar,
Ph.D.in Geography

Sumgait State University, Sumgait, Azerbaijan
e-mail: baku_2007@mail.ru

CHANGE DYNAMICS OF AIR TEMPERATURE AND ATMOSPHERIC RAIN IN ALIBAY AND ZAGATALA
TERRITORY OF AZERBAIJAN

Aim: the main aim of the study is exploration of change dynamics of air temperature and atmospheric rain in Alibey and Zagatala territory of Azerbaijan. In the article, the author used the data for 1961-2019 to study possible climatic changes in Alibey and Zagatala on the basis of instrumental observations, as well as studied the specifics of the timing of the distribution of key parameters. One of the most serious problems of humanity today is global climate change. Therefore, the study of the temporal temperature and sediments in the current period is one of the current tasks. Temperature fluctuations and the number of sediments directly affect the stock river and, in general, the hydrological regime. The work analyzes the periodic flow of air temperature and atmospheric sediments. Averaged monthly values of temperature and sediments for decades.

Methodology: Data from 1961-1990 were used to calculate the "norms" based on WTO recommendations. The data of Alibey (absolute height 1540 meters) and Zagatala (absolute height 487 meters) meteorological stations of the former Hydrometeorological Committee and the current National Hydrometeorology Department were used to conduct these analyzes.

Results: Calculated the mean square deviations of air temperature and determined large anomalies (1.5σ). For the considered seasons, years were found with a shortage of sediments and with abundant sediments. It has been established that in the last decade the number of positive temperature anomalies has increased. Sustaining the trend towards warming, with insignificant cooling in the last decade, as well as the absence of significant changes in the regime of sediments. It was found that the world community is seriously concerned about the number of natural disasters, huge losses caused by droughts and fires, which are the result of changes occurring in the surrounding area. It is stated that this fact testifies to the sharp trend of increasing the aridization of the territory, although the observed increase in air temperature is not accompanied by the corresponding increase in atmospheric sediments. The conclusion is that the effective means of preventing the consequences of climate change will be the creation and strengthening of the system of forecasting poverty and climatic services.

Scientific novelty: The increase of air temperature is significantly to cause some early melting of the soil, resulting in an increase in water losses during spring floods

Key words: air temperature, sediments, climate change, Greater Caucasus, deficit of sediments, norm, anomalies.

Introduction. Recent decades have seen global and regional warming. There is also an increase in surface air in Alibey and Zagatala. Climate change affects many natural processes, including the hydrological regime of rivers. Therefore, it is important to identify these changes and assess the extent to which they are caused by climatic features such as temperature and precipitation. [1].

Depending on the geographical location of the area, solar radiation, complex relief in the middle and high mountainous areas, air circulation processes typical of mountainous regions play an important role in the background of the large-scale impact of general air circulation. The lower part of the area has a temperate-warm semi-desert and steppe climate with dry winters, the foothills have a moderate distribution of precipitation and a temperate warm climate with dry winters, and the upper part has a cold climate with humid winters. Local conditions determine the instability of meteorological prices, which affects many sectors of the economy, especially agriculture, resorts, etc. affects. Knowing their change trends allows you to choose the optimal strategy for operational work and reduce losses associated with dangerous temperature changes and lack or excess of precipitation. In the last decade, the problem of climate change has been widely discussed in the world scientific literature, both for individual regions and for the entire globe.

The topography of the earth's surface plays an important role in the distribution of precipitation. The nature of the change in the amount of precipitation depending on the altitude, as is known, has certain regularities, and depends on the exposure of these slopes to the frontal parts, the exposure of the slopes, the steepness of the slopes, etc. depends [3, 7].

Radiation and circulation conditions are the main factors determining the temperature regime, type and movement of air masses, development of frontal processes and atmospheric precipitation for the

formation of the climate of a certain area. At the same time, the effect of atmospheric circulation, which manifests itself in the complex alternation of cold and hot air masses, their interaction in different seasons, is important.

As you know, thermal energy is the basis of all atmospheric processes, and therefore air temperature is one of the most important elements of air and climate. The thermal regime of the air is formed under the influence of both macro-scale and local factors. Macro-scale factors include atmospheric circulation, radiation regime and the nature of the surface cover, latitude of the defined area, degree of continentality and macrorelief. In addition, local conditions also affect the heating regime: meso and microrelief, the nature of vegetation and soils, the proximity of water bodies, etc. This leads to a complex picture of the spatial distribution of temperature. These factors also cause differences in temperature conditions in Azerbaijan [2, 7].

Zagatala (absolute height 487 meters), Alibey (absolute height 1540 meters) is located on the southern slope of the Greater Caucasus in Azerbaijan. There are 4 climate types in Zagatala. It is temperate and semi-humid in the plains and foothills, cold and humid in the highlands. 65% of the region has a subtropical climate. The climate is temperate in the plains and cold in the mountains. The duration of snow cover is 30-50 days in Alibey and 28-45 days in Zagatala. The average gradient of snow cover height change every 100 meters is 1.5-2 cm at 400-500 m, 4-6 cm at 2000-3500 m, and 7-8 cm in the protected area. The number of days covered with snow is 85 days in Zagatala, 155 days and more as the altitude increases, 50-55 days in Alibey, and 220 days and more as the altitude increases. The average height of snow cover in Zagatala is 5-10 cm, the maximum height is 45-48 cm, in Alibey the decade is 6-12 cm, the maximum height is 55-60 cm. The amount of solar radiation increases with altitude and is 105-125 kcal cm² / year in Alibey and 127-142 kcal cm² / year in Zagatala. The average duration of sunny hours is 2000-2300 hours in Alibey and 1950-2100 hours in Zagatala. 42% of sunny hours fall in the summer months. 124 kcal of solar radiation falls on 1 square centimeter of the earth's surface per year. The cost of total radiation in Alibey is 125-135 kcal / cm², and the cost of radiation balance is 35-45 kcal / cm². The active temperature fluctuates between 3200 and 40,000 in total. The frost-free period is 245-270 days.

The air temperature decreases with increasing altitude. The average annual temperature is 0-13 ° C depending on the altitude (13.6 ° C according to Zagatala meteorological station), the average monthly temperature in January is 2.4 ° C, in the plains -1 ° C, in the mountains -10 ° C, the average monthly temperature in July is 37.4 ° C, +24 ° C in the plains and +5 ° C in the mountains. According to the Zagatala meteorological station, the absolute maximum temperature is 38 ° C, the absolute minimum is -17.3 ° C. Frosts fall early in the area. The average date of the first autumn frost in the middle mountain falls in the second decade of October, and the average date of the last spring frost in the third decade of April. In some years, the last spring frost occurs in early May. The average annual temperature in Alibey is above 6.5 degrees. Temperatures above 10 degrees are between 2800-3600 degrees. The average annual price is 6-7 degrees, January - 2.6 degrees, July - 16-17.3 degrees. The maximum temperature in Zagatala is usually observed in July and can reach + 38 degrees. The annual amount of evaporation is 824 mm. The annual rainfall in Zagatala is 950 mm, and in Alibey 1000-1500 mm. Rainfall falls mainly during the warm period of the year, especially in May-July.

During the hot period of the year, hail from dangerous atmospheric phenomena mainly depends on unstable air masses during meridian circulation and local orographic factors. According to the Alibey meteorological station, the number of hail days is on average 10, maximum 14 days per year, and according to the Zagatala meteorological station, the number of hail days is on average 4 (1000-2000 m), (2300-2700 m) maximum 8 days, mostly in May-June. The probable number of foggy days during the year reaches 161 days in Alibey, 70 in Zagatala, and 100 at an altitude of 1300-1400 m. Although fog is observed in all seasons of the year, most of it is observed in the cold period of the year. Mountain-valley winds prevail in Zagatala. North-east (44%) and north (11%) are more common. According to the Zagatala meteorological station, the average annual wind speed is 1.2 m / s, often with winds of 15 m / s and more. In summer, local winds are formed in Alibey. This is due to the pressure difference between the mountain and the valley. Perennial winds are northwest (31.1%), south (16.1%), north (34.2%), north (40.9%), northwest (45.5%) and relatively south-east (6.7%), south (26.3%), north (23.7%), north-west (31.6%) in spring, south (22.5%), south-east (10%) in summer.), north (32.5%), north-west (17.5%), and in autumn, north (38.5%), south (15.3%), north-west (28.2%) winds are more frequent. According to the Alibey meteorological station, the average annual wind speed is 1.4 m / s, the maximum speed is 40 m / s.

Description of the problem. On a global scale, the frequency of recurrence of extreme values of climate elements has begun to increase. Such cases have manifested themselves in recent decades due to the rapid increase in air temperature, drought processes accompanied by high temperatures and the expansion of forest fires in various countries, and so on. began to manifest itself in the form of [6]. Thus, studies show that starting from 1980-1982, the main climatic indicators are temperature, precipitation, wind, etc. There are changes in the annual dynamics of factors, and this change has become more characteristic since 1990. In Alibey and Zagatala, the impact of global climate change on the regional side in recent years is fully manifested. Thus, studies show that after about 1990 there are more characteristic changes in the annual dynamics of key climate indicators, and also the frequency of repetition of extreme values of climate elements has begun to increase.

Information and methods. Data from 1961-2019 were used to study possible climate change in Alibey and Zagatala on the basis of instrumental observations. In these studies, air temperature and atmospheric precipitation are the main indicators of climatic processes, as well as the most commonly used characteristics of the humidity regime, so the changing trends of these elements were studied and their stable climatic characteristics called "norm" were determined. Data from 1961-1990 were used to calculate the "norms" based on WTO recommendations. The data of Alibey (absolute height 1540 meters) and Zagatala (absolute height 487 meters) meteorological stations of the former Hydrometeorological Committee and the current National Hydrometeorology Department were used to conduct these analyzes.

Volatility of air temperature and precipitation is an important factor. It is characterized by the following statistical parameters: anomaly, standard deviation, coefficient of variation, asymmetry and excess coefficients. Statistical features of the average monthly temperature were studied by S. Safarov, Y. Hadiyev, S. Khalilov, M. Musayeva, G. N. Chichasov and other scientists [2, 4, 5]. One of the main features of temperature and precipitation variability is the standard deviation.

$$s = \sqrt{\frac{\sum (x_i - \bar{x})^2}{n-1}}$$

This value is more favorable than the variance, because it is determined by the average deviation. The standard deviation indicates the deviation of the arithmetic mean in the series of variations [2, 3, 4].

The generally accepted classification is used to determine the lack of precipitation and the months of extreme precipitation (precipitation - less than 80%, normal precipitation - from 80% to 120%, extreme precipitation - more than 120%).

One feature of Ri is not enough, but it is also necessary to know the probability P of the event:

$$P = \frac{R_i}{R} 100\%$$

Here, Ri is the amount of precipitation for a given month, mm; R - average amount of precipitation for a given month, mm.

Practical part. The intensity of seasonal and annual changes in temperature and precipitation in Azerbaijan is characterized by large daily and annual amplitudes. The orographic location of the area affects the intensity and duration of precipitation [7]. Currently, there is a change in precipitation due to global warming. It is important to study the temporal course of temperature. Table 1 shows the seasonal average values of air temperature for the decades of 1961-2019.

Table 1.

Average values of air temperature (t, °C) and atmospheric precipitation (R, mm) for decades (Alibey MS)

period	winter		spring		summer		autumn	
	t, °C	R, mm	t, °C	R, mm	t, °C	R, mm	t, °C	R, mm
1961-1970	-1.0	46.2	4.3	134.2	14.3	127.5	6.8	86.7
1971-1980	-3.3	34.0	4.8	74.7	15.0	80.4	7.0	64.6
1981-1990	-2.5	49.8	5.1	113.6	14.9	146.2	6.7	111.4
1991-2000	-2.7	56.5	4.3	91.5	15.2	134.8	6.7	116.2
2001-2010	-1.9	47.2	5.5	113.9	16.0	129.9	8.4	143.1
2011-2020	-1.7	46.5	6.1	135.8	16.7	134.5	7.4	114.7

According to Table 1, the temperature has risen in recent decades, as well as in winter. For example, in the winter of 1971-1980, the average temperature was -3.3°C , while in the last decade it ranged from -1.9°C to -1.7°C . If we look at the decades, we see that in recent years, the negative temperature in winter has fallen compared to the previous decade. The same trend is observed in the temporary course of precipitation. The amount of precipitation has changed in a similar way to the temperature. The temporary course of average air temperature and atmospheric precipitation in Alibey for the winter season is shown in Figure 1.

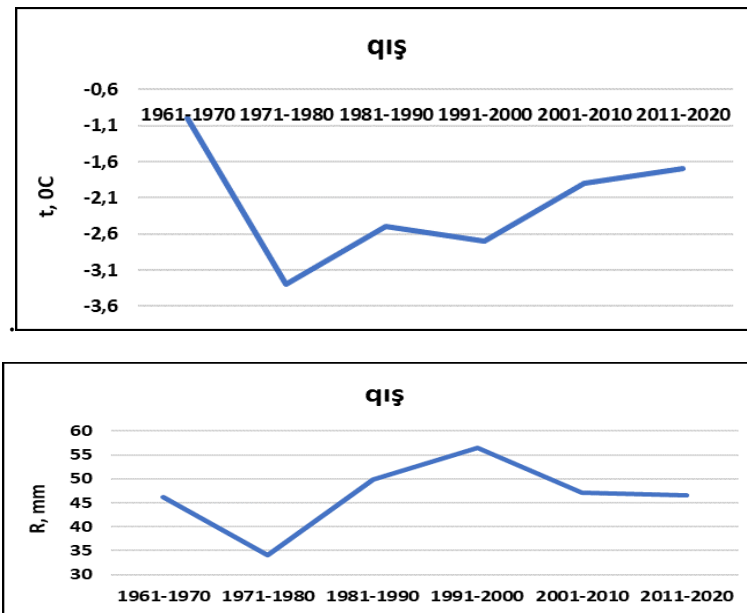

Figure 1. Average values of air temperature ($t, ^{\circ}\text{C}$) and atmospheric precipitation (R, mm) in winter in Alibey

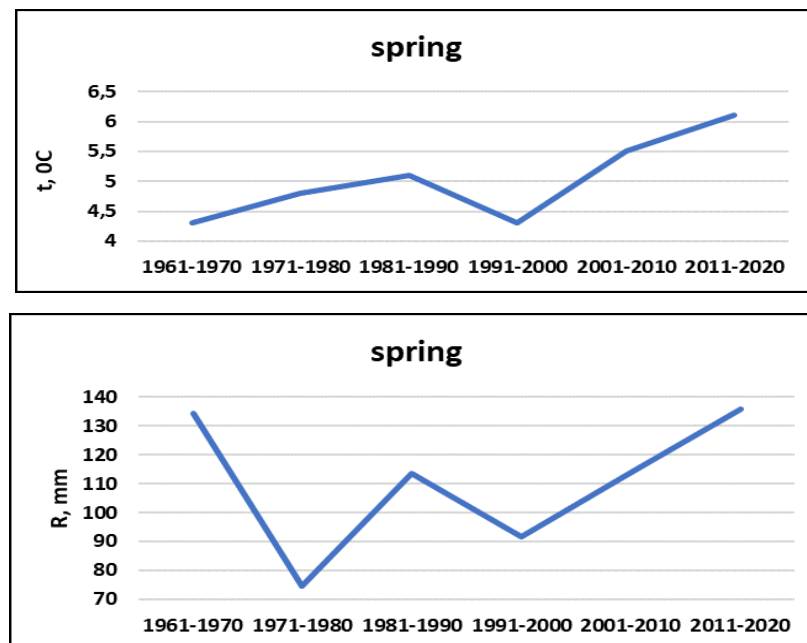

Figure 2. Average values of air temperature ($t, ^{\circ}\text{C}$) and atmospheric precipitation (R, mm) in spring in Alibey

According to Figure 2, an increase in temperature is observed in spring. In spring, the average temperature was almost evenly distributed until the 4th decade ($4.3 \dots 4.8^{\circ}\text{C}$), then increased slightly in the 5th and 6th decades ($5.5 \dots 6.1^{\circ}\text{C}$). The maximum price was 6.1°C in 2011-2020, and the minimum

price was 4.3 ° C in 1961-1970. Low average temperatures were observed in March, April and May in this decade. The maximum value of precipitation in spring was 135.8 mm (2011-2020). The minimum values are -74.7 mm in 1971-1980. There has been a slight decrease in rainfall over the last 30 years. A comparison of the average values of the first decade with the results of the latter shows a significant increase in temperature.

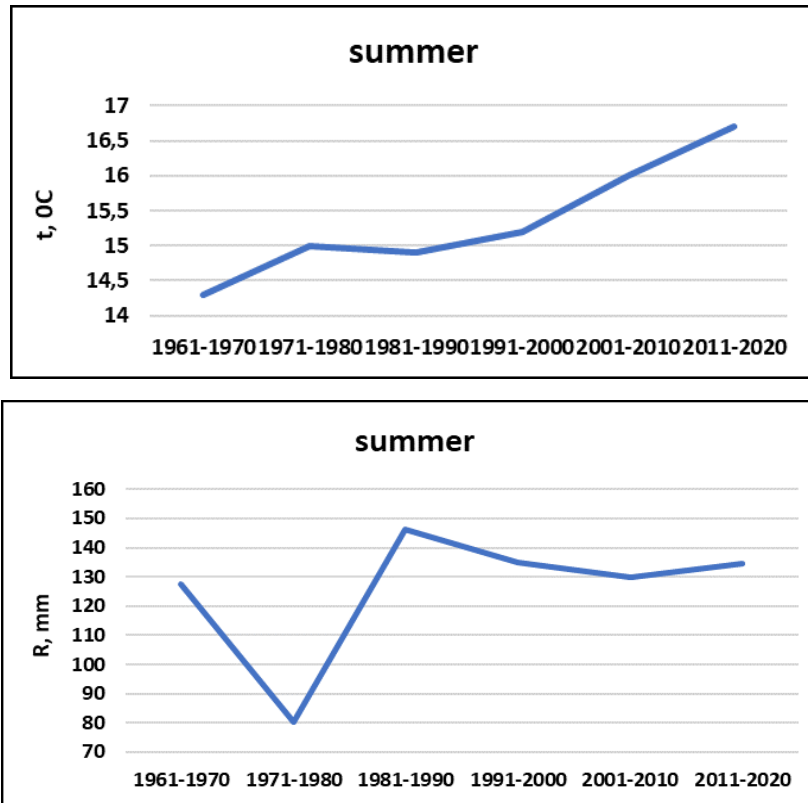

Figure 3. Average values of air temperature (t , °C) and atmospheric precipitation (R , mm) in Alibey during summer

Figure 3 shows the average temperature and precipitation in Alibey in summer. Based on average summer prices, temperatures and precipitation have increased over the past decade. In summer, the average temperature varied in the range of 14.3-16.7 ° C for decades, and the maximum average temperature was observed in the last decade (2011-2020), which was 16.7 ° C. The average minimum temperature in summer was observed in 1961-1970 and was 14.3 ° C. The amount of rainfall was uneven. The minimum price was observed in 1971-1980 and was 80.4mm, while the maximum price was observed in 1981-1990 and was 146.2mm. Fortunately, that the amount of precipitation decreased in 2001-2010 against the background of rising temperatures.

There is no significant deviation in the temporal course of air temperature and average precipitation in autumn (Figure 4). The average temperature ranged from 6.7 ° C (in the 3rd decade) to 8.4 ° C (in the 5th decade). Since 2001-2010, there has been a steady upward trend in temperature. Average precipitation varies from 64.6 to 143.1 mm. The amount of precipitation decreased to some extent in 1971-1980, and has increased again in recent decades.

Long-term forecasting of precipitation and temperature anomalies is one of the most important and complex tasks of meteorology. Many scientific works are mainly devoted to anomalies that study synoptic methods of long-term forecasting. Table 2 shows the recurrence (number of cases) of large positive (N+) and negative (N-) air temperature anomalies for Alibey.

Large air temperature anomalies are unevenly distributed. The highest values of anomalies are observed in winter and spring. In summer, the number of anomalies above the standard deviation is 21-23. Considering the decades, the number of negative anomalies prevailed in the first decades (from 1961

to 1970), and the last decades were dominated by positive anomalies. The air temperature and statistical characteristics of precipitation were calculated for the studied period. Table 3 shows the square root of the calculated values of temperature and precipitation calculated according to formula (1) for the period under study.

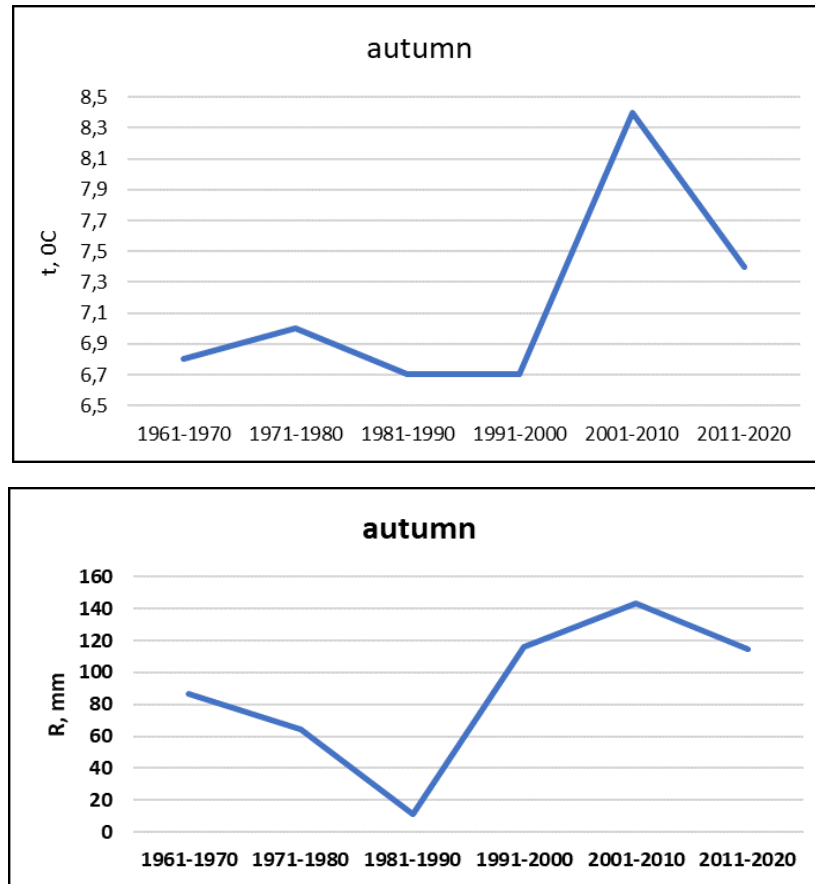

Figure 4. Average values of air temperature (t , °C) and atmospheric precipitation (R , mm) in Alibey during summer

Table 2.
Number of cases with large positive ($N+$) and negative ($N-$) air temperature anomalies in Alibey

Seasons															
winter				spring				summer				autumn			
$ A1 \geq \sigma$		$ A1 \geq 1,5\sigma$		$ A1 \geq \sigma$		$ A1 \geq 1,5\sigma$		$ A1 \geq \sigma$		$ A1 \geq 1,5\sigma$		$ A1 \geq \sigma$		$ A1 \geq 1,5\sigma$	
+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-	+	-
35	36	10	19	34	36	20	17	23	21	6	8	32	28	9	7

Table 3.
Average square deviation of air temperature and precipitation

Months	σ_T	σ_T	σ_R	σ_R
	Alibey	Zagatala	Alibey	Zagatala
January	2,2	1.8	51.3	24.4
February	2,4	2.5	25.6	26.4
March	2,5	2.1	21.8	32.0
April	2,6	1.9	31.2	48.7
May	2,1	1.6	44.4	59.6
June	1,7	1.7	64.2	74.4

July	1,4	2.0	70.6	60.4
August	2.1	2.1	95.9	72.3
September	2.2	2.2	76.5	61.1
October	1.5	1.9	89.8	54.2
November	2.3	2.0	84.1	43.5
December	2.9	1.8	56.9	30.2

According to Table 3, the maximum value of the average square deviation of temperature in Alibey was in December (2.9), in Zagatala in February (2.5), the minimum in Alibey in July (1.4) and in Zagatala in May (1.6). The standard deviation decreases from the cold period to the warm period, which indicates a decrease in temperature variability. The maximum standard deviation of precipitation was in Alibey in August (95.9), in Zagatala in June (74.4), the minimum value in Alibey in March (21.8) and in Zagatala in January (24.4). The total number of precipitation deficiencies and extreme cases was determined according to the formula (2) for all seasons of the year.

Table 4

The amount of extreme humidity and drought according to the seasons

Season	Shortrage		Extreme humidity	
	Alibey	Zagatala	Alibey	Zagatala
winter	72	77	53	51
spring	56	59	45	56
summer	67	89	59	57
autumn	87	81	53	60

According to Table 4, in all seasons of the year, especially in autumn, there is a lack of precipitation in Alibey, and in summer in Zagatala. The highest values of extreme humidity are in Alibey in summer and in Zagatala in autumn. Based on the analysis of average values of temperature and precipitation, it is possible to make a reliable weather forecast for the future.

The result. Analyzing the change in air temperature and precipitation in the study area, a steady warming trend was identified with some warming of the last decade, as well as the absence of significant changes in precipitation patterns. This fact indicates an increasing trend of aridization of the area, as the increase in air temperature is not accompanied by a corresponding increase in atmospheric precipitation. The standard deviation of air temperature was calculated and large anomalies (1.5σ) were identified. Lack of rainfall and years of extreme rainfall were found for the seasons under review. It has been found that the number of positive temperature anomalies has increased in recent decades. In mountainous areas (including the study area), snow reserves increase due to increased rainfall in winter, which leads to increased water flow in spring in the face of rising temperatures. The increase of air temperature is significantly to cause some early melting of the soil, resulting in an increase in water losses during spring floods. In general, the flow of rivers increases with increasing rainfall and temperature, and vice versa.

References

1. Verdiev R.G Water resources of the East Caucasus in the context of climate change. - Baku: 2002. - p. 46-50.
2. Gadiev Y. D. Multi-year changes in air temperature and the assessment of their expected values // Bulletin of the National Climate Center of Azerbaijan. 1999. - № 3. - C. 23-26.
3. Rubinstein E. C. Homogeneity of meteorological series in time and space in connection with the study of climate change. - L.: Hydrometeorologist, 1979. - 80 p.
4. Musaeva M. A. Perennial changes in air temperature in winter and summer in the north-eastern part of the Greater Caucasus // Hydrometeorology and Ecology. Kazakhstan - 2012.- № 3. - C. 80-89.
5. Мамедов А. С., Hasanova N. I., Mamedova A. R. Distribution of atmospheric sediments in the territory of Azerbaijan. Ministry of Education and Science of Kazakhstan. - 2010. - № 3 (1). - C. 153-158.
6. Махмудов Р. Н. Hydrometeorology, climatic changes, natural disasters and life. - Baku: Ziya-Nurlan, 2006. - 76 p.
7. Climate of Azerbaijan / Ed. A. A. Madatzade and E. M. Шыхлинского. - Baku: Izd-vo AN Az. SSR, 1968. - 340 p.

Надійшла до редколегії 10.05.2022
Прийнята до друку 27.06.2022

Мельник Антон Анатолійович,
кандидат географічних наук
Ячнюк Марина Олександрівна,
кандидат географічних наук

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
м. Чернівці, Україна, e-mail: a.melnik@chnu.edu.ua
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
м. Чернівці, Україна, e-mail: m.yachniuk@chnu.edu.ua

ВИКОРИСТАННЯ ГІС ПРИ ДОСЛІДЖЕННІ ГОРИЗОНТАЛЬНИХ ЗМІЩЕНЬ РУСЛА РІЧКИ СІРЕТ

Метою роботи є дослідження горизонтальних зміщень русла річки Сірет від населеного пункту с. Стара Жадова до с. Черепківці.

Методика: для розв'язання питань, які сформовано в роботі стосовно горизонтальних зміщень русла річки Сірет, застосовано методи ГІС-аналізу, математичної обробки даних, аналізу зміщень русла річки Сірет. Проведено напівавтоматичне оцифрування русла річки Сірет по картах масштабів: 1:75 000, 1:50 000, 1:25 000, 1:28 000 протягом 1864-2016 рр. та визначено довжини і коефіцієнти звивистості. Виділено ділянки з найбільш вираженим меандруванням і змінами горизонтальних зміщень русла.

Результат дослідження: Для проведеного дослідження оцифровано русло річки Сірет по космічним знімкам 2016 року, що дало змогу встановити коефіцієнт звивистості, який становить 1,52. Завдяки векторизації водного об'єкту по топографічній карті 1987 року масштабу 1:50 000 визначено, що коефіцієнт звивистості збільшився до 1,57. Здійснено прив'язку військово-топографічної карти Австро-Угорської імперії на територію західної частини України 1889 року та розраховано коефіцієнт звивистості по оцифрованому руслу річки що дорівнює 1,75. Також проведено оцифрування растрового зображення з утворенням векторизованих шарів по карті 1957 року масштабу 1:25 000 і визначено показник коефіцієнта звивистості, що складає 1,7. Під час дослідження використано Австрійську військову топографічну карту Галичини та Буковини 1861-1864 рр. на території сучасної західної України, по якій розраховано коефіцієнт звивистості на рівні 1,9, що є найбільшими значеннями за весь період спостережень. Загальний оверлейний аналіз показав, що за весь час спостережень відбувалось спрямлення русла, що призвело до зменшення процесів меандрування по всій довжині водного об'єкту. Виділено ділянки з найбільш вираженим меандруванням і території з найбільшими змінами горизонтальних зміщень русла: поблизу сіл - Нова Жадова, Черепківці, Кам'янка, Клинівка, м. Сторожинець.

Наукова новизна: здійснено ГІС-аналіз горизонтальних зміщень русла річки Сірет за 152-річний період спостережень, що дозволило виділити основні характерні ділянки русла.

Практична значимість: результати проведеного дослідження можуть використовуватись в організаціях та відомствах, в гідротехнічних службах, в установах, що займаються проектуванням будівництва річкових переходів, в обласних та районних управліннях водного господарства, а також в науково-дослідних установах.

Ключові слова: русло річки, ГІС, меандрування.

Melnik Anton,
Candidate of Geographical Sciences
Yachniuk Marina,
Candidate of Geographical Sciences

Yuri Fedkovich Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine
e-mail: a.melnik@chnu.edu.ua
Yuri Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine
e-mail: m.yachniuk@chnu.edu.ua

USE OF GIS IN RESEARCH OF HORIZONTAL DISPLACEMENTS OF THE SIRET RIVER

The aim of the work is to study the horizontal displacements of the Siret riverbed from the settlement of Stara Zhadova to the village of Cherepkivtsi.

Methodology: GIS analysis methods, mathematical data processing, analysis of Siret riverbed displacements were used to solve the issues raised in the work on horizontal displacements of the Siret riverbed. Semi-automatic digitization of the Siret riverbed on the scale maps: 1:75 000, 1:50 000, 1:25 000, 1:28000 was carried out and the lengths and coefficients of tortuosity were determined. Areas with the most pronounced meandering and changes in horizontal displacements of the channel are selected.

The result of the study: For the study, the course of the river Siret was digitized from space images in 2016, which allowed to establish the coefficient of tortuosity, which is 1.52. Due to the vectorization of the water body on the topographic map of 1987 at a scale of 1:50 000, it was determined that the coefficient of tortuosity increased to 1.57. The military-topographic map of the Austro-Hungarian Empire was linked to the territory of the western part of Ukraine in 1889 and the coefficient of tortuosity along the digitized riverbed equal to 1.75 was calculated. The raster image was also digitized with the formation of vectorized layers on a 1957 map at a scale of 1:25 000 and the twist coefficient was determined to be 1.7. The study used the Austrian military topographic map of Galicia and Bukovina in 1861-1864 in modern western Ukraine, which calculated the coefficient of tortuosity at 1.9, which is the highest value for the entire observation period. The general overlay analysis showed that during the whole

period of observations the channel was straightened, which led to a decrease in meandering processes along the entire length of the water body. Areas with the most pronounced meandering and areas with the greatest changes in horizontal displacements of the channel were identified: near the villages of Nova Zhadova, Cherepkivtsi, Kamyanka, Klynivka, and the town of Storozhynets.

Scientific novelty: GIS analysis of horizontal displacements of the Siret riverbed during the 152-year observation period was carried out, which allowed to identify the main characteristic parts of the riverbed.

Practical significance: the results of the study can be used in organizations and departments, in hydraulic services, in institutions involved in the design of river crossings, in regional and district water departments, as well as in research institutions.

Key words: riverbed, GIS, meandering.

Постановка проблеми. Через дію природних та антропогенних факторів відбувається зміна положення русел річок. Однією із методик визначення схожих змін є використання космічних знімків та карт завдяки ГІС-технологіям. Результати спостереження горизонтальних зміщень русла рік слід враховувати при виконанні завдань, що пов'язані з русловими процесами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченням руслових процесів займалися чимало дослідників. Найбільший вклад по даній проблематиці здійснили: Р.С. Чалов, М.І. Маккавєєв, В.М. Лохтін, І.В. Попов, М.А. Веліканов, Ю.С. Ющенко, О.Г. Ободовський, В.В. Гребінь, Г.Р. Байрак, А.В. Яцик, Л.Ф.Дубіс, І.П. Ковальчук, А.Б. Михнович, В.В. Онищук, М.М. Максимович, Х.В. Бурштинська, В.М. Шевчук, С.К. Третяк та інші [1,3,5-8].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Недостатні вивчення питань руслових процесів можуть призводити до затоплення значних територій, що є особливо небезпечним для населених пунктів. Важливою проблемою також залишається порівняння морфометричних характеристик річкової мережі на топографічних картах і планах різного масштабного ряду [2,4].

Формулювання цілей статті. Метою роботи є дослідження горизонтальних зміщень русла річки Сірет від населеного пункту с. Стара Жадова до с. Черепківці. Відповідно до мети були поставлені такі завдання: 1) визначити та з'ясувати довжини та коефіцієнти звивистості русел річки Сірет по топографічним картам за різні періоди спостережень з використанням ГІС; 2) зібрати та опрацювати атрибутивні дані русла річки Сірет за період спостереження – 1864-2016 рр. Виділити ділянки з найбільш вираженим меандруванням та найбільшими змінами горизонтальних зміщень русла річки.

Виклад основного матеріалу. Під час дослідження обрано космічні знімки, що відображають стан місцевості станом на кінець липня – початок серпня місяця 2016 року (межений період). Завдяки програмному продукту Mapinfo Professional було оцифровано 66,44 км русла річки Сірет (Рис.1).

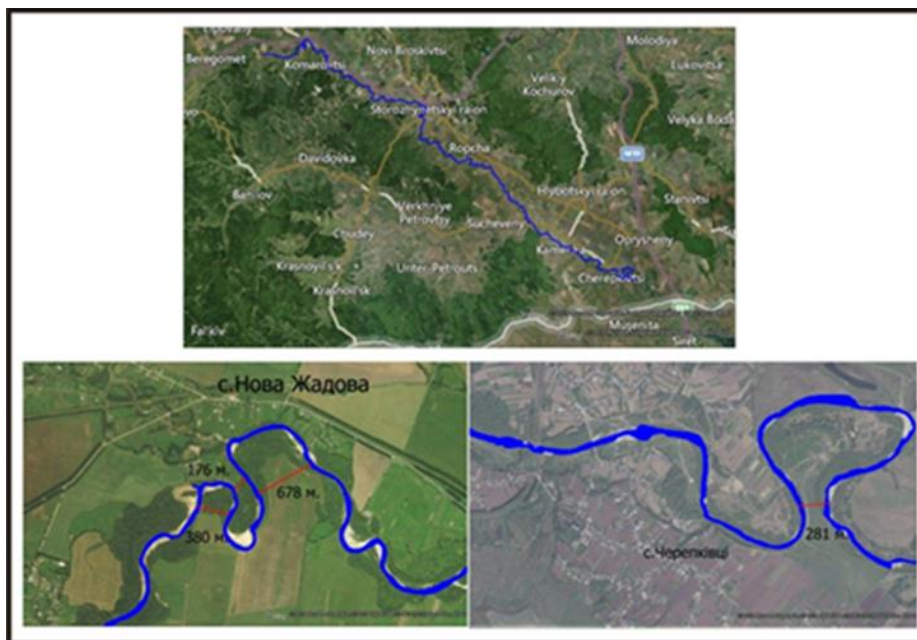

Рис.1 Оцифрування русла р. Сірет від с. Стара Жадова до с. Черепківці

Однією з визначальних характеристик рік є звивистість їхніх русел, її обчислюють за допомогою коефіцієнта звивистості:

$$K_i = \frac{\tilde{L}_i}{L_i}$$

де $\tilde{L}_i$ - довжина русла на ділянці, L_i – довжина русла між крайніми точками, виміряна по прямій.

Визначено коефіцієнт звивистості русла річки Сірет в межах досліджуваної території - 1,52. Поблизу с. Нова Жадова, м. Сторожинець та с. Черепківці характерним є наявність найбільш яскраво виражених меандр.

Також було використано топографічну карту масштабу 1:50 000, по якій проведено оцифрування русла річки Сірет. Довжина оцифрованої ділянки склала 68,22 км, коефіцієнт звивистості збільшився до 1,57 (Рис.2А).

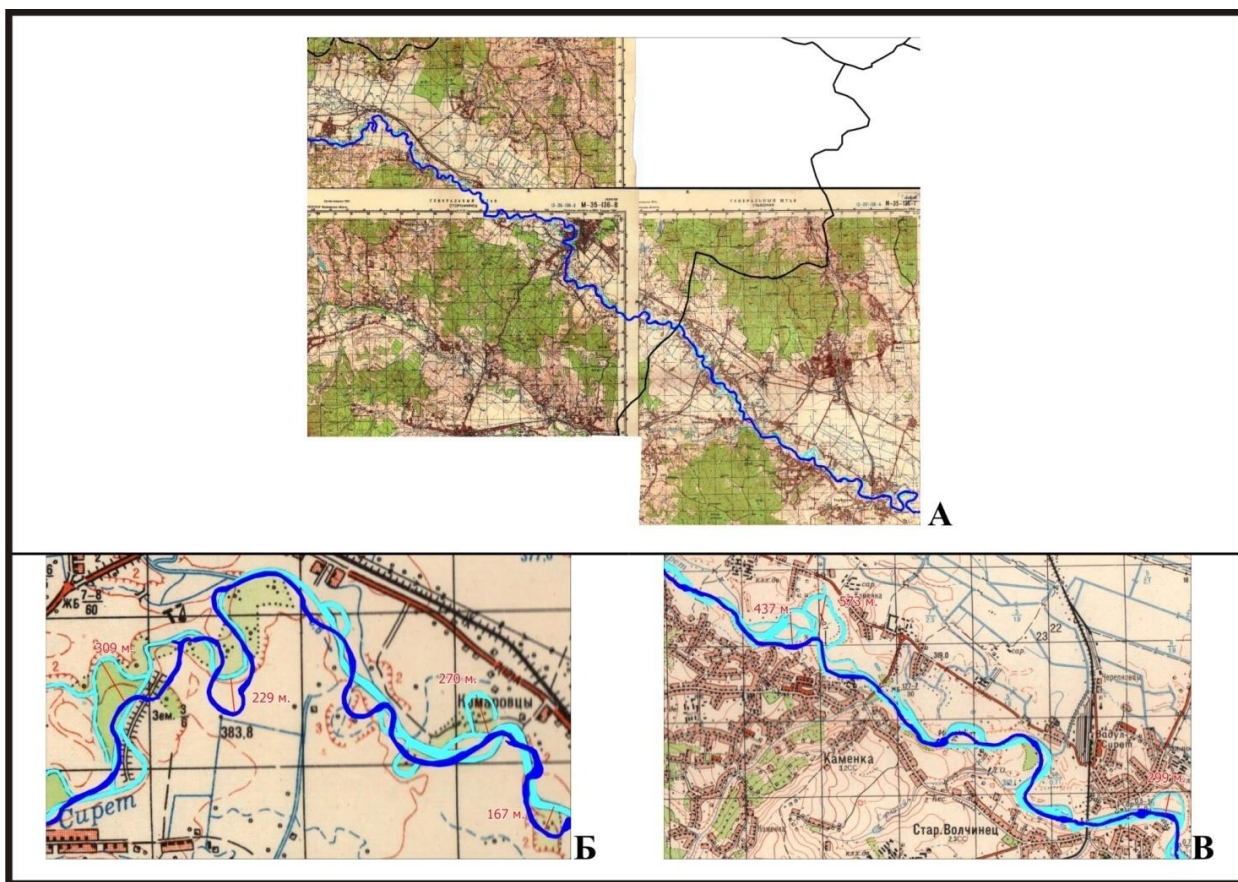

Рис. 2. Топографічна карта 1987 р. масштабу 1:50 000 з оцифрованими руслами річки Сірет 1987 та 2016 рр. (А). Розміщення ділянок русла з найбільшими горизонтальними зміщеннями поблизу с. Нова Жадова (Б), с. Камянка (В).

Візуальний аналіз порівняння горизонтальних зміщень русла річки Сірет показує, що існують зміни щодо самої звивистості русла так і особливостей його розмірів і форми. По всій довжині русла прослідковуються горизонтальні зміщення в порівнянні оцифрованого водного об'єкту за 1987 та 2016 рр. Найбільші зміни характерні для ділянок поблизу сіл Нова Жадова та Камянка. У східній та західній частинах коефіцієнт звивистості збільшується, особливо у центральній частині досліджуваної ділянки поблизу сіл – Просіка, Карапчів, Йорданешти. У верхів'ї річки багаторукавність спостерігається біля сіл Нова Жадова та Комарівці. А в нижній течії спостерігається однорукавність.

Для кількісного аналізу горизонтальних зміщень русла річки Сірет було обрано дві ділянки з найбільшим неспівпадінням русла за два періоди (Рис.2Б). У західній частині по перпендикулярних лініях до русла річки виміряно довжину зміщень. На даній ділянці вона становить 167-309 метрів (Рис.2В). У східній частині виміри показали ще більше зміщення – 176-678 метрів.

Наближена до дійсності звивистість річки може бути відображена тільки на картах великого масштабу. Враховуючи це, було використано військово-топографічні карти Австро-Угорської імперії на територію західної частини України.

По карті 1889 року було оцифровано русло і встановлено, що загальна довжина річки складає 76,25 км, а коефіцієнт звивистості дорівнює 1,75. (Рис.3)

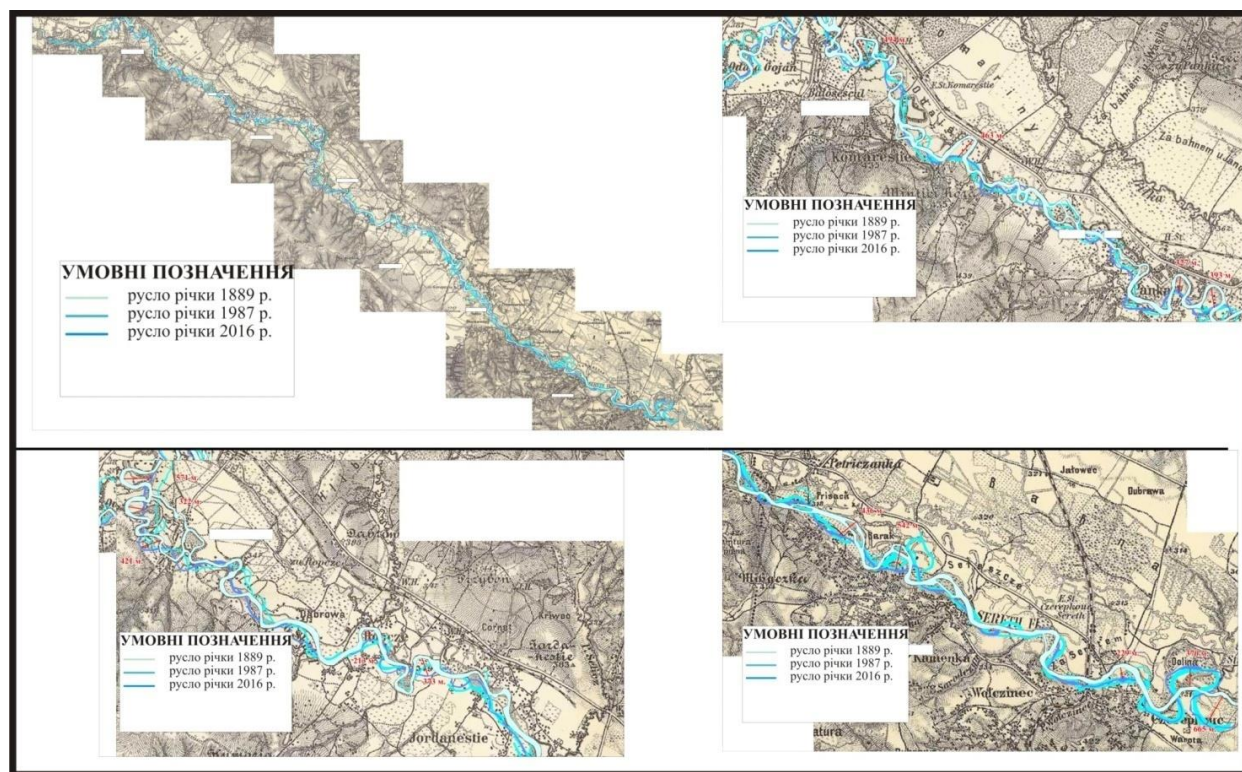

Рис.3. Карта Австрійської імперії 1889 р. масштабу 1:75 000 з оцифрованими руслами річки Сірет за 1889, 1987, 2016 рр.

Це говорить про те, що звивистість русла була значно більшою в 1889 р. в порівнянні з сучасною та визначеною по оцифрованому руслу 1987 р.

Порівняння горизонтальних зміщень русла річки Сірет за 127 років показує існування ще більшої відмінності у розміщенні русла. Просторовий аналіз показує існування змін горизонтальних зміщень русла вздовж усієї досліджуваної частини річки Сірет. За винятком ділянки від м. Сторожинець до с. Петричанка характерним є наявність багаторукавності.

Для західної ділянки (до м. Сторожинець) горизонтальне відхилення русла річки Сірет становить найбільше - 494 м, також присутні відхилення у 237 - 463 м. Для центральної частини (від м. Сторожинець до с. Йорданешти) максимальні зміщення русла становлять 571 м.

Проведено оцифрування растрового зображення з утворенням векторизованих шарів русла річки Сірет по карті 1957 року масштабу 1:25 000.

Вдалось встановити, що довжина русла річки в межах досліджуваної території склала 73,8 км, а довжина відрізка між крайніми точками по прямій складає 43,43 км. Визначено показник коефіцієнта звивистості, що складає 1,7. Порівняння показників довжини та коефіцієнтів звивистості, що були визначені по космічному знімку 2016 року та по топографічній карті масштабу 1:50000 - 1987 р. показують, що в минулому русло було більш меандруючим.

Аналіз просторового розміщення горизонтальних зміщень русла річки Сірет показує, що русло було досить багаторукавне на певних ділянках, особливо це характерно в західній і східній

частині території поблизу: с. Жадова, с. Калинівка, с. Кам'янка, с. Старий Вовчинець, с. Черепківці (Рис. 4).

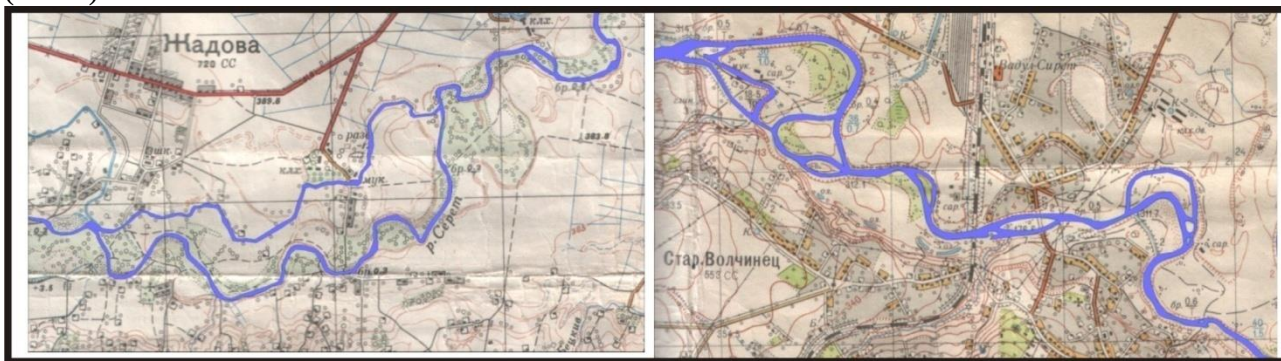

Рис. 4. Багатурукавність річки Сірет поблизу сіл Жадова та Старий Вовчинець

У центральній частині досліджуваної території русла річки Сірет спостерігались в минулому як дворукавність так і однорукавність. Відсутні значні горизонтальні зміщення русла в порівнянні з сьогоденням. Найбільші зміщення сягають величини у 150-200 метрів (Рис. 5).

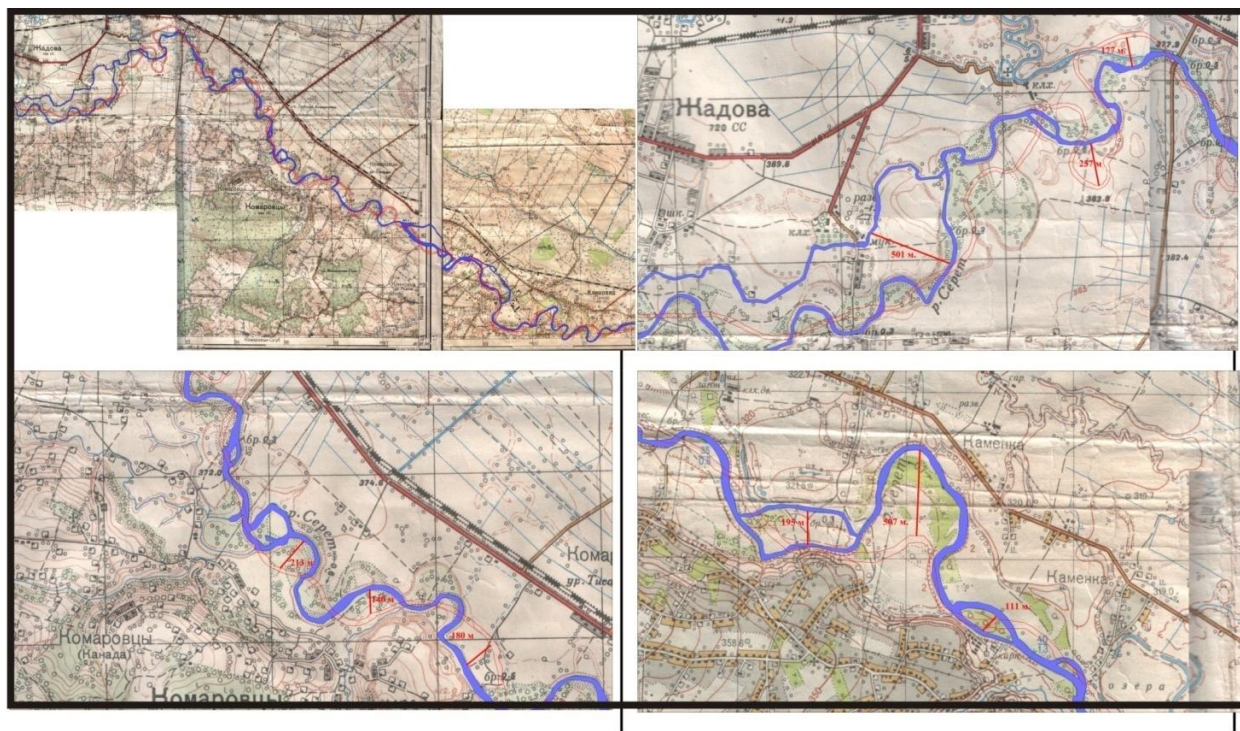

Рис.5 Оцифровка русла річки Сірет по топографічній карті 1957 р. (синій колір) масштабу 1:25 000 та по знімку 2016 р. (червоні межі)

У західній частині характерним є дворукавність русла Сірету. Особливо чітко вона простежується поблизу села Жадова. Відстань між рукавами досягає значення 400-500 м. Максимальні горизонтальні зміщення русла спостерігаються в районі села Нова Жадова і становлять 170-250 метрів. Також, поблизу села Комарівці спостерігаються горизонтальні зміщення русла в порівнянні з сьогоденням на 180-200 метрів.

Для східної території меандрування русла також представлено. Спостерігається багатурукавність, з найбільшою відстанню між рукавами поблизу с. Комарівці -111-195 м., а найбільші зміщення близько 500 метрів.

Під час дослідження використано Австрійську військову топографічну карту Галичини та Буковини 1861-1864 рр. на території сучасної західної України. Аналіз векторизованих шарів

показав, що довжина русла водного об'єкту становить 83,04 км, а коефіцієнт звивистості складає 1,9, що є найбільшими значеннями за весь період спостережень. Це в черговий раз підтверджує сучасну випрямленість русла річки Сірет.

Здійснено аналіз оцифрованого русла, що показав присутність ділянок з багаторукавністю, особливо у східній і західній частині. У західній частині (Рис.6) максимальні горизонтальні зміщення спостерігаються біля сіл: Нова Жадова, Клинівка і становлять 180-370 метрів.

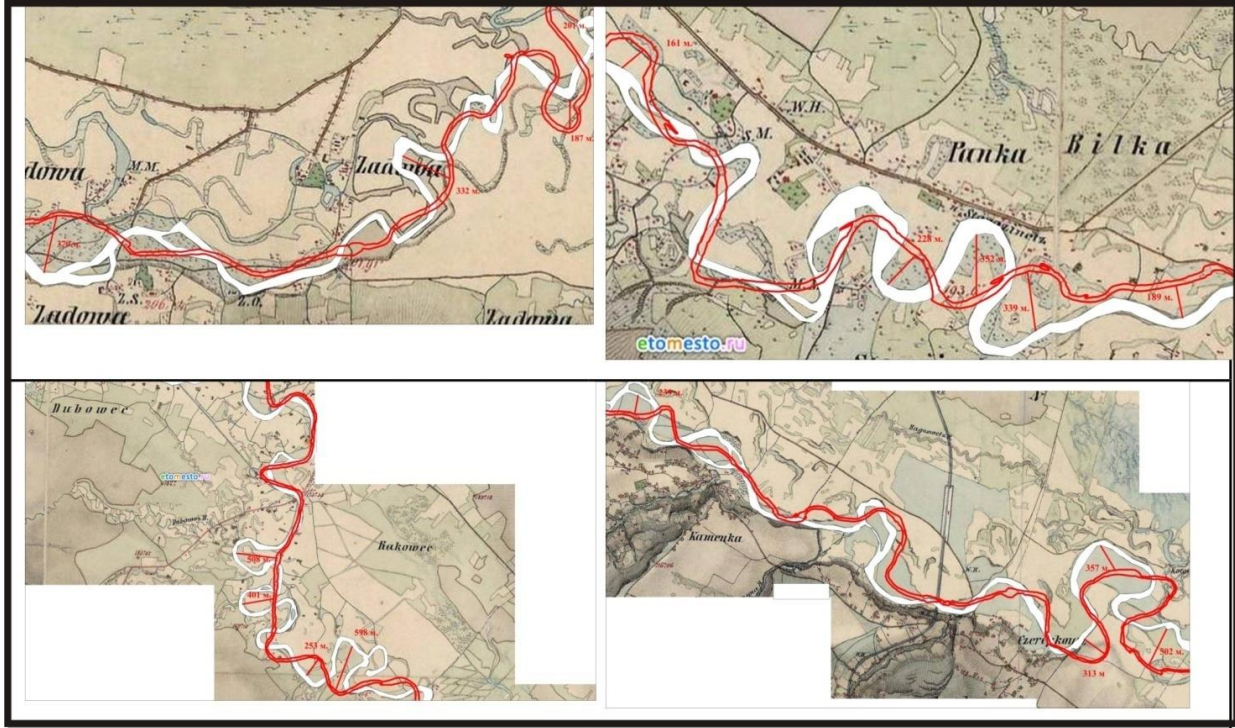

Рис.6 Горизонтальні зміщення русла річки Сірет оцифровані по топографічній карті 1864 р. (білий колір) масштабу 1:28 000 та по знімку 2016 р. (червоні межі)

Табл. 1

Атрибутивні дані русла річки Сірет за період спостереження – 1864-2016 рр.

№	Рік складання карти	Масштаб	Довжина русла між крайніми точками, що виміряна по прямій лінії, км	коефіцієнт звивистості	Ділянки з найбільш вираженим меандруванням	Ділянки з найбільшими змінами горизонтальних зміщень русла
1	2016	1:25000	66,44	1,52	с. Нова Жадова, м.Сторожинець, с. Черепківці	
2	1987	1:50000	68,22	1,57	с. Нова Жадова, с. Кам'янка, с. Черепківці	с. Нова Жадова, с. Кам'янка
3	1957	1:25000	73,8	1,7	с. Нова Жадова, с. Кам'янка, с. Черепківці, с. Клинівка	с. Нова Жадова, с. Кам'янка, с. Черепківці, с. Клинівка
4	1889	1:75000	76,25	1,75	с. Нова Жадова, с. Черепківці, с. Клинівка	с. Нова Жадова, м. Сторожинець, с. Черепківці,
5	1864	1:28000	83,04	1,9	с. Нова Жадова, с. Кам'янка, с. Черепківці, с. Клинівка, с. Ропча, м. Сторожинець	с. Нова Жадова, с. Кам'янка, с. Черепківці, с. Клинівка

Положення русла у центральній частині найбільше співпадає, відносно інших ділянок, з оцифрованим руслом за 2016 р. Проте поблизу села Панка спостерігаються найбільші величини

довжини відрізків між двома векторизованими руслами за різний часовий період. Так, максимальні горизонтальні зміщення становлять 160-352 метра.

Окремо слід відзначити, що поблизу міста Сторожинець також є характерним значне меандрування, що є повністю не характерним сьогодні. На деяких ділянках спостерігається повне співпадіння оцифрованих за різний час русел. Максимальні горизонтальні зміщення становлять 250-598 метра.

У східній частині зустрічається менша багаторукавність русла річки Сірет. Максимальні горизонтальні зміщення спостерігаються поблизу населених пунктів – Кам'янка та Черепківці і становить 239-502 метра.

Узагальнена характеристика просторово-часових характеристик окремих ділянок русла річки Сірет представлена в таблиці.

Висновки. В результаті проведеного напівавтоматичного оцифрування русла річки Сірет по картах масштабу 1:75 000, 1:50 000, 1:25 000, 1:28 000 протягом 1864-2016 рр. встановлено, що за весь час спостережень відбувалось спрямлення русла, а з 1864 по 2016 рр. характерним для даної території є зменшення процесів меандрування по всій довжині русла. Довжина русла річки Сірет з 1864 р. по 2016 р. зменшується з 83,04 км до 66,44 км., показник коефіцієнтів звивистості також зменшується з 1,9 до 1,52. Виділено ділянки з найбільш вираженим меандруванням і найбільшими змінами горизонтальних зміщень русла: поблизу сіл - Нова Жадова, Черепківці, Кам'янка, Клинівка, м. Сторожинець.

Список використаних джерел

1. Бурштинська Х.В., Третяк С.К., Галочкін М.К. Дослідження горизонтальних зміщень частини річки Дністер з використанням даних ДЗЗ та ГІС-технологій. *Геодинаміка*, 2, 2017. С. 14-24.
2. Мельник А.А. Моніторинг горизонтальних зміщень русла річки Прут з використанням геоінформаційних технологій. *Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наукових праць*. Чернівці : ЧНУ, Вип. 824 : Географія, 2020. С. 9-14.
3. Михнович А.В. Еколого-геоморфологічні дослідження верхньої частини сточища Дністра з використанням ГІС-технологій (*Кандидатська дисертація*). Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2004.
4. Настюк М.Г. Деякі особливості руслоформування річок басейнів Прута і Сірету за даними експедиційних досліджень та гідрологічних спостережень. *Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія*. Наук. Збірник. Том 4 (21), 2010. С. 41-49.
5. Ободовський О. Г. Гідролого-екологічна оцінка руслових процесів (на прикладі річок України). К.: *Ніка-Центр*, 2001. 274с.
6. Третяк С.К. Моніторинг планових зміщень русел правобережних приток річки Дністер. *Сучасні дослідження геодезичної науки та виробництва*, II (36), 2018. С. 77-86.
7. Ющенко Ю.С. Геогідроморфологічні закономірності розвитку русел. Чернівці: *Рута*, 2005. 320 с.
8. Чалов Р. С. Русловедение : теория, география, практика. Русловые процессы: факторы, механизмы, формы проявления и условия формирования речных русел. М. : *И-во ЛКИ*, Т. 1, 2008. С. 608.

References

1. Burshtynska, Kh. V., Tretiak, S. K., Halochkin, M. K. (2017). Doslidzhennia horyzontalnykh zmishchen chastyny richky Dnister z vykorystanniam danykh DZZ ta HIS-tehnolohii. *Neodynamika*, 2, 14–24.
2. Melnyk A.A. Monitorynh horyzontalnykh smeshcheni rusla reky Prut s yspolzovanyem heoynformatsyonnykh tekhnolohiy. *Nauchnyy vestnyk Chernovyt'skoho unyversyteta: sbornyk nauchnykh trudov*. Chernovtsy: ChNU, Vyp. 824: Neohrafiya, 2020. S. 9-14.
3. Mykhnovych, A. V. (2004). Ekoloho-heomorphologichni doslidzhennia verkhnoi chastyny stochyshcha Dnistra z vykorystanniam HIS-tehnolohii (Kandydatska dysertatsiia). Lvivskyi natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka. Lviv.
4. Nastiuk M.H. Deiaki osoblyvosti rusloformuvannia richok baseiniv Pruta i Siretu za danymy ekspedytsiinykh doslidzen ta hidrolohichnykh sposterezhen. *Hidrolohiia, hidrokhiimiia i hidroekolohiia*. Nauk. Zbirnyk. Tom 4 (21), 2010. S. 41-49.
5. Obodovskiy O. H. Hidroloho-ekolohichna otsinka ruslovykh protsesiv (na prykladi richok Ukrainy). K.: Nika-Tsentr, 2001. 274s.
6. Tretiak, S. K. (2018). Monitorynh planovykh zmishchen rusel pravoberezhnykh prytok richky Dnister. *Cuchasni dosiahnennia heodezychnoi nauky ta vyrobnytstva*, II (36), 77-86.
7. Iushchenko, Yu. S. (2005). Neohidromorphologichni zakonomirnosti rozvytku rusel. Chernivtsi: Ruta.
8. Chalov R. S. Ruslovedeniye : teoriya, heohrafiya, praktyka. Ruslovyie protsessy: faktory, mekhanyzmy, formy proiavlenniya y usloviya formirovaniya rechnykh rusel. M. : Y-vo LKY, T. 1, 2008. S. 608.

Надійшла до редколегії 05.02.2022

Прийнята до друку 19.05.2022

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ

1. *Abdullayeva Nuriya* – Doctoral student, Institute of Geography named after Academician Hasan Aliyev ANAS, Baku, Azerbaijan.
2. *Джаман Василь Олексійович* – доктор географічних наук, професор, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна, e-mail: vasy_l_dzhaman@ukr.net.
3. *Джаман Ярослав Васильович* – кандидат географічних наук, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна, e-mail: y.dzhaman@chnu.edu.ua.
4. *Долинська Олеся Олегівна* – доктор філософії, доцент, доцент кафедри туризму, теорії і методики фізичної культури та валеології, Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія, м. Хмельницький, Україна, e-mail: dolynskyi@ukr.net.
5. *Кізюн Алла Григорівна* – кандидат географічних наук, Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ, м. Вінниця, Україна, e-mail: vdpugeo2014@gmail.com.
6. *Мельник Антон Анатолійович* – кандидат географічних наук, доцент кафедри геодезії, картографії та управління територіями, географічний факультет, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна, e-mail: a.melnik@chnu.edu.ua.
7. *Musayeva Matanat Aghayar* – Ph.D.in geography, Senior lecturer of Geography Department and teaching methodology, Sumgait State University, Sumgait, Azerbaijan, e-mail: baku_2007@mail.ru.
8. *Папп Василь Васильович* – доктор економічних наук, професор, Мукачівський державний університет, м. Мукачєво, Україна, e-mail: pappww@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3749-7623>.
9. *Смочко Наталія Михайлівна* – доктор географічних наук, доцент, завідувач кафедри географії та суспільних дисциплін, Мукачівський державний університет, м. Мукачєво, Україна, e-mail: natasmochko@gmail.com, <http://orcid.org/0000-0002-2440-5737>.
10. *Ячнюк Марина Олександрівна* – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної географії та екологічного менеджменту, географічний факультет, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, індекс – 58012, м. Чернівці, Україна, e-mail: m.yachniuk@chnu.edu.ua.

INFORMATION ABOUT AUTHORS

1. *Abdullayeva Nuriya* – Doctoral student, Institute of Geography named after Academician Hasan Aliyev ANAS, Baku, Azerbaijan.
2. *Dzhaman Vasyl Oleksiyovych* – Doctor of Geographical Sciences, Professor, Chernivtsi National Yurii Fedkovych University, Chernivtsi, Ukraine, e-mail: vasy_l_dzhaman@ukr.net.
3. *Dzhaman Yaroslav Vasylyovych* – Candidate of Geographical Sciences, Chernivtsi National Yurii Fedkovych University, Chernivtsi, Ukraine, e-mail: y.dzhaman@chnu.edu.ua.
4. *Dolynska Olesya Olehivna* – Doctor of Philosophy, Associate Professor, Assistant Professor of Tourism, Theory and Methods of Physical Culture and Valeology Department, Khmelnytskyi Humanitarian and Pedagogical Academy, Khmelnytskyi, Ukraine, e-mail: dolynskyi@ukr.net.
5. *Kiziun Alla Hryhorivna* – Candidate of Geographical Sciences, Vinnytsia Institute of Trade and Economics of Kyiv National University of Trade and Economics, Vinnytsia, Ukraine, e-mail: vdpugeo2014@gmail.com.
6. *Melnik Anton* – Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor of Geodesy, Cartography and Territorial Management, Yuri Fedkovich Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine, e-mail: a.melnik@chnu.edu.ua.
7. *Musayeva Matanat Aghayar* – Ph.D.in geography, Senior lecturer of Geography Department and teaching methodology, Sumgait State University, Sumgait, Azerbaijan, e-mail: baku_2007@mail.ru.
8. *Papp Vasyl* – Doctor of Economic Sciences, Professor, Mukachevo State University, Mukachevo, Ukraine, e-mail: pappww@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-3749-7623>.
9. *Smochko Nataliia Mykhailivna* – Doctor of Geographical Sciences, Associate Professor, Head of Geography and Social Disciplines Department, Mukachevo State University, Mukachevo, Ukraine, e-mail: natasmochko@gmail.com, <http://orcid.org/0000-0002-2440-5737>.
10. *Yachniuk Marina* – Candidate of Geographical Sciences, Associate Professor of the Department of Economic Geography and Environmental Management, Yuri Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine, e-mail: m.yachniuk@chnu.edu.ua.

ЗМІСТ

I. ГЕОГРАФІЯ РЕКРЕАЦІЇ ТА ТУРИЗМУ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПИТАННЯ

<i>Долинська О.О.</i> ЗАМКОВИЙ ТУРИЗМ В ХМЕЛЬНИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ	3
<i>Джаман В.О., Джаман Я.В.</i> ПОЛІЕТНІЧНІ ЧЕРНІВЦІ – БАГАТОКУЛЬТУРНЕ МІСТО ЯК БАЗА РОЗВИТКУ ЕТНОТУРИЗМУ	10
<i>Кізіун А.Г.</i> ЕКСТРЕМАЛЬНІ ВИДИ ТУРИЗМУ У ПОВСЯКДЕННІЙ ДІЯЛЬНОСТІ МІСЦЕВИХ ГРОМАД	18

II. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУСПІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ ТА КРАЇНОЗНАВСТВА

<i>Смочко Н.М., Папп В.В.</i> ВПЛИВ ГЕОГРАФІЧНОГО ПОЛОЖЕННЯ ТА ПРИРОДНО- РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ НА ФОРМУВАННЯ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ МОНОСИСТЕМ	25
<i>Abdullayeva Nuriya</i> TERRITORIAL ORGANIZATION OF THE CONSTRUCTION MATERIALS INDUSTRY AND PROBLEMS OF MODERN DEVELOPMENT OF THE BANKING ECONOMIC REGION OF AZERBAIJAN	34

III. ПРИРОДНИЧА ГЕОГРАФІЯ: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

<i>Musayeva Matanat Aghayar</i> CHANGE DYNAMICS OF AIR TEMPERATURE AND ATMOSPHERIC RAIN IN ALIBAY AND ZAGATALA TERRITORY OF AZERBAIJAN	40
<i>Мельник А.А., Ячнюк М.О.</i> ВИКОРИСТАННЯ ГІС ПРИ ДОСЛІДЖЕННІ ГОРИЗОНТАЛЬНИХ ЗМІЩЕНЬ РУСЛА РІЧКИ СІРЕТ	47
<i>ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ</i>	54

LIST OF CONTENTS

I. GEOGRAPHY OF RECREATION AND TOURISM: THEORETICAL AND APPLIED ISSUES

<i>Dolynska O.O.</i> CASTLE TOURISM IN KHMELNYTSKYI REGION	3
<i>Dzhaman V.O., Dzhaman Y.V.</i> POLYETHNIC CHERNIVTSI: A MULTICULTURAL CITY AS A BASIS OF DEVELOPMENT OF ETHNIC TOURISM	10
<i>Kiziun A.H.</i> EXTREME TYPES OF TOURISM IN THE DAILY ACTIVITIES OF LOCAL COMMUNITIES	18

II. CURRENT PROBLEMS OF SOCIAL GEOGRAPHY AND COUNTRY STUDIES

<i>Smochko N.M., Papp V.V.</i> INFLUENCE OF GEOGRAPHICAL LOCATION AND NATURAL RESOURCE POTENTIAL ON THE FORMATION OF SOCIO-GEOGRAPHIC MONOSYSTEMS	25
<i>Nuriya Abdullayeva</i> TERRITORIAL ORGANIZATION OF THE CONSTRUCTION MATERIALS INDUSTRY AND PROBLEMS OF MODERN DEVELOPMENT OF THE BANKING ECONOMIC REGION OF AZERBAIJAN	34

III. NATURAL GEOGRAPHY: THEORY AND PRACTICE

<i>Musayeva Matanat Aghayar</i> CHANGE DYNAMICS OF AIR TEMPERATURE AND ATMOSPHERIC RAIN IN ALIBAY AND ZAGATALA TERRITORY OF AZERBAIJAN	40
<i>Melnik A., Yachniuk M.</i> USE OF GIS IN RESEARCH OF HORIZONTAL DISPLACEMENTS OF THE SIRET RIVER	47
<i>INFORMATION ABOUT AUTHORS</i>	54

Наукове видання

ГЕОГРАФІЯ ТА ТУРИЗМ

Науковий журнал заснований у 2007 р.

Випуск 67

Лабораторія геоінформації та туризму
кафедри країнознавства та туризму
географічного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Київ, проспект Глушкова, 2-а, к.318

Підписано до друку 1.09.2022. Формат 60х84/8 Папір офс.
Гарнітура Times New Roman. Друк офсетний. Ум. – друк. арк.5,01.
Обл.- вид. арк. 5,1 Наклад 100. Замовлення № 01-0067.

Надруковано в ТОВ «Альфа-ПК», м. Київ, вул. Антоновича 125А
Свідоцтво про реєстрацію ДК 1806